

ČESKÝ STÁT A HABSBURSKÁ MONARCHIE

Prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Tento materiál vznikl v rámci realizace projektu Strategický rozvoj Univerzity Hradec Králové, reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Obsah

Úvod	1
Tematická osnova textu	1
Základní literatura	2
Doporučená literatura	2
Další studijní dokumentace	3
Jak postupovat při samostudiu	4
1. Nástup Habsburků na český trůn. Vznik personální podunajské monarchie.....	5
Úvod.....	5
Výklad	5
Volba Ferdinanda Habsburského na český trůn.....	5
Územní podoba České koruny.....	6
Dědičná území Habsburků a rozsah jejich moci v Uhrách.....	8
Vytvoření habsburské podunajské personální monarchie.....	9
Závěr	9
Studijní materiály.....	10
Dílčí úkoly.....	11
Doplňující literatura	11
2. Soupeření českých stavů s Habsburky. První stavovské povstání v letech 1546–1547 a jeho porážka.....	13
Úvod.....	13
Výklad	13
Stavovský charakter českého státu a postavení panovníka.....	13
Úřady výkonné a soudní moci, zemské a městské právo	14
Centralizační politika Ferdinanda I. Vznik nových úřadů.....	16
Stavovské povstání v letech 1546–1547 a Ferdinandovo vítězství.....	18
Závěr	20
Studijní materiály.....	20
Dílčí úkoly.....	20
Doplňující literatura	20

3. Nové pokusy o upevnění moci panovníka a nástup rekatolizace.

Soupeření stavů a dynastie za Rudolfa II. a Matyáše I. 21

Úvod.....	21
Výklad	21
Vláda Ferdinanda I. po roce 1547. Obnovení arcibiskupství a příchod jezuitů.	21
Maxmilián II. a Česká konfese.	22
Rudolf II. na českém trůně. Praha jako sídlo císaře.	24
Rudolfův majestát a vpád Pasovských.	26
Nástup Matyáše a nové konflikty.	28
Závěr	30
Studijní materiály	32
Dílčí úkoly.....	32
Doplňující literatura	32

4. Stavovská monarchie v době českého povstání. Zimní království

Fridricha Falckého. 33

Úvod.....	33
Výklad	33
Třetí pražská defenestrace a vláda direktorů.....	33
Zahájení vojenských operací (1618–1619)	35
Vyhlášení stavovské konfederace	36
Zbavení Habsburků trůnu a volba Fridricha Falckého českým králem.	37
Vojenská tažení (1619–1620) a ofenzíva katolického tábora.....	38
Bělohorská bitva	39
Závěr	39
Studijní materiály	40
Dílčí úkoly.....	40
Doplňující literatura	40

5. Porážka českého stavovského povstání a třicetiletá válka. 42

Úvod.....	42
Výklad	42
Porážka povstání a staroměstská exekuce.	42
Konfiskace.....	43
Třicetiletá válka (do Pražského míru 1635)	44
Albrecht z Valdštejna a Frýdlantské vévodství.	47

Závěrečná část Třicetileté války – švédsko-francouzská fáze (1635–1648)	48
Vestfálský mír	48
Studijní materiály	49
Dílčí úkoly	50
Doplňující literatura	51
6. Vytvoření sociálně politické základny habsburské vlády a její stabilizace.	52
Úvod	52
Výklad	52
Obnovené zřízení zemské	52
Sociální opory režimu	53
Nové uspořádání českého zemského sněmu	53
Čeští panovníci v době třicetileté války	55
Závěr	55
Studijní materiály	55
Dílčí úkoly	56
Doplňující literatura	56
7. Panovnický absolutismus posledních Habsburků (1648–1740) a jejich zahraničně politické aspirace.	57
Úvod	57
Výklad	57
Povaha Leopoldovy vlády	57
Leopoldovy války s Ludvíkem XIV. a Turky.	59
Reformní snahy Josefa I.	60
Války o španělské dědictví (1700–1713)	60
Vláda Karla VI.	61
Závěr	62
Studijní materiály	63
Dílčí úkoly	63
Doplňující literatura	64
8. Nástup rekatolizace, její rozmach, další vývoj a ukončení.	65
Úvod	65
Výklad	65
Rekatolizace	65

Příčiny	65
Periodizace	66
Válečné období.....	66
Poválečná vlna (1650 – 80. léta 17. století).....	67
Nová vlna první třetiny 18. století	68
Svatořečení Jana Nepomuckého	68
Církevní preláti v Čechách v období rekatolizace	69
Závěr	69
Studijní materiály.....	70
Dílčí úkoly.....	70
Doplňující literatura	70

9. Habsbursko-pruské soupeření o mocenské postavení ve střední Evropě za Marie Terezie. 72

Úvod.....	72
Výklad	72
Příčiny krachu pragmatické sankce	72
První slezská válka 1740–1743	73
Druhá slezská válka 1744–1745	74
Přípravy monarchie na odvetu	75
Sedmiletá válka 1756–1763	75
Válka o bavorské dědictví.....	78
Závěr	78
Studijní materiály.....	79
Otázky	79
Doplňující literatura	79

10. Příchod osvícenství a reformy Marie Terezie. 80

Úvod.....	80
Výklad	80
Reformy finanční	81
Reformy správní a soudní.....	82
Reformy hospodářské	82
Reformy školské	83
Reformy církevní.....	83
Závěr	84

Studijní materiály.....	84
Dílčí úkoly.....	85
Doplňující literatura.....	85

11. Vyvrcholení osvícenských reforem za Josefa II. a rozklad feudálního systému. Vláda Leopolda II. a počátky českého národního obrození..... 86

Úvod.....	86
Výklad	86
Císař Josef II. a josefinismus.	86
Počátky úsilí o zrušení feudálního systému.....	87
Toleranční patent a reformy v církevní oblasti.....	88
Změny ve správě a soudnictví	89
Reformy ve školství	90
Vláda Leopolda II.	90
Počátky českého národního obrození.	91
Závěr	92
Studijní materiály.....	93
Dílčí úkoly.....	94
Doplňující literatura.....	94

12. Nástup nového absolutismu a války s revoluční a napoleonskou Francií. 95

Úvod.....	95
Výklad	95
Vnitropolitické poměry v monarchii po nástupu Františka II.	95
Zahájení válek s revoluční a posléze s napoleonskou Francií.....	97
Vyhlášení Rakouského císařství, bitva u Slavkova a zánik Svaté říše římské národa německého	98
Pokračování válečných střetů (válka roku 1809 a tažení do Ruska).....	98
Porážka Napoleona.....	99
Postoj českého vlasteneckého hnutí k válce	100
Závěr	101
Studijní materiály.....	101
Dílčí úkoly.....	102
Doplňující literatura.....	103

13. Rakousko po Vídeňském kongresu a česká společnost v předbřeznové době (1815–1848) 104

Úvod.....	104
Výklad	104
Vídeňský kongres.....	104
Františkovsko-metternichovský absolutismus a vnitropolitické poměry v Rakousku v předbřeznovém období.	105
České národní obrození v druhé etapě (1805–1830).....	107
Třetí etapa národního obrození (1830–1848). Rozmach vlasteneckých aktivit.....	110
Závěr	112
Studijní materiály.....	112
Dílčí úkoly.....	114
Doplňující literatura	114

Úvod

Skripta seznamují s českými dějinami raného novověku a jsou zaměřena na politický a státní vývoj 16. – 18. století. Přibližují politické, státoprávní a správní aspekty vývoje českých zemí ve třech etapách v kontextu dějin budovaného podunajského soustátí.

Předbělohorské období bylo charakteristické rostoucím napětím mezi panovníky z nové dynastie a silnou mocí stavovské obce, v níž dominoval panský stav, a náboženskými konflikty, opětovně rozdmýchanými katolickou stranou, která usilovala o potlačení protestantských vyznání. V krátkém období stavovského povstání následoval pokus vymanit se z habsburské personální unie a ustavit stavovskou monarchii s konfederativními prvky.

V pobělohorském vývoji přerušilo habsburské vítězství násilně dosavadní trendy – zesílil centralismus doplněný za vlády Leopolda I. absolutismem a politický vývoj ovlivnila násilná rekatolizace a vzestup vlivu církve, vše při totální kulturně politické reorientaci společnosti.

Po nástupu osvícenství se panovnický absolutismus transformoval na osvícenský; při ústupu starého feudálního systému se utvářela jednotná správní agenda centralizované habsburské monarchie, konstituované jako celistvý útvar *Pragmatickou sankcí*. Při dotváření pozdně feudálních elit zanikala česká státnost, zmenšovalo se její území a na jejích troskách vznikala centrálně řízený jednotný rakouský císařský stát (1804–1812). Jeho utváření a vývoj po Vídeňském kongresu a narůstající krize v předbřeznovém období jsou stejně jako vývoj dalších etap národního obrození předmětem poslední části výkladu.

Text upozorňuje na zahraniční orientaci českých stavů v předbělohorském období, na mezinárodně politické aspekty habsburské politiky, mocenskou a teritoriální expanzi císařů Leopolda I. a Karla VI. Objasněny jsou války Marie Terezie za udržení otcovského dědictví a války vedené s revoluční a napoleonskou Francií. Dotčeny jsou územní proměny českého státu a podunajské monarchie v hlubším propojení s historickými reáliemi a vývojovými trendy od 16. do poloviny 19. století.

Tematická osnova textu

1. Nástup Habsburků na český trůn. Vznik personální podunajské monarchie.
2. Soupeření českých stavů s Habsburky. První stavovské povstání v letech 1546–1547 a jeho porážka.
3. Nové pokusy o upevnění moci panovníka a nástup rekatolizace. Soupeření stavů a dynastie za Rudolfa II. a Matyáše I.
4. Stavovská monarchie v době českého povstání. Zimní království Fridricha Falckého I.
5. Porážka českého stavovského povstání a třicetiletá válka.
6. Vytvoření sociálně politické základny habsburské vlády a její stabilizace.
7. Panovnický absolutismus posledních Habsburků (1648–1740) a jejich zahraničně politické aspirace.
8. Nástup rekatolizace, její rozmach, další vývoj a ukončení.
9. Habsbursko-pruské soupeření o mocenské postavení ve střední Evropě za Marie Terezie.
10. Příchod osvícenství a reformy Marie Terezie.

11. Vyvrcholení osvícenských reforem za Josefa II. a rozklad feudálního systému. Vláda Leopolda II. a počátky českého národního obrození.
12. Nástup nového absolutismu a války s revoluční a napoleonskou Francií.
13. Rakousko po Vídeňském kongresu a česká společnost v předbřeznové době (1815–1848)

Text skript vychází ze čtvrtstoletí trvající přednáškové činnosti autora a z dlouhodobé práce s odbornou literaturou. Za klíčové informační zdroje je třeba považovat následující seznam základní a doporučené literatury. Tituly v nich obsažené již nejsou v jednotlivých kapitolách uváděny. Pro zájemce o hlubší studium je však každá kapitola doplněna dalšími odkazy na odbornou literaturu. Případné seznámení s ní prohloubí čtenáři poznání tématu. Poznámkový aparát se v publikacích tohoto typu nevyskytuje, na konkrétní tituly je odkázáno výjimečně a především v případě přímých citací. U většiny historických osobností, které zasáhly do českých dějin či dějin habsburské monarchie, jsou v závorce za prvním výskytem jejich jména uvedeny základní životopisné letopočty. Umožňují tak čtenáři vytvořit si jasnější představu o životním včlenění konkrétní osobnosti do historického dění. Významné dokumenty ústavní, právní a politické povahy jsou při prvním uvedení označeny kurzívou.

Základní literatura

BUTVIN, JOZEF – HAVRÁNEK, JAN, *Dějiny Československa*, díl III, Praha 1968.
Československé dějiny v datech, kolektiv autorů, Praha 1987.
Dějiny zemí Koruny české, sv. I–II, kolektiv autorů, Praha 1992.
Dějiny Rakouska, Praha 2002.
JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správního vývoje českých zemí*. Praha 2004.
HAMANOVÁ, Brigitta a kol., *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996.
KAVKA, František – VÁLKA, Josef, *Dějiny Československa 1437–1781*, díl II, Praha 1965.
MAREK Jaroslav a kol., *České a československé dějiny*, díl I–II, Praha 1991.

Doporučená literatura

Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Ed. O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek – V. Vlnas, Praha 2004.
BĚLINA, Pavel, *Generál Laudon*, Praha 1995.
BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít, *Velké dějiny zemí Koruny české 1683–1740 VIII*, Praha 2011.
BLACK, Jeremy, *Evropa osmnáctého století*, Praha 2003.
Dějiny Maďarska, Praha 2001.
Dějiny Německa, Praha 1995.
EBERHARD, Winfried, „*Bonum commune*“ v konkurenci mezi monarchickou vládou a stavovskou společností, *Český časopis historický* 102, 2004, s. 449–474.
EVANS, R. J. W., *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003.

- FELCMAN, Ondřej: *Souvislosti územních a státoprávních proměn českého státu od pozdního středověku do vzniku Rakouského císařství*, in: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 7, Opava 2007, s. 33–44.
- FUKALA, Radek, *Slezsko. Neznámá země Koruny české*, České Budějovice 2007.
- HAUBELT, Josef, *České osvícenství*, Praha 1986.
- HROCH, Miroslav, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.
- HLAVAČKA, Milan, *Karel Albert*, Praha 1997.
- HROCH, Miroslav – PETRÁŇ, Josef, *17. století – krize feudální společnosti*, Praha 1976.
- JAN, Libor – JANIŠ, Dalibor a kol., *Ad iustitiam et bonum commune: proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010.
- JANÁČEK, Josef, *České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547, I/1 – I/2*, Praha 1968–1984.
- JANÁČEK, Josef, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.
- JANIŠOVÁ, Jana – JANIŠ, Dalibor, *Moravská zemská zřízení a kodifikace zemského práva ve střední Evropě v 16. a na začátku 17. století*, Praha 2016.
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008.
- KŘEN, Jan, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.
- MAUR, Eduard, *Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*, Praha 2003.
- MIKULEC, Jiří, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha 1997.
- MIKULEC, Jiří, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992.
- MUNCK, Thomas, *Evropa sedmnáctého století, 1598–1700*, Praha 2002.
- PÁNEK, Jaroslav, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*, Praha 1982.
- PÁNEK, Jaroslav, *Politický systém českého předbělohorského státu*, *Folia Historica Bohemica* 11, Praha 1987, s. 41–101.
- PETRÁŇ, Josef, *Nevolnické povstání 1775*, *Acta Universitatis Carolinae, Phil. et Hist., Monographia XLII*, Praha 1972.
- PETRÁŇ, Josef, *Počátky českého národního obrození*, Praha 1990.
- PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, 3. vyd., Praha 1993.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Jan Amos Komenský*, Praha 1972.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971.
- SHOEPS, Hans-Joachim, *Dějiny Pruska*, Praha 2004.
- SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika (1648–1914)*, Praha 2001. (příslušné kapitoly)
- Slezsko v dějinách českého státu*, Opava 1998.
- Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*. Edd. K. Malý – J. Pánek, Praha 2001.
- Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny*. Edd. Petr Kreuz – Ivan Martinovský – Jana Vojtíšková, Dolní Břežany 2007.
- VOREL, Petr, *Velké dějiny zemí Koruny české VII. 1526–1618*, Praha – Litomyšl 2005.
- WANDYCYZ, P. S., *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*, Praha 1998.

Další studijní dokumentace

- FELCMAN, Ondřej, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové, HÚ FF UHK 2013.

FELCMAN, Ondřej, *Dokumenty k novověkým českým dějinám (1621–1791)*, Hradec Králové, HÚ FF UHK 2010.

FELCMAN, Ondřej, *Územní vývoj českého státu a střední Evropy. Soubor rekonstrukčních a schematických map*, Hradec Králové, HÚ FF UHK 2013.

ŠANDERA, Martin – MUSIL, František – BERAN, Zdeněk, *Dokumenty k dějinám českého středověku a raného novověku*, Hradec Králové 2010.

Internetové zdroje

<https://biblio.hiu.cas.cz>

<https://cs.m.wikipedia.org.cz>

Jak postupovat při samostudiu

- Každé téma je uvozeno stručným úvodem, pokračuje výkladem dílčích aspektů a končí závěrem.
- Ke každému tématu je přiřazen odkaz na textový pramen nebo vložená mapa. Odkazované studie jsou k dispozici v publikacích přístupných v knihovnách.
- Každý zadaný studijní pramen je provázen konkrétními otázkami, jejichž zodpovězení přivede studenty k odpovědím na obecné otázky a celkovému pochopení analyzovaného tématu.
- Ke snadšímu porozumění problematice je u každého tématu uveden seznam literatury a studijní dokumentace, která je k dispozici v knihovně, případně i v elektronické podobě.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

1. Nástup Habsburků na český trůn. Vznik personální podunajské monarchie.

Úvod

Tragickou smrtí krále Ludvíka (1506–1526) na polích u Moháče v srpnu 1526 vymřela česko-uherská větev jagellonské dynastie. Český i uherský královský trůn se uvolnil a bylo třeba je znovu obsadit. Přípravu volby nového krále provázely v obou státech odlišné okolnosti, i když oba tvořily od roku 1490 společnou personální unii. S přihlédnutím k výbojům Matyáše Korvína existovala dokonce unie v omezené míře jako svazek Uher s vedlejšími zeměmi Koruny české právně od roku 1478, fakticky již od sklonku 60. let, kdy je Korvín v boji proti českému králi Jiřímu z Poděbrad obsadil a s podporou místních katolických elit ovládl.

Velmi záleželo na tom, kdo bude králem zvolen a zda se v důsledku toho budou oba státy opět vyvíjet samostatně, nebo zůstanou pospolu, případně se spojí ještě do většího společně ovládaného celku. Zvolení nového panovníka v obou zemích proto dostalo ráz velmi závažné události se značnými důsledky pro budoucnost nejen každého z obou států, ale celého středoevropského regionu. Volba se přirozeně stala předmětem velkého zájmu nejbližšího okolí a zejména habsburského rodu. Patřil společně s Jagellonci od přelomu 15. a 16. století k nejmočnějším dynastiím, které spolu soupeřily o vliv nad střední Evropou, a Ludvíkovou smrtí jeho možnosti vzrostly.

V první, kratší kapitole budou vyloženy okolnosti české i uherské královské volby, v nichž uspěl zástupce rakouské větve habsburského rodu. Čtenář se dozví, jaké faktory přispěly ke vzniku nového uspořádání střední Evropy v podobě personální unie budované Habsburky (•1). V další části bude věnována pozornost teritoriálním aspektům vývoje, a to až do vypuknutí českého stavovského povstání. Bude připomenuto, jak vypadalo území habsburské personální unie v tomto období a zda se proměňovalo. V případě českého státního území totiž k závažným proměnám v předbělohorské období nedošlo (•2)

Výklad

Volba Ferdinanda Habsburského na český trůn.

Rozpad česko-uherské personální unie většina ze stavů uvítala. V živé paměti byla téměř stálá nepřítomnost krále v zemi a své sehrálo i ohlédnutí se za rostoucím tureckým nebezpečím, neboť bylo zjevné, že spolufinancování obrany Uher bude v budoucnu velmi nákladné. Nakonec poněkud úzkoprsé stanovisko nepřevážilo, zvláště když se stále více ukazovalo, že je nutné i s ohledem na domácí poměry trůn obsadit.

Zájem o českou korunu byl poměrně velký. Velmi záleželo na tom, kdo bude zvolen, přičemž o volitelnosti krále nebylo pochybnosti. Zpočátku figurovali v úvahách domácí kandidáti a nebyli bez šance. Volba panovníka z českých magnátů mohla znovu posílit vnitřní integritu českého státu, pozvednout jeho renomé ve středoevropském okruhu. Mnozí stavové nezapomněli na přichylnost Jagellonců k Uhrám a jejich usídlení v Budíně, které pomáhalo

udržovat provázanost vedlejších českých zemí s uherským státem. Tento fakt negativně ovlivňoval poměry v českém státě a oslaboval vnitřní soudržnost koruny.

Z bohatých a vlivných českých pánů patřili mezi potenciální uchazeče Zdeněk Lev z Rožmitálu (před 1470–1535), Vojtěch z Pernštejna (1490–1534) a dvě slezská knížata, potomci Jiřího z Poděbrad. Byli to knížata Karel Minsterberký (1476–1536) a Piastovec Fridrich II. Lehnický (1480–1547), z nichž každý by v případě svého zvolení a usednutí na královský trůn zopakoval úspěch svého děda. Jejich předností bylo ztotožnění se s poměry, v nichž fungování státní moci ovládaly šlechtické stavy a zejména panská oligarchie, zatímco postavení krále bylo podstatně slabší a spíše mělo formální ráz. Požadavek uhradit rozsáhlé dluhy po předchozích vládci byl ale nad jejich síly, proto se lákavou nabídku nepokusili využít.

V důsledku toho bylo zřejmé, že trůn bude nakonec obsazen některým ze zahraničních kandidátů pocházejících ze zavedených dynastií. K vážným patřili bavorští vévodové, bratři Vilém a Ludvík Wittelsbašští, bez naděje nebyl ani příbuzný zemřelého krále z polské větve Jagellonců, král Zikmund I. Starý (1467–1548), zatímco výrazně mladší rakouský arcikníže Ferdinand I. (1503–1568) měl u českých stavů menší šance a nepodporoval ho ani papež. Jeho argumentace odvolávající na dědické nároky jeho manželky Anny (byly uznány sněmem v roce 1510 a o něco později podpořeny také vídeňskými úmluvami z roku 1515, které se týkaly vzájemného nástupnictví Jagellonců a Habsburků, doprovázeného sňatkovým spojením), nebyla přijata. K rozhodnutí zvolit přece jenom arcivévodu, který se zasedání českého sněmu ani nezúčastnil, přispěl zřejmě jeho slib, že zaplatí polovinu královských dluhů ve výši 150 000 zlatých a že bude souhlasit se všemi podmínkami volební kapitulace. Nebylo jich málo; arcivévoda se zavázal, že bude respektovat jak kompaktata a náboženskou svobodu, tak volitelnost trůnu a stavovská práva. Slíbil sídlit v Praze, uhradit dluhy v deklarované výši a nesesadit zemské úředníky. V jistém ohledu hrála v jeho prospěch skutečnost, že jeho bratrem byl římský král Karel V., který současně jako panovník Španělska vládl celému Nizozemí a rozsáhlým državám ve Střední a Jižní Americe. Následně byl Ferdinand I. 23. října 1526 zvolen českým králem, a z toho titulu se stal i markrabětem moravským, vévodou slezským a markrabětem obojích Lužic.

Zcela jinak postupovali stavové moravští, slezští a lužičtí, které česká šlechta při volbě opominula, neboť právo volit krále považovala výhradně za své. Svou nespokojenost vyjádřili uznáním dědických nároků Ferdinandovy manželky Anny a odvolávali se na různé dohody včetně vídeňské úmluvy i starší tradice. Rozdílné chápání volitelnosti a dědičnosti českého trůnu odhalovalo stavovskou nejednotu a dávalo novému panovníkovi, který si toho byl velmi vědom, výhody. V budoucnu mohl takový stav působit státoprávní komplikace, protože nový panovník ho hodlal využít pro snížení moci stavovské obce.

Územní podoba České koruny.

Pro integritu českého státu bylo velmi důležité, že Ferdinand I. jako nový český a uherský král uzavřel dávný a dosud nedořešený problém vzniklý Korvínovou agresí vůči České koruně, když prohlásil, že české vedlejší země patří Svatováclavské koruně a na tom se nebude nic měnit. Tak znovu obnovil faktickou integritu českého státu. Pro pochopení jeho rozhodnutí je třeba se vrátit o půl století nazpět.

Olomoucká dohoda uzavřela dlouholeté vzájemné boje mezi Vladislavem II. (1456–1516) a Matyášem Uherským (1440–1490), když v prosinci 1478 potvrdila rozdělení českého státu na dvě části. Král Vladislav II. Jagelonský, korunovaný svatováclavskou korunou, měl jako český panovník vládnout Čechám, tedy vlastnímu království, a to včetně Kladského hrabství, ustaveného Jiřím z Poděbrad. Korvín jako druhý korunovaný český král (ne však svatováclavskou korunou) uhájil svou moc nad všemi vedlejšími zeměmi koruny. Vznikla tak právně neobvyklá situace, spočívající v existenci dvou panovníků, kteří oba nosili český královský titul a státní území si rozdělili. Náprava v podobě sjednocení státu pod jedním z králů byla možná pouze v případě, že by starší Korvín přežil Vladislava Jagellonského a byl českými stavy za krále přijat. V druhém případě by Vladislav musel vedlejší země vykoupit zaplacením 400 tisíc uherských dukátů, obrovské sumy, která byla nad možností královské pokladny. Avšak právě Matyášova smrt v roce 1490 dala příležitost realizovat druhou variantu řešení. Nemohla však být využita, i kdyby Vladislav byl ochoten vedlejší země postupně splácet. Uherští stavové rychle dospěli k závěru, že spolehlivějším řešením bude zvolení Vladislava za uherského krále. Vznikl tak stav, kdy uherští stavové mohli argumentovat tím, že české vedlejší země patří k Uhrám. Vladislavova ústupnost a obojetnost jim v tom pomáhala, zvláště když na krále, který přesídlil do Budína a Uherskou korunu preferoval, mohli vykonávat stálý vliv.

Nepochybně hlavním důvodem Ferdinandova rozhodnutí byla skutečnost, že vedlejší země skutečně náležely k českému státu, jak to potvrzovaly starobylé dokumenty z doby císaře Karla IV. Význam českého státu byl navíc pro Habsburky obzvláště silný – jednak zajišťoval mocenskou pozici ve středoevropském prostoru a částečně i v říši kvůli postavení českého krále jako prvního kurfiřta, jednak byla jeho hospodářská vyspělost dobrým příslibem pro výběr daní.

Rozloha českého soustátí zahrnovala na přelomu středověku a novověku území pěti korunních zemí, o jejichž stabilizaci se zasloužil král Jiří. V rámci soustátí měly každá ze zemí svá specifika a také určenou státoprávní pozici. Za Čechy, mateřskou zemi s královskou důstojností, se řadila Morava s markraběcím titulem (od 1182), tvořící s Čechami trvalý svazek od počátku 11. století a v různých podobách vázaná na královský rod. Státoprávně byla země Morava složena ze tří částí – z markrabství, opavského vévodství vlastněného levobočnými Přemyslovci (o opavskou zemskou příslušnost se však již v 15. a 16. století vedly spory, v nichž výrazně zasahovala slezská knížata) a biskupství olomouckého, které mělo statut světského knížectví. Následovalo Slezské vévodství, připojené postupně ve 14. století a vnitřně dělené na řadu menších knížectví, v nichž vládli Piastovci jako nejstarší dynastie spojená s polským královským rodem, opavští levoboční Přemyslovci, knížata Poděbradové, odvozuující své postavení od krále Jiřího, a nově braniborští Hohenzollernové a saští Wettinové. Vrchním vévodou byl český král, který byl současně bezprostředním knížetem ve Vratislavském, Svidnickém a Javorském knížectví. Konečně do českého státu náležela dvě menší markrabství Horní a Dolní Lužice, inkorporovaná kdysi přímo koruně a spravovaná zemskými fojty. Ke koruně patřila ještě zahraniční léna v Bavorsku, Horní Falci a Fojtlandu, avšak ve výrazně menším množství, než tomu bylo za krále Jana a jeho syna císaře Karla IV.

Po dobu panování vídeňské linie Habsburků (do roku 1619) zůstala integrita České koruny nedotčena. K drobným úbytkům docházelo od konce století v Dolní Lužici, jejichž okrajových částí se postupně zmocňovali Hohenzollernové.

Ve Slezsku, které po ovládnutí Korvínem dokonce zažilo vytlačování původních knížat z jejich trůnů, se situace postupně stabilizovala v průběhu první poloviny 16. století. V roce 1534 vrátili braniborští markrabí menší část Krosenského knížectví, které měli v zástavě od roku 1482; šlo o město Krosno s jeho okolím. Většinu knížectví si Braniborsko ponechalo a tak oblast kolem Krosna ztratila přímé územní spojení s ostatním českým Slezskem. Na druhé straně Ferdinand I. nepřipustil, aby smrtí Jana II. Opolského dostali Hohenzollernové jeho velké a bohaté hornoslezské knížectví, protože odmítl uznat piastovsko-hohenzollernskou dohodu o nástupnictví. Se saskou zástavou Zaháňska (od 1472), dalšího slezského knížectví to dopadlo lépe, když ho Wettinové v roce 1549 navrátili.

Přesto se Hohenzollernům podařilo na území vedlejších zemí proniknout. V roce 1523 jeden z markrabat koupil Krnovské knížectví, uvolněné vymřením Přemyslovců, později se Hohenzollernové objevili v Bytomsku. Braniborský knížecí rod zasáhl i do vnitřního uspořádání koruny. Stalo se tak poté, když Krnovsko začal vydávat za jedno ze slezských knížectví, ačkoliv doposud patřilo s Opavskem k Moravě. Osiřelé Opavsko si ponechal král a k jeho udělení novému knížeti došlo až v roce 1614. Byl jím Karel z Lichtenštejna (1569–1627), v roce 1608 povýšený na říšského knížete. Lichtenštejn, který postupně převedl Opavské vévodství do Slezska. V porovnání s českým státem prodělal územní rozsah Uherské koruny nesrovnatelně dramatičtější vývoj.

Dědičná území Habsburků a rozsah jejich moci v Uhrách.

Ferdinand byl od roku 1521 arcivévodou rakouským a vládcem ve všech ostatních alpských zemích, které Habsburkům dědičně patřily. Vedle obojích Rakous tak vládl ve vévodství štýrském, korutanském a kraňském, v hrabství tyrolském, v Gorici a dále ve skupině říšských území nazývaných tzv. Přední Rakousy (Sundgau, Breisgau a Burgau) a rozkládajících se v jižním Bavorsku, ve Württembersku, Alsasku a na švýcarském pomezí. Pro sílu habsburské moci bylo podstatné, že Ferdinand I. byl bratrem římského krále, od roku 1530 císaře Karla V., který byl i králem španělským a velkovévodou burgundským, takže mu patřilo celé území dnešního Nizozemí, Belgie a Lucemburska.

Pro další vývoj bylo důležité, že brzy po volbě českým králem získal Ferdinand I. ještě uherskou korunu. Habsburkové byli v Uhrách již v polovině 15. století, ale brzkou smrtí Ladislava Pohrobka ztratili vládu jak nad českým, tak uherským státem. Volba Ferdinanda I. uherským králem znamenala návrat Habsburků na svatoštěpánský trůn, ale došlo k ní za méně příznivých okolností. Na rozdíl od českého státu, který ovládl rakouský arcivévoda celý a jeho vedlejší země dokonce dědičným právem, se jeho moc v Uhrách omezila na část státu. Byl sice za krále zvolen, ale jen bohatými magnáty, zatímco ostatní šlechta si zvolila sedmihradského vévodu Jana Zápolského (1487–1540). O ovládnutí státu se tak rozvinul dlouhý zápas, v němž se Zápolský opřel o tureckou pomoc. Ferdinand byl sice již v roce 1528 korunován, ale vládl jen v západní části Uher a Chorvatsku. Slovensko opanoval až po uzavření míru s Janem Zápolským v roce 1538. Část Dolních Uher ovládli Turci a z obsazeného území vytvořili budínský pašalík, který později ještě zvětšili, zatímco Sedmihradsko, které zůstalo Zápolským, se stalo vazalem Turecka. Ferdinand navíc musel několikrát čelit turecké expanzi, v roce 1529 byla dokonce na čas obležena Vídeň a neobešla se bez pomoci českého vojska.

Vytvoření habsburské podunajské personální monarchie.

Volba arcivévody Ferdinanda I., úzce spřízněného v této době zřejmě s nejbohatším vládcem Evropy Karlem V., příslušníka starobylého říšského rodu, který se po usednutí na rakouský a štýrský vévodský trůn v roce 1276 stal jednou z klíčových středoevropských dynastií, znamenala zásadní zlom v dosavadních dějinách střední Evropy a její státní organizace. Závažnost jí vtiskl fakt, že propojení tří států mělo trvat čtyři století a později vyústit dokonce v jejich spojení do jednoho velkého státu, nikoliv fakt, že k němu došlo. Česko-rakousko-uherská unie totiž existovala již v polovině 15. století. Poprvé vznikla krátkodobě za římského krále Albrechta (1403–1438; vládl od 1437) a poté – již bez vazby s říší – byla obnovena za jeho syna krále Ladislava Pohrobka (1440–1457, vládl od 1453). A ani to nebylo prvním spojováním středoevropských zemí, neboť o takové pokusy se zasloužili zprvu čeští Přemyslovci ve 13. a na počátku 14. století. Různé středoevropské unie vytvářeli také Lucemburkové, jednak s říší, později navíc i s Uhrami. Personální unie České koruny s Uherskou byla vůbec nejčastější vazbou mezi středoevropskými státy. Po zvláštním provázání obou států způsobené anexí Matyáše Korvína do českých vedlejších zemí existovalo spojení obou států pod žezlem jednoho rodu více než třetinu století (1490–1526).

Ze stručného přehledu všech pokusů o spojování vlády nad různými státy střední Evropy lze vyvodit, že k nim sice nemohlo dojít bez vhodných historických podmínek (politických i dynastických), ale že také charakter podunajského prostoru vytvářel určité předpoklady, které koncentraci moci napomáhaly. V zásadě se však historická věda shoduje, že výrazný vliv na volbu Ferdinanda Habsburského mělo turecké nebezpečí, které dostalo po pádu Cařihradu v roce 1453 hmatatelnou podobu. Dalším faktorem byla prestiž, které se Habsburkové těšili pro svou moc. Stěží však mohla být důvodem k volbě skutečnost, že v Uhrách, v Rakousích a v Německu se objevovala rozsáhlá protifeudální povstání, jak se domnívali historikové v 60. letech, kdy se rozvinul v duchu marxistické teorie výzkum třídních bojů.

Vytvořené soustátí bylo skutečně zatím jen personální unií, kde jednotlivé státy zůstaly samostatné, společného měly pouze panovníka. Cesta k jejich integraci byla ještě dlouhá, takže hovořit v dané době o habsburské monarchii by bylo předčasné, nicméně základy pro její utvoření byly položeny. Nepřehlédnutelný byl v takto vytvořeném teritoriu Habsburků význam zemí České koruny, které tvořily stabilizovaný, hospodářsky a kulturně vyspělý celek, poskytující svému králi dostatečnou podporu pro jeho širší politické záměry.

Závěr

Nástup Habsburků na český trůn přinesl ukončení dlouhodobých právních sporů o příslušnost vedlejších zemí Koruny české. Obnovení formálně právní jednoty Čech s vedlejšími zeměmi českého státu bylo pozitivním důsledkem vstupu rakouských Habsburků na český a uherský trůn. Sjednocení České koruny, nejbohatšího státu, kterému začal Ferdinand Habsburský vládnout, bylo i v zájmu Habsburků; nový král potřeboval kontrolovat prostor českého státního celku, relativně homogenního ve srovnání s Uhrami, kde zápasil se vzdorokrálem Janem Zápoleským a rostoucím tureckým tlakem, směřujícím z Balkánu hluboko do středu Evropy.

K Ferdinandově různému přístupu ke královským vladařským povinnostem, tolik odlišným od předchozích králů jagellonské dynastie, přispěl i netaktický postup českých stavů, požadujících bez dohody se stavy vedlejších zemí po rakouském arcivévodovi, aby se v Čechách podrobil královské volbě. Odpověď Moravy, Slezska a obojích Lužic v podobě uznání dědičných nároků Ferdinanda Habsburského na český královský trůn měla být formou protestu vůči necitlivému postupu českých stavů.

Volba rakouského arcivévody Ferdinanda měla ještě další dopad na českou státnost. Český stát sice zůstal formálně samostatný, ale jeho další vývoj začal narážet na mantinely, vytvářené širokým územně státním rámcem habsburské moci. Začlenění českého státu do trojdílné personální podunajské unie (česko-rakousko-uherské) ovládané z Vídně se Habsburkové nehodlali do budoucna vzdát, a nic na tom neměnil fakt, že čeští stavové přijali rakouskou arcivévodskou dynastii dobrovolně, i když rozdílně (volbou i uznáním dědičných nároků). Novověká fáze české státnosti dostala již trvale jiné geopolitické rozměry.

Studijní materiály

1/ JANÁČEK, Josef, *České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547*, sv. I/1, Praha 1968, s. 28–56.

2/ 1526, 13. a 15. prosince – Volební reversy arcivévody Ferdinanda I. vydané po zvolení na český královský trůn.

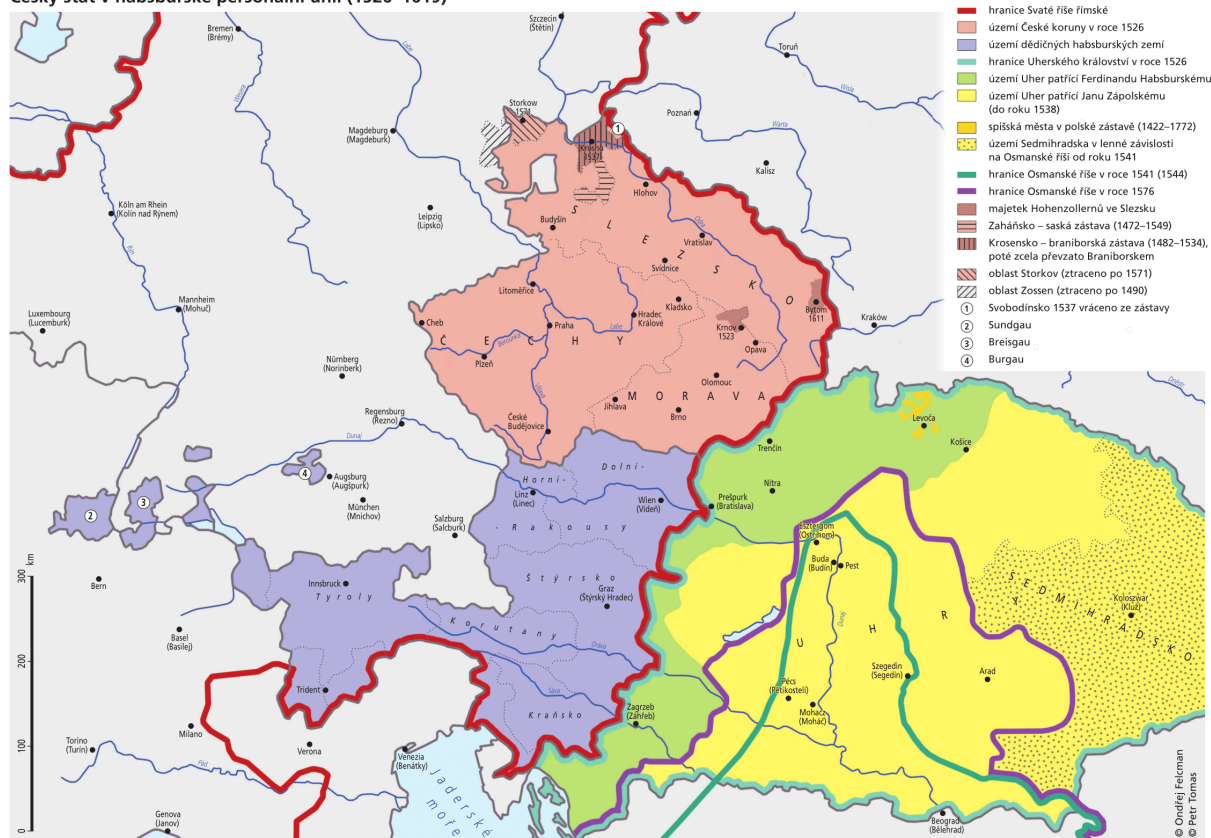
Srov. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 130–131. Druhý ze slibů též v: ŠANDERA, Martin - MUSIL, František – BERAN, Zdeněk, *Dokumenty k dějinám českého středověku a raného novověku II*, Hradec Králové 2010, s. 144–145.

3/ Mapa – Český stát v habsburské personální unii 1526–1619.

Srov. Ondřej FELCMAN, *Územní vývoj českého státu a střední Evropy. Soubor rekonstrukčních a schematických map*, Hradec Králové 2013, mapa 16.

Český stát v habsburské personální unii (1526–1619)

Dílčí úkoly

- 1 Jaké okolnosti způsobily rozdílný způsob volby nového českého krále v jednotlivých zemích Koruny české?
- 2 Bylo České království volitelným státoprávním celkem nebo nikoliv?
- 3 Seznamte s teritoriálními proměnami habsburské moci v Uherské koruně po roce 1526.
- Jak je možné charakterizovat celek, který vznikl ve střední Evropě v roce 1526.

Doplňující literatura

BAĎURÍK, Jozef – SLÁDEK, Kamil (edd.): *Politický zrod novovekej strednej Európy*. Bratislava 2005.

FELCMAN, Ondřej – GŁADKIEWICZ, Ryszard a kol., *Kladsko. Historie regionu*, Hradec Králové – Wrocław – Praha – Łódzko 2012.

HONZÁK, František – PEČENKA, Marek – VLČKOVÁ, Jitka: *Evropa v proměnách staletí*. Praha 1995 (hesla – České království, Morava, Slezsko, Krosensko, Krnovsko, Opavsko, Zaháňsko, Lužice).

MÍKA, Alois, *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526–1627*. Praha 1974.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

STRÁNSKÝ ze Zapské Stránky, Pavel, *Český stát*. 1. vyd., Praha 1953 (O českém ústavním zřízení).

FUKALA, Radek, Stavovská politika na Opavsku v letech 1490–1631, Opava 2004.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

2. Soupeření českých stavů s Habsburky. První stavovské povstání v letech 1546–1547 a jeho porážka.

Úvod

Ferdinand I. patřil ke schopným vladařům. Jeho ambicí bylo využít příležitost ke zvolení králem ve dvou sousedních státech pro vytvoření rozsáhlejšího státního útvaru, který by byl centrálně řízen a mohl tak plně kontrolovat středoevropský prostor. Získanou moc chtěl uplatnit pro zajištění habsburských držav před tureckým nebezpečím a současně zesílit i svůj vliv v oblasti Svaté říše římské národa německého. Těmto cílům uzpůsobil panovník další postup. V něm hodlal prosazovat centralizační prvky na úkor rozsáhlé stavovské moci, ale tak, aby příliš nepřekračoval žádný z důležitých závazků volební kapitulace. V obou státech byl limitován řadou okolností, ale v českém neměl na rozdíl od Uher královského konkurenta, a toho chtěl využít, zvláště když pro něj české země představovaly i s ohledem na jejich bohatství hlavní pole jeho zájmu.

Výklad, v němž bude objasněn vývoj vztahu české stavovské obce k centralizačním pokusům Ferdinanda I., se neobejde bez popsání státního uspořádání Českého království a jeho správy jako základního článku českého státu. Stručně bude dotčeno mocenské postavení panské aristokracie a její rozsáhlý vliv na politické dění ve stavovském státě (•1). Dále bude věnována pozornost centralizačním snahám Ferdinanda I. a jeho rekatolizační koncepci, a to v souvislostech vzniku luterské reformace a českého novoutrakvismu (•2). Posléze bude vyloženo, proč se část českých stavů odhodlala vyvolat první protihabsburské povstání (•3).

Výklad

Stavovský charakter českého státu a postavení panovníka.

Za vlády králů jagellonské dynastie vzrostla výrazně moc stavovské obce na úkor královské. Vliv šlechty a královských měst byl silný již od husitských dob a na jeho rozsahu nezměnily nic ani proměny jejich vztahu ve státě při vzájemných konfliktech v období od přelomu století do uzavření Svatováclavské smlouvy. Oslabení měst bylo sice nevýhodou kvůli budoucím sporům mezi stavy a panovníkem o povahu vlády, ale rozsah stavovské moci se tím nezměnil. Byl to panovník, kdo ztratil suverenitu rozhodování, musel stavům ustupovat a spokojit se s formální rolí představitele státu. V tomto ohledu nebyl v zásadě rozdíl mezi ústupným Vladislavem II. a mladým a nezkušeným Ludvíkem nazývaným král dítě. Lze uzavřít, že se stavovské zřízení v českém státě tehdy dotvořilo a rozvinulo.

Police stavovské obce odrážely pravomoci zemského sněmu, který rozhodoval o výši berní, o vnitřních otázkách, o vyslání vojenské zemské hotovosti za hranice koruny a o dalších věcech stavovské povahy. Patřilo k nim i právo udělovat inkolát, tzv. obyvatelské právo pro cizí šlechtice, bez něhož se nemohli v zemi zakoupit a stát se členy stavovské obce. Sněm mohl přijímat usnesení a po schválení králem z nich činit zákony zapsáním do zemských desek. Sněmy se scházely nepravidelně, někdy vícekrát v roce, občas s několikaletou pauzou. Zemské sněmy zasedaly v každé zemi koruny, ale odlišovaly se jednak složením, jednak dosahem a

rozsahem pravomocí. V rámci svých zemí požívaly výrazné úcty, reprezentovaly totiž nezávislost tamní stavovské moci.

Zásadní váhu měl ze všech zemských sněmů český, ztělesňoval totiž stavovskou moc mateřské země celého soustátí, a proto si osoboval právo vystupovat jménem koruny. Zasedající stavové rozhodovali kromě zemských věcí i celokorunní záležitosti a takové právo považovali plně za své. Stejně tak tomu bylo u volby panovníka, která přicházela na pořad dne při vymření dynastie, anebo když po panovníkovi nezůstal žádný přímý dědic. Jak bylo patrné v případě volby Ferdinanda I., čeští stavové nebrali na názory ostatních sněmů vedlejších zemí zřetel.

Sněmovníci vedlejších zemí projevovali s chováním českého panstva nespokojenost, u některých z nich dokonce přecházela v pocit nevraživosti vůči protektorství českého sněmu. Několikeré setkání generálních sněmů mělo sice charakter celokorunního zasedání, ale k zásadním závěrům, respektovaným ve všech stavovských obcích nikdy nedospělo. To vše byl důsledek slabé královské moci.

Na českém sněmu zasedaly tři stavy – panský, rytířský a městský stav, a sice tak, že každý stav zasedal v oddělené kurii. Sněmovní usnesení byla poté dohodována tak, aby bylo dosaženo společného souhlasu, ale obvykle měly rozhodující slovo šlechtické kurie. O účast královských měst na sněmu byl před rokem 1526 dokonce sveden zápas, ale městský stav si práva uhájil. Královská města měla na sněmu po jednom zástupci, zatímco z pánů a rytířů mohl zasedat každý, kdo vlastnil zemskodeskový majetek. Splnění této podmínky ještě nezaručovalo automaticky účast, protože většina rytířů se sněmovních zasedání, zvláště když se protáhla, nemohla zúčastnit pro nedostatek peněz. Částečně tuto nevýhodu eliminovaly krajské sjezdy, resp. sněmy, jichž se mohlo zúčastnit více rytířských držitelů zemskodeskových majetků. Krajské sněmíky byly obvykle svolávány na velmi krátkou dobu a jejich účastníci volili na zemský sněm své zástupce. Kromě toho se scházely dílčí sněmy ve vnějších (příhraničních krajích), které požívaly jisté autonomie. Jednalo se sněmy v Kladském hrabství, Loketsku a Chebsku. Na Moravě pak existoval opavský zemský sněm, stejně tak malé sněmy v jednotlivých slezských knížectvích.

Na českém sněmu neměla zastoupení římskokatolická církev, ale nebylo to dáno jenom tím, že v Čechách o většinu majetku za husitství přišla. Také v hornolužickém sněmu byla zastoupena jenom šlechta a města. Naopak na moravském a dolnolužickém zemském sněmu církev zastoupení měla. Moravští katoličtí hodnostáři zasedali společně s purkmistry šesti královských měst, jen olomoucký biskup měl výsadní postavení světského knížete, a proto zaujímal první místo v lavici panského stavu.

Situace ve Slezsku byla jiná, ústředního sněmu se účastnili pouze knížata, královští hejtmané z knížectví, kde byl bezprostředním knížetem český král, a majitelé svobodných panství.

Úřady výkonné a soudní moci, zemské a městské právo

Trvalá nepřítomnost krále v zemi urychlila vzestup vlivu sboru nejvyšších zemských hodnostářů království. Jednalo se o zemskou vládu Českého království, která si přisvojila veškerou moc ve státě a nehodlala se o ni dělit, a to ani s magnáty z vedlejších zemí. Na rozdíl od sněmu jako stavovské instituce, jehož prostřednictvím měli stavové kontrolu nad

zákonodárnou mocí, představovali zemští úředníci orgán výkonné moci, a proto museli respektovat vedle sněmu také panovníka. V čele sboru stál nejvyšší purkrabí Království českého, který zastupoval panovníka za jeho nepřítomnosti. Následovalo několik úředníků, kteří se stejně jako nejvyšší purkrabí měli v názvu své funkce dovětek Království českého – nejvyšší kancléř, nejvyšší komorník, nejvyšší hofmistr, nejvyšší sudí, nejvyšší písař. K nim patřili ještě podkomoří královských měst, dva purkrabí karlštejnští a purkrabí hradeckého kraje. Významnou pozici zastával nejvyšší kancléř, který zodpovídal za královskou kancelář a jehož vliv v dalších desetiletích postupně stoupal, až se ke konci století stal nejvyšším zemským úředníkem, reprezentujícím jednotu České koruny. Nejvyšší purkrabí zůstal v pozici vedoucího představitele zemské vlády v Čechách.

Tři z nejvyšších úředníků měli povinnosti při zemském soudě, který představoval soudní orgán pro šlechtice ve všech záležitostech právních, ale i kriminálních, a byl zřízen v každé korunní zemi. Vedle nejvyššího sudího, který vedl na zemském soudu vlastní soudní řízení, to byl nejvyšší písař, odpovídající za písemnou agendu soudu, a nejvyšší komorník, mající na starost zápisy do zemských desek. Soudu předsedal král, v době jeho nepřítomnosti ho nahrazoval nejvyšší purkrabí, který tak vstupoval do soudního řízení, na Moravě to byl zemský hejtman jako nejvyšší zemský hodnostář, ve Slezsku původně zemský hejtman a v Lužicích zemští fojtové. Soud se skládal z 20 zemských soudců (12 pánů a 8 rytířů v Čechách, na Moravě bylo pánů 14 a rytířů jen šest). Soudy rozhodovaly i ve věcech královského majetku a v zásadě byly pod kontrolou nejvyšších zemských úředníků.

Posledním orgánem byla královská rada, v níž zasedali zemští úředníci a zemští soudcové, a byla svou povahou orgánem, který vyrovnával tlaky obou mocenských složek a zajišťoval jistou stabilitu.

Mocenské postavení zemských úřadů přitahovalo příslušníky starých panských rodů, kteří chtěli majetkové postavení doplnit o politický vliv a tak ještě zvětšit své pozemkové bohatství. Většina z nich náležela k české panské magnaterii, k původním českým panským rodům, chlubicím se obvykle několika přednostmi. Náležel k nim velký pozemkový majetek, příslušnost k vyšší šlechtě, rodová a sociální prestiž opřená o tradice staleté existence a politický vliv z opakujícího se přístupu k úřadům. Mezi elitou vyšší české šlechty se objevovali Rožmberkové, Pernštejnové, Rožmitálové, Švamberkové, Šternberkové, Valdštejnové, páni z Hradce, Švihovští z Rýzmburka, z Házmburka, Berkové z Dubé, případně se jim svým majetkem vyrovnávali původně rytířské rody Trčků z Lípy a s jistým opožděním Smiřičtí ze Smiřic.

Předpokladem udržení tohoto statusu bylo vedle rodové tradice účast na zemské vládě, zemském soudě, a tak i v královské radě. Příslušníci panského stavu zastávali většinu úřadů či zemských institucí; pouze nejvyšší písař, podkomoří a purkrabí Hradeckého kraje byli členy rytířského stavu. V případě podkomořího to mohl být staroměstský měšťan. K předním zemským úředníkům patřil dlouho i nejvyšší mincmistr, zodpovídající za těžbu kovů, ražbu mincí a horní právo, ale počátkem 16. století již k nejvyšším zemským úředníkům nepatřil a jeho vliv dále slábl, tak jak byly omezovány jeho kompetence.

Politickomocenské uspořádání, postavení panovníka a stavovských institucí, strukturu správy i zemské právo bylo ukotveno ve *Vladislavském zemském zřízení*, přijatém v roce 1500. Značné omezení městských práv později korigovala *Svatováclavská smlouva* z roku 1517, na druhé straně zrovnoprávnila vrchnostenské podnikání včetně vaření piva a obchodních

transakcí a tím legalizovala hospodářskou činnost šlechty orientovanou na trh. Morava měla své *Znojenské zemské zřízení* z roku 1535. Revizi obou zřízení ve prospěch panovníka bylo až pozdější vydání nového zemského zřízení Ferdinandem II.

V královských městech se řídil život městským právem, a to buď podle magdeburského, nebo norimberského práva. O jeho postupnou převahu se zasloužil tzv. Koldínův zákoník nazvaný *Práva městská Království českého*, dohotovený v roce 1569 především zásluhou kancléře Starého Města pražského Pavla Kristiána z Koldína (1530–1589). Přes odpor Litoměřic a měst saského právního okruhu císař Rudolf II. zákoník v roce 1579 schválil.

Centralizační politika Ferdinanda I. Vznik nových úřadů.

Velmi krátce po svém zvolení se vzdor svým slibům pokoušel Ferdinand I. postupně prosazovat návrat k obnovení panovnické moci a centralistickému státnímu systému. Přestože musel respektovat volební závazky, které stavům dal, neznamenal to, že nemá k dispozici způsoby, jak postupně stavovskou moc omezovat. Nešlo přitom v jeho pojetí o zkrocení vlády panské oligarchie reprezentované Zdeňkem Lvem z Rožmitálu (před 1470–1535), ale o oslabení rozsahu stavovské moci. Omezit moc šlechty a stavů se pokoušel ve všech svých středoevropských zemích, ale klíčové pro jeho záměr byly bohaté země Koruny české. Potřeboval je ovládnout, aby mohl jednak budovat centralizovaný stát, jednak zajišťovat cíle habsburské zahraniční politiky, mající podstatně širší rozměr, než jak ho vytvářela složitá situace v Uhrách a sílící agrese Osmanské říše. Pro Ferdinanda bylo již výhodné, že se vztahy mezi jednotlivými zemskými stavy v českém státě problematizovaly. Stavové vedlejších zemí totiž neměli zájem podporovat celistvost koruny, neboť korunní vědomí stavů z království chápali jako prostředek českého stavovského centralismu k podřizování vedlejších zemí. Nemožnost Moravanů, Slezanů a Lužičanů účastnit se volby krále způsobila v jejich řadách velkou nevoli a jisté napětí, které chování stavů z Čech v budoucnu dále posilovalo. Historická věda se shoduje, že nový český král byl nadaný a schopný panovník, který časem zastínil i svého staršího bratra císaře Karla V. (před 1500–1558). A právě vladař prokazující systematičnost a cílevědomost takové rozpory a averze mohl v budoucnu využít.

Kurz orientovaný na prosazení silné královské moci měly s ohledem na sílu stavů v jednotlivých zemích podpořit nové úřady, které král začal budovat ve Vídni jako zárodky budoucí centrálně uplatňované vlády. Z počátku byly vydávány za panovníkovy poradní sbory. Nové úřady – tajná rada, dvorská kancelář, dvorská komora a později i dvorská válečná rada – se staly za tři desetiletí Ferdinandovy vlády základem pro vytvoření centrální zeměpanské moci v oblastech jejich působnosti. Postupně se z nich staly nadřízené orgány, nezávislé na zemské moci stavů. K jejich síle přispívala jednak bezvýhradná podpora rakouské šlechty, jejíž nižší složky vytvářely pro takto budovanou moc sociální základnu a oporu, jednak propracovaný systém byrokratické správy, aplikující vyspělou administrativu z francouzsko-burgundského okruhu.

Dvorské komoře byly podřízeny stejné orgány se státní působností založené roku 1527 – česká komora v Praze doplněná slezskou ve Vratislavi, roku 1528 uherská komora v Budíně (později přeložená do Bratislavy) a ještě v roce 1538 komora spišská, sídlící nejprve v Šariši, potom v Košicích. Pokus svěřit komorám výběr daní v českém a uherském státě, zavést každoroční pravidelně vybírané berně a jednotný berní systém v celém soustátí králi nevyšel.

Stavové uhájili svá práva, a tak královské příjmy zůstaly závislé na povolení sněmů, proto je panovník začal svolávat častěji, a tím jim chtěl komplikovat jejich působení. Ne vždy byl úspěšný; zejména se stavové bránili berním pro vojenské tažení za hranicemi země a odvádění peněz. Udrželi si také právo svolávat zemskou hotovost. Král proto musel získávat peníze půjčkami od bankovních domů a vojenskou sílu stavět na žoldnéřské pomoci.

Bylo zjevné, že právě tahanice kolem berní budou přispívat k nespokojenosti s panovníkovým jednáním. I když daně z pozemkového majetku platili poddaní a královská města, stavové nehodlali v jednáních o rozsahu daní ustupovat, věděli, že v jejich povolování tkví jejich nezávislost. Na druhé straně jim sveřepost, s jakou bránili své pravomoci v oblasti berní a odráželi přemrštěné královské požadavky na výši daní, zmenšovala prostor pro jednání o obecných zemských záležitostech a aktuálních otázkách církevně politického rázu a komplikovala je.

Jiným nařízením, kterým Ferdinand I. omezil moc stavovské obce, byl zákaz svolávat krajské sjezdy z roku 1528, pokud je nepovolí král. Zákaz zasáhl především rytířstvo, které nemohlo pomýšlet na početnější účast na zemském sněmu, a tak bylo fakticky vyloučeno z politického života, zatímco panstvo zákazem kráceno nebylo. Váha stavovského zřízení opírajícího se o početnou šlechtickou obec tím byla oslabena. Stavovský sněm zůstal jako jádro stavovské moci nedotčen, ale král nevynechal žádné příležitosti k omezení jejich pravomoci. Po požáru českých zemských desek roku 1541 nechal do obnovených desek zanést např. svatojakubský mandát proti Jednotě bratrské a uznání habsburských nároků na českou korunu. Král postihl také městský stav, neboť věděl, že šlechta se po nedávných zkušenostech měst nezastane. Zákaz svolávat tzv. velké obce, jichž se mohli účastnit všichni svobodní obyvatelé královských měst, královská města oslabovalo a uvnitř městských obcí posilovalo kupecký patriciát oproti řemeslnické složce měšťanstva. Ferdinand I. neváhal ale zasáhnout ani proti vyšší šlechtě, pokud byly její činy v rozporu s jeho zájmy. Tak konfiskoval šlikovské horní podnikání v Jáchymově, které mu i části panstva bylo trnem v oku pro jeho výnosnost. A úřadu nejvyššího purkrabího Království českého se musel vzdát Zdeněk Lev z Rožmitálu, předák panské oligarchie a symbol její politické moci.

S určitým časovým odstupem začala postoj k Ferdinandovi měnit katolická část vyšší šlechty. Seznala, že si tím pojistí setrvání v úřadech a získá snadnější přístup ke dvoru. Takto se dařilo pronikat do královských kolegií ve Vídni českým nejvyšším kancléřům, kteří se rekrutovali z řad katolíků (Jáchym z Hradce či Vratislav z Pernštejna) a z povahy svého úřadu byli povinni udržovat těsné vazby s dvorskou kanceláří. Jejich vzestup inspiroval i další šlechtice k navázání vřelejších vztahů s královým okolím. Posupně se tak vytvářela uvnitř katolického panstva v Čechách i na Moravě skupina šlechticů podporujících královské návrhy i proti vlastní stavovské obci. Ve Slezsku podporoval habsburskou vládu kníže Karel z Minsterberka. Král tak mohl do budoucna počítat s pomocí prohabsburských straníků ve šlechtické obci, zvláště když se rozhodl prosazovat své rekatolizační koncepce.

Ferdinandova příslušnost k evropskému katolickému táboru ho stavěla proti většinově protestantské stavovské obci. Potenciálně se tak rýsovaly dva rozpory. Vedle mocensko-politického také náboženský. Král totiž viděl v podpoře katolické církve a prosazování katolicismu způsob, jak postupně posílit moc a suverenitu panovníka a povaze státu vtisknout centralizovanou formu vlády. Katolická církev však byla v Čechách velmi slabá a stejně jako v

říši slábla pod náporom luterství i v německy mluvících zemích Lužicích a Slezsku. Na tradičně katolické Moravě sílila zase Jednota bratrská a novokřtěnci.

V náboženské oblasti byl navíc král vázán uznáním kompaktát, a proto mu vyhovovala jejich zastarávající starokališnická podoba. Jistý pragmatismus, který musel vůči náboženským poměrům v Čechách projevovat, měl však své hranice. Jednotu bratrskou považoval za sektu, a proto vůči ní vystupoval nepřátelsky, obdobně se choval i vůči moravským novokřtěncům. V jeho úvahách, jak zemi přimět k návratu ke katolicismu, což byl jeho dlouhodobý cíl provázaný snahou obnovit panovnickou absolutní moc, stál v cestě utrakvismus, proměňující se pod vlivem pronikajícího luterství z Německa. Tak postupně narůstal rozpor mezi protestantskou většinou českého státu a ortodoxním katolicismem Habsburků jako ochránců katolictví, posilovaným španělskými kořeny habsburských bratrů a provokovaným postupující reformací v říši.

Nespokojenost českých stavů s berními požadavky krále a celkovým vývojem jeho politické praxe postupně sílila. V roce 1543 se dokonce sněm rozešel, když odmítl jednat o královské propozici. Bylo otázkou času, kdy sílící stavovská opozice vyústí do protihabsburské vzpoury.

Stavovské povstání v letech 1546–1547 a Ferdinandovo vítězství.

Popud pro otevřené vyjádření nelibosti s královým postupem dala válka proti šmalkaldskému spolku v říši. Spolek protestantských knížat povstal proti snaze Karla V. posílit císařskou moc; současně hodlal prosadit zrovnoprávnění luteránů s katolíky. Prvním projevem stavovské nevole byla liknavost, s jakou se scházela zemská hotovost, svolaná Ferdinandem I. v září 1546 do ležení u Kadaně. Král hodlal následně pomoci bratrovi proti saskému kurfiřtovi, stojícímu v čele nespokojených protestantských knížat, ale nikdo z velitelů neprojevil nadšení pro vojenskou výpravu do Saska. Jen část českého vojska přešla zemské hranice, ale byla ochotna hájit pouze území českých lén. Král zcela pochybil, když následně v rozporu se zemským zřízením svolal v lednu 1547 další hotovost k Litoměřicím s argumentem, že saské oddíly vnikly na území království. Jeho krok byl vyvolán habsburskými neúspěchy, vojsko mělo zasáhnout v říši.

Ferdinandův postup byl v rozporu se zemským právem a toho využila opozice k rázné odpovědi. Včele odboje stanula Praha, přidala se další města v Čechách, sympatie projevila slezská Vratislav a hornolužická města. Zástupci měst vzápětí vytvořili s bratrskou šlechtou, která měla zájem na právním uznání jednoty, obranný spolek, odmítli panovníkovo jednání a vyzvali ho ke svolání sněmu. Někteří ze šlechticů do Litoměřic dojeli, ale jen proto, aby oznámili, že se akce nezúčastní. K dispozici zůstala králi malá hotovost sebraná částí katolického panstva a některých měst z katolického tábora.

Březnové jednání zemského sněmu svolaného nakonec stavy vyznělo jednoznačně. Účastníci odboje, v jehož čele stál od února stavovský spolek, prohlásili, že král porušil svoláním vojska bez souhlasu stavů zemský zákon a požadovali odstranit řadu Ferdinandových opatření, která omezovala stavovskou moc. Ve vydaném *Přátelském snešení stavů českých* jednoznačně podřídili pro budoucnost panovníkovy záměry rozhodnutí sněmu, žádali obnovení krajských sjezdů a svolávání městských obcí. Sněm ustavil zvláštní stavovský výbor a jmenoval Kašpara Pluha z Rabštejna nejvyšším hejtmanem pro případ, že kvůli ohrožení země bude nutné svolat zemskou hotovost. Stavovský výbor nakonec hotovost svolal k Bečovu, ale jen

proti Ferdinandovu vojsku, které mělo v říši posílit vojska císaře Karla V. O pomoci saskému kurfiřtovi se neuvažovalo, naopak stavovské vojsko počítalo s jeho podporou. Z postupu odbojníků byla cítit velká opatrnost. K defenzivnímu postoji přispívaly vnitřní rozpory mezi městy a šlechtou, která až na některé radikály neměla v úmyslu se výrazněji angažovat. Povstání navíc nemohlo počítat s podporou stavovských obcí vedlejších zemí. Váhání, jak dál doma postupovat, brzy skončilo, když v bitvě u Mühlberka v dubnu 1547 prohráli němečtí protestanté s vojskem katolického tábora. Nečekané upevnění habsburských pozic využil Ferdinand k rychlému potlačení odboje.

S vědomím, že nemá dostatek sil na vojenskou porážku povstání a že jeho hlavním článkem byla města, vyzval šlechtice, aby se mu osobně podřídili v ležení jeho vojska, které znovu přeložil k Litoměřicím. Odpovědí bylo rozpadnutí stavovského spolku a houfný příchod pánů a rytířů, kteří nechali města na pospas osudu a hledali u krále v červnu omilostnění. Osamocená města vedla nadále Praha, ale Ferdinandovo vojsko doplněné o pomoc z říše a táhnoucí na hlavní město a zrada pražského patriciátu vyústily počátkem července v kapitulaci. Král triumfoval, ale jako vítěz se zachoval s rozvahou, když se rozhodl trestat výběrově – mezi šlechtou měl jeho hněv dopadnout jen na opoziční radikály a ty, o jejichž majetek stál, a také na města, vůči nimž projevoval averzi od počátku své vlády. Výsledkem byla poprava dvou rytířů a dvou měšťanů 22. srpna 1547 na Hradčanském náměstí (šest dalších se před trestem smrti zachránilo útekem), konfiskace majetku některým šlechticům, zvláště pokud patřili k českým bratřím (např. rozsáhlé litomyšlské panství Kostků z Postupic), anebo převedení majetku do manství. Někteří z feudálů byli odsouzeni k domácí vězení.

Hlavní úder krále rozhořčení směřoval proti městům. Městské samosprávy byli nově nadřazeni královští rychtáři, v pražských městech byli ustaveni královští hejtmané z řad šlechty, města ztratila část svých práv na sněmu, když hlas měla mít jen podmíněně, a především přišla o většinu svého pozemkového majetku, mýta, cla i zbraně. Městské obce byly podrobeny finančním pokutám. Cechovní organizace ztratily právo navrhopvat konšely a určovat ceny. Bez souhlasu hejtmana či rychtáře se nesměly konat cechovní schůze, velké schůze byly znovu zakázány, což výrazně zmenšilo vliv řemeslníků a posílilo moc patriciátu ve vnitřním životě města. Nově mělo veškeré soudnictví královských měst podléhat apelačnímu soudu, který byl zřízen na Pražském hradě jako nadřízený odvolací orgán a první odborná soudní instituce. Města se stala fakticky součástí královského majetku a výrazně ztratila v porovnání se šlechtou. Dočasně se naopak obohatila královská komora, pro značné dluhy však musel král konfiskované statky znovu rozprodávat.

Nekompromisně zasáhl panovník také proti Jednotě bratrské. Obnovení svatojakubského mandátu v říjnu 1547 znamenalo zákaz církve, uzavření jejích sborů v Čechách (Mladá Boleslav, Litomyšl, Brandýs nad Labem) a uvěznění biskupa Jana Augusty na Křivoklátek. Její příslušníci museli přejít k povoleným náboženstvím anebo do šesti týdnů opustit zemi. Emigrace směřovala do Polska a Braniborska, centrum jednoty se přesunulo na Moravu (Přerov, Prostějov, Ivančice), kde zůstalo po celé předbělohorské období.

Královo vítězství nad prvním stavovským odbojem bylo dovršeno na bartolomějském sněmu, který zasedal v Praze od 23. srpna do 3. září 1547. Usnesení přiznávalo Ferdinandovi I. výhradní právo svolávat zemské sněmy a krajské sjezdy, jmenovat zemské úředníky, zakazovalo stavovské spolky a uznalo dědičné právo Habsburků na český trůn včetně možnosti

korunovat dědice ještě za panovníkova života. Ferdinand I. dosáhl potvrzení všeho, co v předchozích letech prosazoval postupně a nezákonně.

Závěr

Porážka povstání umožnila Ferdinandu I. upevnit svou moc a výrazně oslabit především městský stav, vůči jehož postavení ve stavovském systému pociťoval nechuť od počátku své vlády. Šlechta jako celek vážněji zasažena nebyla, její majetek se nezmenšil. Dokonce i v rytířském stavu byly rody a osoby, které patřily k bohatým vrstvám šlechty. Bylo možné očekávat, že se za příznivějších podmínek začne stavovská opozice znovu projevovat, zvláště když se do popředí Ferdinandova zájmu dostala postupná rekatolizace.

Studijní materiály

1/ 1545, 2. září – Druhý volební revers Ferdinanda I.

Srov. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 132–133.

2/ Usnesen českých stavů namířené proti Ferdinandovi I., 18. – 21. březen 1547.

Srov. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 134–138. Též v: ŠANDERA, Martin - MUSIL, František – BERAN, Zdeněk, *Dokumenty k dějinám českého středověku a raného novověku II*, Hradec Králové 2010, s. 150–153.

Dílčí úkoly

- 1 Jaké nové nadstátní instituce budoval Ferdinand I., aby jejich prostřednictvím naplňoval své centralizační mocenské cíle.
- 2 Jaká vypadala náboženská situace v českém státě po nástupu luterské reformace. Pojmenujte jednotlivá protestanská náboženství, která v jednotlivých českých zemích působila.
- 3 Vysvětlete důvody, které vedly české stavy k prvnímu protihabsburskému povstání.

Doplňující literatura

MACKENNY, R.: *Evropa šestnáctého století*, Praha 2001.

MÍKA, Alois, *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526–1627*. Praha 1974.

PETRÁŇ, Josef, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, in: Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, AUC, Phil. et hist. 1, Studia historica XIV, Praha 1976, s. 9–80.

VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005

3. Nové pokusy o upevnění moci panovníka a nástup rekatolizace. Soupeření stavů a dynastie za Rudolfa II. a Matyáše I.

Úvod

Kapitola se zabývá vývojem událostí mezi dvěma stavovskými povstáními, který byl charakterizován opakujícím se úsilím habsburského dvora obnovit v českém státě pozice katolicismu a současně upevnit centrální moc a donutit stavovské obce se jí podrobit. Klíčovou oblastí střetu se staly především Čechy, mocensky a hospodářsky nejdůležitější oblast celé monarchie a jádro, v kterém dostaly střety „španělské“ strany (část katolického panstva, jezuité, římskokatolická hierarchie a některá města podporující absolutistické snahy dvora) a českých stavů převážně patřících do tábora protestantů zásadní povahu (•1). Výklad reaguje na opatření, jejichž prostřednictvím usilovala habsburská strana o zesílení vlivu katolického náboženství v Čechách a popisuje příčiny, které vedly k postupnému růstu napětí mezi oběma tábory a posléze vyústily v nové povstání (•2).

Výklad

Vláda Ferdinanda I. po roce 1547. Obnovení arcibiskupství a příchod jezuitů.

Porážka povstání dala Ferdinandovi odvahu výrazněji zasáhnout proti radikálním protestanským směrům a učinit tak bezprostředně. Po zákazu Jednoty bratrské se pokusil zasáhnout proti moravským novokřtěncům a v roce 1549 začlenit utrakvisty do katolické církve, což bylo obojí chápáno jako omezování náboženské svobody. Nejprve v roce 1549 čeští stavové a o rok později Moravané odmítli jednoznačně královské pokusy zasahovat do existujících náboženských poměrů. Podobně dopadl král v Uhrách a na Slovensku, kde se rychle rozšiřovalo luterství a kalvinismus. Úplnou pohromu utrpěli habsburští bratři v říši, kde byli nakonec nuceni dlouhý spor s protestanskými knížaty ukončit v roce 1555 augšpurským smírem. Smír zakotvil zásadu „*cuius regio, eius religio*“; o náboženství poddaných tak měl rozhodovat panovník, což v říši znamenalo, že jednotliví vládci získali naprostou suverenitu v náboženských otázkách. Luterství a kalvinismus se dočkaly formálního zrovnoprávnění a staly regulérními křesťanskými náboženstvími, ukotvenými v nezávislých nekatolických církvích. Na český stát se zásada nevztahovala, ale stavové chápali uzavření smíru jako oslabení Habsburků a jejich odvaha bránit své svobody výrazně stoupla.

Karel V. hodnotil uzavření míru jako svou porážku a o rok později se vzdal císařské koruny ve prospěch svého bratra, doposud římského krále. Ferdinandovo převzetí císařského trůnu (1556) jeho situaci neulehčilo, i když zvýšilo prestiž rakouské větve dynastie také v podunajské soustátí. Ačkoliv titul císaře byl právně vztažen ke Svaté říši římské národa německého, fakticky se stal do budoucna zastřešujícím symbolem integrity habsburských zemí. Aktuálně a výrazně komplikovala Ferdinandovo postavení další válka s Osmanskou říší, která navzdory míru z roku 1547 znovu vypukla a trvala další desetiletí (1551–1562).

Ferdinand I. si obtíže svého postavení uvědomoval, a proto svou vnitřní politiku korigoval. Ještě před mírem v říši zrušil některá tvrdší opatření vůči městům v Čechách. Vrátil jim důchody z cel a mýt a některé menší statky (zejména záduší sloužící městským kostelům), aby zmírnil jejich hospodářskou krizi a předešel nepokojům chudiny. Od poloviny 50. let změnil i svůj postup v náboženské sféře. Neúspěšnou snahu potlačit protestantská náboženství zaměnil za cílevědomou podporu katolictví. K tomu mělo přispět vytvoření předpokladů pro šíření katolické víry.

V roce 1556 povolal do Prahy nový, ve Španělsku vzniklý řád Tovaryšstva Ježíšova, známý svým radikálním zapojením do obnovy panství katolicismu, nekompromisní kazatelskou rétorikou, zjevnými výsledky ve školské činnosti a úsilím přesvědčit ke konverzi mladé šlechty a bohatší měšťany. Již v roce 1562 nechal král založit jezuitskou kolej ve staroměstském Klementinu orientovanou na výchovu důsledných duchovních i světských stoupenců rekatolizace. V roce 1566 vznikla taková kolej v Olomouci, později pak v ostatních pražských městech, v Jindřichově Hradci, Chomutově a Brně. Pro obnovení římskokatolické církevní správy, v Čechách od husitství skomírající, byl v roce 1561 do čela pražské arcidiecéze uveden nový arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice (1518–1580). Brus byl do té doby vídeňským biskupem a velmistrem řádu křižovníků s červenou hvězdou, především však královým zpovědníkem. O rok později přišla protestantská šlechta o právo řídit kališnickou konzistoř, přičemž král nepřipouštěl, aby si evangelíci vytvořili vlastní církevní organizaci. Pro něho přijatelným kališníkům však vyprosil společně s novým pražským arcibiskupem u papeže v roce 1564 povolení přijímat pod obojí v Čechách a na Moravě, stejně tak se to podařilo s podporou ostrýhomského arcibiskupa zajistit i pro Uhry.

V zásadě však veškerou Ferdinandovu pozornost poutaly poměry v říši. V Čechách jmenoval místodržícího a vládu ve svých dědičných zemích rozdělil mezi tři syny. Jeho nástupcem v českém a uherském státě se stal nejstarší Maxmilián, který obdržel nadto i obojí Rakousy a již za života otce byl v roce 1562 korunován římským králem. Avšak rozdělení vlády nad alpskými zeměmi upevnění habsburské moci nepomohlo. Závěr Ferdinandova působení příliš optimisticky nevyhlížel. Císař nebyl spokojen s výsledky tridentského koncilu, další nárůst luterství, rostoucí sebevědomí českých stavů a stálé nebezpečí ze strany Turecka naznačovaly, že cíl vytvořit ze získaných zemí centralizovanou katolickou monarchii je ještě hodně vzdálený. Smrt Ferdinanda I. v roce 1564 uvolnila místo jeho synovi Maxmiliánovi II.

Maxmilián II. a Česká konfese.

Maxmilián II. (1527–1576) nebyl považován za silného vladaře. Předcházela ho pověst tolerantního a vzdělaného prince a jeho nástup byl očekáván protestanty s nadějami. Celoživotně projevoval určité sympatie k luterství, jako rigidní katolík nikdy nevystupoval a v jednáních projevoval většinou ochotu ke smířlivosti i ústupkům. Přesto zůstávaly náboženské poměry v českém státě za jeho vlády neměnné. Pokud k určitým změnám ve vztazích mezi stavy a panovníkem docházelo, netýkaly se záležitostí kolem církví a náboženství, kde pro Habsburky zůstával setrvalý stav.

Královy ústupky, kterých stavové dosáhli, vyplývaly ze zahraničně politických neúspěchů, které Maxmiliána II. provázely. Nejprve byla odmítnuta kandidatura jeho syna Arnošta na uvolněný polsko-litevský trůn (1572), poté neuspěl ani osobně (1575). Polským králem se stal

Štefan Báthory (1533–1586), sedmihradský vévoda, což vzbuzovalo obavy, že se na východní hranici monarchie vznikne nepřátelská polsko-sedmihradsko-turecká koalice. K dovršení všeho vedl další výboj Turků k podstatnému zvětšení území, které Osmanská říše v Uhrách ovládala. Nemluvě o peněžních nákladech; kvůli válkám stále narůstaly a zvyšovaly státní dluh. Rostoucí finanční nesnáze a nezdary v Polsku a Uhrách způsobily, že opozici se podařilo panovníka přimět k částečnému návratu poměrů před rok 1547. Dokonce v trvajících sporech mezi šlechtou a městy podpořil Maxmilián II. král šlechtu, když na její nátlak zavedl roku 1567 novou daň vázanou jen na obydlí měšťanů a rolníků. Nový berní systém zvýhodnil pány a rytíře, jejichž majetek tak unikl na dvě století zdanění.

V církevně náboženské oblasti opozice obtíže panovníka neuměla využít. Mohla za to do značné míry právě její rozhádanost, která ji oslabovala a měla řadu příčin. Kromě latentní formy zápasu mezi šlechtou a městy zůstávala nevůle i mezi stavy jednotlivých zemí. Šlechta z vedlejších zemí si žárlivě hlídala svou nezávislost a tak usnadňovala Vídní situaci. Společné stanovisko neuměla dlouho najít ani protestanská část stavovské obce. Luteránům vadila stále uznávaná platnost kompaktát, která byla zastaralá a ještě je svým trváním stavěla do nerovnoprávné pozice. Novoutrakvisté, kteří již zcela převažovali, by se rádi vymezili vůči starokališníkům a nespokojeni byli také čeští bratři, jejichž církve se působila pouze na Moravě, zatímco v Čechách byla zakázána. Negativně potom všechny protestantské směry vnímaly fakt, že mají nedostatečné zastoupení v úřadech. Jejich cílem proto bylo dosáhnout rovnoprávnosti, což se nemohlo obejít bez zrovnoprávnění jejich náboženství.

Vůči českému evangelictví Maxmilián II. vstřícností nevynikal, v zásadě totiž respektoval politické zaměření své dynastie. Zápas o uznání náboženských svobod proto nevedl k cíli. Kromě toho král zavítal do Prahy na rozdíl od svého otce jen čtyřikrát za dobu své vlády. Po nástupu na trůn požádal dokonce svého mladšího bratra Ferdinanda II. Tyrolského (1529–1595), aby jej jako místodržící zastupoval ještě dva roky. Jeho kontakt s českým prostředím byl fakticky určován jen jeho finančními nesnázemi.

V roce 1567 král kompaktáta na žádost sněmu zrušil, ale již po svém nástupu na trůn odmítl povolit protestantům jejich církve a na tomto rozhodnutí setrval i v dalších letech. Dokonce si podřídil kališnickou konzistoř a jejím prostřednictvím napomáhal rekatolizaci. Prvotní naděje, že nový král s ohledem na své protestantské sklony vyřeší náboženské spory, se tak ukázala lichou, i když v německém prostředí vystupoval Maxmilián II. jinak. V říši byl vnímán jako skutečný nositel augšpurského míru a protestantská knížata si ho za to považovala. Až jeho snaha podpořit luterství proti radikálnějšímu kalvínskému náboženství neuspěla, načež se císař v náboženských otázkách stáhl do pasivní defenzivy. V Rakousích povolil šlechtě po roce 1568 vyznávat augšpurské náboženství a své rozhodnutí potvrdil v roce 1571 výnosem o svobodě vyznání. Ve Slezsku a v Lužicích se ale o takové uznání pokoušeli stavové marně.

Sílicí nápor katolické strany opírající se o úspěchy jezuitů způsobil, že stavové z jednotlivých protestantských církví dospěli k přesvědčení, že zápas s centralismem dvora musí svázat s odhodláním hájit svá náboženství. Snahu sjednotit obyvatelstvo v jediné katolické víře, jak o to usilovala ožívající římskokatolická církev, nebylo možné přehlédnout, i když starší generace katolických velmožů reprezentovaná nejvyšším purkrabím Vilémem z Rožmberka (1535–1592) chtěla udržet náboženskou toleranci a radikální podoby prosazování katolicismu nepodporovala. Obavy z náboženské unifikace vedly nakonec novoutrakvisty, luterány a české bratry k nalezení jednotného postupu, směřujícímu k ustavení jedné protestantské církve.

Konkretizaci nového protestantského náboženství, která vycházela ze starších husitských tradic, přihlížela k učení bratří a vše propojovala s modernějším luterstvím v podobě *České konfese*, vypracovali protestantští šlechtici v průběhu zasedání zemského sněmu na jaře 1575. Součástí přípravy se stal církevní řád, který by umožnil vytvořit zemskou evangelickou církev s vlastní konzistoří, na kterou by dohlíželi volení ochránci (defenzoři) z řad protestantů.

Maxmilián II. sice Českou konfesi převzal, neboť stavové tím podmiňovali volbu jeho syna Rudolfa za českého krále, ale svůj souhlas vyjádřil jen ústně. Dodatečně také zakázal Českou konfesi vytisknout. Vliv domácích katolíků a španělských příbuzných a papežské kurie byl příliš silný. Určitou roli na polovičatém výsledku sehrála i nejednotnost opozice, silně ovlivněná spory mezi šlechtou a městy, kterým ani nebylo umožněno se na vzniku konfese podílet. Stavovská opozice se nakonec rozhodla na panovníka nenaléhat a jeho ústní slib považovat za dostatečnou záruku. Pro dohled nad dodržováním náboženských svobod zvolila patnáct defenzorů. Moravským protestantům se vůbec nepodařilo dosáhnout uznání luterské konfese, obdobně dopadli Slezané a Lužičané.

Rudolf II. na českém trůně. Praha jako sídlo císaře.

Oproti Maxmiliánovi II. byl jeho syn Rudolf (1552–1612), který se stal po smrti otce římskoněmeckým císařem a českým i uherským králem, zjevně přesvědčeným katolíkem, vychovaným na dvoře svého španělského strýce k prosazování absolutismu i katolictví, přesto nebyl fanatikem jezuitského ražení. V Čechách, které zůstávaly výrazně protestantskou zemí s pestrou skladbou evangelických náboženství, se Rudolf II. objevoval zpočátku velmi zřídka. Souviselo to s obnovenou aktivitou Turků, kteří zahájili v polovině 70. let novou ofenzívu směřující na získání Slovenského Rudohoří. Přes nákladná vojenská opatření se Vídni nedařilo, a tak se přes občasné míry z let 1577 a 1584 situace nezlepšila. Snad i proto zůstávala rekatolizační opatření bezzubá. V celkové atmosféře byla cítit zvýšená sebedůvěra protestantských stavů, pozvednutá Českou konfesí, k poklidu přispívaly i smířlivé postoje Viléma z Rožmberka, který ve svém úřadu zastupoval krále, ale bojovně prosazovat své náboženství nehodlal.

Poměry se změnily až v roce 1583, kdy se rozhodl Rudolf II. přemístit své sídlo z Vídne do Prahy. Hlavní město Českého království se rázem stalo středem podunajské monarchie a rovněž Svaté říše římské národa německého. Uspokojení cítila i česká šlechta, která si již delší dobu přála, aby český král sídlil v Praze. Odpovídalo to hospodářskému významu České koruny a rozsahu finančního přínosu pro celou habsburskou personální unii. Pozice Prahy v České koruně i císařské tradice z doby Karla IV. z ní vytvářely žádané místo. Nejenže bylo dostatečně vzdáleno od oblastí napadaných Turky, ale mohlo také napomoci k posílení habsburského vlivu v říši a širší středoevropské oblasti. Znamenalo to, že Praha bude předmětem zvýšeného zájmu jak ze strany španělských příbuzných, tak papežské stolice. Společným záměrem bylo docílit obnovení moci katolictví v celé střední Evropě. Oproti 15. století to nebyly již jen Čechy s Moravou, kde museli katolíci přenechat vliv protestantům, ale po rozšíření luteránské víry celé severní Německo, Pobaltí, Slezsko s Lužicemi, část alpských zemí a Uhry, kde se objevil i kalvinismus.

Kvůli dlouhotrvající turecké vojenské aktivitě se nevyvíjela situace v Uhrách až do počátku 90. let pro Habsburky příliš pozitivně, a tak rekatolizační plány musely ustoupit. Ke změně na

bojištích došlo až po vypuknutí skutečné války v roce 1592. V ní se podařilo habsburské straně dosáhnout zásadního obratu. Najatá armáda s pomocí městských a rolnických oddílů z východního Slovenska a s početným zapojením české šlechty tlačila soustavně Turky nazpět, v roce 1596 za řeku Ipel a za Ostřihom. Když v roce 1598 byla dobyta i pevnost Ráb (dnes Győr) a turecká vojenská moc ztratila svou nebezpečnost, rozhodla se španělská strana obnovit svou iniciativu.

Následující léta Rudolfovy vlády se proto stala vedle pokračujícího nebývalého rozmachu kultury a umění obdobím vzestupu náboženských konfliktů protestantské většiny s bojovným katolickým proudem a sporů centrální královské moci se stavovskou opozicí, obhajující principy stavovské monarchie. Císařovy umělecké a sběratelské sklony, přítomnost mnoha významných umělců a vědců a jejich tvorba stejně jako neopakovatelné kouzlo Prahy z činily z města přední umělecké evropské centrum, jehož přitažlivost stále rostla; o to více stála katolická strana po jeho ideologickém podmanění.

V Čechách, klíčové zemi pro politicko-náboženský zvrat, prosadila španělská strana v roce 1599 s podporou papežského nuncia do funkce nejvyššího kancléře, jinak nejvyššího úřadu českého státu, předáka katolické strany Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic (1568–1628). Prohabsburskými kariéristy byly nově obsazeny i další zemské úřady. Stalo se tak na základě staršího plánu připravujícího náboženský a politický převrat, s kterým přišel v první polovině 80. let papežský nuncius Francesco Bonhomini (1536–1587). Personální zázemí poskytla skupina bojovných katolíků z mladé generace panské šlechty, jako byl Jaroslav Bořita z Martinic (1582–1649), nebo konvertita z rovněž starobylého panského rodu, Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572–1652). K jejímu zformování přispělo dlouhodobé působení několika jezuitských kolejí v Čechách i na Moravě. Ve stejném roce se stal na Moravě novým olomouckým biskupem ideově bojovný prelát František z Ditrichštejna (1570–1636) a již o rok dříve byl do úřadu zemského hejtmána dosazen katolík Jáchym Haugvic z Biskupic (1550–1607). Habsburské moci se tím podařilo na přelomu století v obou zemích plně ovládnout zemské úřady neoblomnými stoupenci programu tridentského koncilu a tím i rekatolizace. Nabytou převahu využili nekompromisní katolíci k uzavírání sborů Jednoty bratrské (Mladá Boleslav a Týn nad Vltavou) a k nucení poddaných na královských statcích k přestupu na katolictví. Odpor protestantské opozice vedené Václavem Budovcem z Budova (1551–1621) na zemském sněmu v roce 1603 sice snahy bojovného katolictví zbrzdily, ale na královském a církevním zboží byli nekatolíci nadále postihováni alespoň zbavováním úřadů.

Ještě tvrději vystoupil dvůr v Uhrách, kde Rudolf vyhlásil v roce 1604 katolictví za jediné povolené náboženství, požadoval další berně pro posílení armády a dokonce nechal zabírat statky některých nekatolických šlechticů. Rekatolizaci začaly dokonce velmi neurvale šířit i habsburské žoldnéřské oddíly. Nespokojenost a hněv uherské šlechty i poddaných, kteří se stavěli vojákům na odpor, přerostl vzápětí v povstání. Jeho vůdcem se stal sedmihradský magnát Štěpán Bočkaj (1557–1606). Povstalci opírající se celonárodní podporu porazili císařskou armádu a hodlali obnovit stavovskou moc, zvrátit rekatolizační tlak a obnovit náboženskou svobodu. Proti-habsburské povstání změnilo zcela poměry na turecké frontě. S podporou Turků se bočkajovci objevili zjara 1605 na moravských hranicích. V českých zemích byla situace – i kvůli vraždění a plenění uherských oddílů na jihovýchodní Moravě – vyhodnocena jako velké ohrožení. Spojené česko-slezské vojenské oddíly se proto vpádu účinně postavily a zatlačily Bočkajovy hajduky za zemské hranice. Více se čeští stavové

angažovat nehodlali, i když je Bočkaj vyzval, aby se přidali k povstání; odmítli to kvůli jeho spojení s Turky.

Oslabený císař, dále tísněný tureckou aktivitou na válečném poli, nakonec musel ustoupit a zahájit jednání o mír. Vídeňská smlouva z roku 1606 vrátila Uhrům jejich náboženské a politické svobody, ale s takovým jejím vyzněním odmítl Rudolf II. souhlasit. Smlouvu proto podepsal panovníkův bratr arcivévoda Matyáš (1557–1619), který tím vstoupil do vrcholné politiky. Matyášova nespokojenost s bratrovou politickou praxí a jeho chováním, na němž se podepisovala Rudolfova psychická porucha, ho zavedla na opačnou stranu sporu. Arcivévodovi rozhodnutému využít situace ve svůj prospěch a bratra odstavit se podařilo vytvořit široké spojení uherské a rakouské šlechty a zapříčinit tím vznik dynastické krize. Když se v dubnu 1608 přidala k odboji proti Rudolfovi Morava, kde se s podporou Matyášova vojska podařilo odstavit moc katolické strany, nové povstání nabylo podoby sporu o nástupnictví. Moravští stavové zvolili na sněmu v Ivančicích zemským hejtmanem Karla staršího ze Žerotína (1564–1636), vůdce protestanské opozice, vstoupili do rakousko-uherské konfederace a posílili Matyášovo vojsko táhnoucí k Praze.

Složitě se utvářející souboj o moc mezi habsburskými bratry, hledajícími podporu u stavovských obcí a jejich rozdílné postoje k bratrskému konfliktu skončily nakonec kompromisem. Napomohli mu čeští stavové, když znovu odmítli přidat ke stavovskému rakousko-uhersko-moravskému spojení, byť je k tomu na zemském sněmu vyzval Karel starší ze Žerotína, faktický vůdce moravských protestantů. Podpořili císaře Rudolfa II., ale předtím si na něm již vynutili, že jejich projevenou věrnost odmění schválením důležitých stavovských požadavků. Na zemském sněmu je předložil jménem opozice její předák Václav Budovec z Budova, nedávno povýšený do panského stavu. V obtížné situaci nezbylo Rudolfovi než předchozí slib splnit. Znamenalo to obnovení převahy opozičních předáků v zemské vládě, panovník se také zavázal, že nebude z politických důvodů trestat stavy konfiskací jejich statků. Jednání o náboženských požadavcích však odsunul až na sněm v dalším roce. Matyáš se musel smířit s tím, že se česká stavovská obec postavila za císaře, a tak byl 25. června 1608 podepsán na libeňském záměčku u Prahy mezi oběma bratry mír. Smlouva zajistila Matyášovi předání uherské koruny, s ní také Rakousy a Moravu, a potvrdila ho jako příštího českého krále. Rudolf si udržel císařskou korunu i český trůn s vládou v Čechách, ve Slezsku a Lužicích. Zároveň měl potvrdit vídeňský mír.

Rudolfův majestát a vpád Pasovských.

Počátkem roku 1609 svolal Rudolf II. český sněm, avšak očekávání protestanských stavů, že uzákoní náboženskou svobodu, nenaplnil. Na naléhání španělské strany, španělského velvyslance a papežského nuncia se vzepřel a Českou konfesi odmítl schválit. Stavovská opozice tím přišla o výhodu, kterou si vytvořila podporou krále v předchozím roce. Její odhodlání dosáhnout cíle ale neustalo, zvláště když se zásluhou Jáchyma Ondřeje hraběte Šlika (1569–1621) podařilo najít porozumění s královskými městy, takže opozice mohla vystupovat jednotně a s větší vahou. V květnu si na setkání v Praze zvolili předáci opozice třicet direktorů, mezi nimiž měl deset zástupců každý stav, a začali stavět vojsko a hledat podporu na Moravě i ve Slezsku. Přesně na den, rok po podpisu libeňské smlouvy, uzavřeli 25. června 1609 konfederaci českých a slezských stavů. Spojenectví stavů dvou korunních zemí a hrozba

ozbrojenou mocí, na níž neměl panovník adekvátní protizbraň, zapůsobila. I když se prohabsburská strana bránila, Rudolf pod nátlakem ustoupil a 9. července 1609 vydal *Majestát o náboženské svobodě*. Ve prospěch urovnání konfliktu přispělo také několik umírněných katolických pánů, kteří se neangažovali v akcích radikální katolické skupiny.

V každém případě se jednalo o bezprecedentní ústupek, který znamenal porážku rekatolizačního úsilí španělské strany a z evropského hlediska přinesl nebyvalou náboženskou svobodu. Na rozdíl od augšpurského míru přiznával Majestát svobodu vyznání nejenom šlechtě, ale také královským městům a všem poddaným, kteří tak mohli svobodně volit svou víru a nesměli být nuceni přejít na žádnou jinou. Dokument znamenal uznání české konfese jako samostatné zemské církve, o to důležitější za stavu, kdy 85 – 90% obyvatelstva vyznávalo protestantská náboženství. Majestát přinášel evangelické většině i důležité pojistky pro jeho udržení a respektování. Bylo zvoleno třicet defensorů víry utvářejících vedení nové církve, opět po deseti za každý stav a s pravomocemi určenými *Artykulem o dání moci defensorům*. Jednou z nich byla pravomoc svolávat i bez souhlasu krále sjezdy nekatolických stavů. Správním a soudním ústředím novoutrakvisticko-bratrské církve se stala navracená dolní konsistoř, ideovou záštitu měla tvořit pražská univerzita. Dalším dokumentem, který zajišťoval organizačně naplnění Majestátu, bylo *Porovnání* mezi evangelickými stavy a mírnějším katolickým proudem šlechty. Majestát nepřipouštěl s výjimkou královských statků svobodu kultu, což znamenalo, že pro provozování náboženských obřadů a fungování kostelů či modliteben byl nutný souhlas vrchnosti, pokud dané náboženství nebylo vírou vrchnosti. Komplikaci měl do budoucna působit fakt, že nebylo nikde ustaveno, zda se do královských statků počítá také církevní majetek.

Nejvyšší kancléř Zdeněk Popel z Lobkovic nejen odmítl Majestát podepsat, ač to bylo jeho povinností, a společně se skupinou několika horlivých katolických hodnostářů dal najevo, že ho nebude uznávat. K Majestátu proto připojil podpis nejvyšší purkrabí Adam ze Šternberka (1560–1623), načež nabyl po zapsání do zemských desek povahu zákona.

Také Slezané využili situaci a pod vedením krnovského knížete Jana Jiřího (1577–1624) si 20. srpna vymohli rovněž Majestát pro Slezsko. Povoloval luterství a činil z něho rovnoprávné zemské náboženství. Katolické církvi ponechával veškerý majetek, naopak slezským knížatům mělo být do budoucna zaručeno výhradní právo na funkci nejvyššího zemského hejtmána. Ve stejný den souhlasil císař s rozšířením českého Majestátu na Kladské hrabství. Bez ohledu na dodatečnou povahu odrážel tento úkon jistý státoprávní respekt k autonomní části království. Ostatně v únoru 1610 se český zemský sněm usnesl, že rozšíření Majestátu na Kladsko a Loketsko bude zaneseno do zemských desek. Moravští stavové, kteří se v předchozím bratrském konfliktu angažovali na Matyášově straně, obdrželi na svou žádost o rozšíření Majestátu na markrabství pouze ústní příslib.

Rudolf byl se svým ústupkem nespokojen, proto podržel španělskou stranu v úřadech, a chystal odvetu. Protestantská opozice panovníka podcenila, byť byla opět Žerotínem varována před císařovou mstou. Vskutku také v lednu 1611 vtrhlo do Čech s vědomím Rudolfa II. vojsko najaté jeho bratrancem, pasovským biskupem Leopoldem se snahou ovládnout Čechy, zvrátit poměry v neprospěch Matyáše a v náboženské oblasti obnovit stav před Majestátem. Pasovští pronikli pod vedením generála Raméa velmi rychle až k Praze a obsadili Hrad a Malou Stranu. Dále se nedostali, stavové mezitím najímali vojsko a získali podporu i od Matyáše, což ve výsledku znamenalo ústup pasovských ze země a Rudolfovu prohru.

Nástup Matyáše a nové konflikty.

Pasovský vpád sloužil jako prostředek pro obnovení Rudolfovy převahy nad českými stavy a jako odvěta mířící vůči bratrovi Matyášovi, kterému musel ustoupit, se nevydařil, a tak se Rudolf II. musel v dubnu 1611 definitivně vzdát královského trůnu a slíbit, že podpoří také bratrovu kandidaturu na císaře. O rok později, když zemřel, se jeho bratr Matyáš císařem skutečně stal. Brzy poté přemístil své sídlo z Prahy nazpět do hlavního rodového sídla Vídně, z níž jeho předci vládli přes tři sta let. Ztráta postavení hlavního císařského města a centra rozsáhlé podunajské monarchie znamenala pro Prahu návrat k provincionalismu. Praha sice byla nadále hlavním městem soustátí České koruny, ale narůstající vídeňský centralismus ji odsuzoval v habsburské personální monarchii pouze do pozice provincionální metropole. Pokles významu Prahy však neznamenal, že podpora dvora katolické menšiny v Čechách se zmenší, i když se španělská strana musela po událostech posledních let smířit s jistým oslabením a po nějakou dobu vyčkávat a znovu své pozice upevňovat.

Na jaře 1611 se situace vyvíjela příznivě spíše pro stavovskou opozici. Stavové měli stále ještě k dispozici vojsko najaté proti Pasovským a také sebevědomí pozvednuté abdikací Rudolfa. Matyáš sice pro svůj odmítavý postoj k pasovskému vpádu počítal s jistou podporou stavů, ale zároveň věděl, že jejich vstřícnost bude mít své meze, zvláště když je Rudolf II. před tím zklamal, ačkoliv mu projevil podporu a dlouho mu zachovávali loajalitu. Ale byl mistrem kompromisů a byl si vědom, že zvolení správné taktiky umožní vrátit se k centralizační a protireformační linii svého rodu. Vůči českým stavům proto zaujal taktiku slibů a odkladů, která měla snížit nebezpečí možného střetu a tlak protestanské stavovské opozice oslabit a rozdrobit. Jak ukázal průběh svolaného generálního sněmu, panovník ustál vlnu stavovských požadavků příslibem řešit vše na příštím generálním sněmu České koruny.

Tak se stavům nepodařilo dosáhnout žádného z požadavků na stabilizaci stavovské monarchie v podobě potvrzení volitelnosti trůnu, obnovy svolávání krajských sněmů, uznání práva stavů rozhodovat o obsazování úřadů a práva uzavírat konfederace se stavy okolních zemí. Matyáš využil nerozhodnosti a váhání opozice, nechuť její nezanedbatelné konzervativní části vstoupit do konfliktu s Habsburky (mnozí se domnívali, že nový panovník se smíří s jistým omezením, které jeho moci vnutil Majestát) a vzájemnou řevnivost mezi stavy jednotlivých zemí koruny. Všechny tyto okolnosti mu hrály do noty a on jich uměl využít. Například vyslyšel přání slezských stavů a povolil jim zřídit slezskou kancelář, která pak existovala do roku 1616. Vstřícně působila i jeho ochota nechat se korunovat. Slavnostní korunovace svatováclavskou korunou se konala 23. května 1611, zároveň tím bylo formálně potvrzeno předchozí faktické sjednocení České koruny, protože království a markrabství měly opět jednoho společného vládce. Zcela byla také podunajská monarchie, což bylo dosaženo spojením Matyášovy vladařské moci v Uhrách a rakouských zemích s českou královskou hodností.

Oddalovací postoj zaujal panovník všeobecně. Aby se vyhnul požadavkům na posílení stavovských svobod, raději nesvolal zemský sněm, i když kvůli tomu musel oželeť finanční příjmy, neboť jenom sněm mohl povolit vypsání berně. Až když se ukázalo nebezpečí nového tureckého vpádu, svolal Matyáš na konec ledna 1614 sněm do Českých Budějovic. Slibem, že stavovské požadavky bude řešit generální sněm v příštím roce, se mu podařilo stavy opět přesvědčit, aby mu požadovanou berni schválili.

Zásluhou schopného kancléře Lobkovice nabývala španělská strana v Čechách postupně znovu na síle. Přeložení císařského sídla do Vídně totiž zvýraznilo pozici královského místodržitelství, ovládaného již více než desetiletí radikálními katolíky a pozvedlo jejich vliv jako přímých zástupců panovníka. Na Moravě posilovalo pozice prohabsburské křídlo ještě rychleji. Postarali se o to olomoucký biskup František z Ditrichštejna a nový opavský vévoda Karel z Lichtenštejna. Ke katolické straně se připojil i Albrecht z Valdštejna (1583–1634), který na východě Moravy získal sňatkem bohatá panství a stejně jako Lichtenštejn kvůli kariéře konvertoval ke katolictví.

Císař Matyáš byl vsutku obratný politik. Na generálním sněmu svolaném v roce 1615 byl ještě úspěšnější. Taktika vyhýbající se přímým konfliktům, prosazovaná císařovým rádcem vídeňským kardinálem a vídeňským biskupem Melchiorem Kheslem (1552–1630), se vyplatila. Král získal souhlas s vybíráním berní na pět let dopředu, aniž by se jakkoliv projednávaly stavovské požadavky. Historie zatím nezná příčiny stavovského nezdaru. Počínání stavovské opozice nebylo vstřícností, ale doslova ústupkem a zjevným poraženectvím, faktickou rezignací na její hlavní politickou zbraň – povolování daní. Dílčím úspěchem stavů bylo ustavení češtiny jako státního jazyka, v kterém měla probíhat všechna sněmovní jednání, ale usnesení sněmu nenabývalo bez královského souhlasu platnosti. Ostatně již dříve mohli zástupci Slezska a Lužic hovořit německy, aby se jednání tlumočením neprotahovalo. Král Matyáš jako nesporný vítěz sněmu hodlal svůj úspěch co nejdříve využít k dořešení nástupnické otázky, která rakouské Habsburky tížila stále zjevněji.

Matyáš a ani jeho bratři patřící k vídeňské větvi dynastie neměli žádné potomky, ale udržet český trůn v komplikující se evropské situaci bylo pro dynastii, považující se za nejmocnější a nejvlivnější v Evropě, prvořadou otázkou. Zvláště když v českém státě, nejdůležitější části habsburských střeoevropských držav, se od nástupu Ferdinanda I. odehrával nejprve latentní, později reálný spor mezi stavovským principem a centralizačně pojímanou mocí panovníka. Kromě toho ho již celé půlstoletí provázel souboj mezi převažujícím protestantismem a katolickým křídlem prosazujícím protireformaci.

Uvedený vývoj se stále více provazoval s rostoucími rozpory mezi vznikajícími mocenskými tábory v Evropě. V poněkud výhodnějším postavení se nacházel habsburský tábor tvořený rakouskou a španělskou větví dynastie, Římem a katolickou Ligou, sdružující část německých knížat a vedenou bavorským vévodou Maxmiliánem. Protestanskou část evropské politiky představovala Anglie, Nizozemí, Unie říšských evangelických knížat v čele s Fridrichem Falckým a k nim se družila katolická Francie, vnímající Habsburky, s jejichž državami sousedila téměř po celém obvodu svých hranic, jako trvalé nebezpečí. Všechny složky protestanského tábora řešily vlastní vnitropolitické problémy, Nizozemí bylo ohroženo ze strany Španělska, protože končilo období dvanáctiletého příměří a hrozilo tak nebezpečí nového vojenského útoku. Unie byla vnitřně nesoudržná, vedle radikálně vystupujícího falckého kurfiřta Fridricha (1596–1632), příslušníka kalvínské církve, se luterán, saský kurfiřt Jan Jiří (1585–1656) stavěl spíše na prohabsburskou stranu. Stavovská opozice ve všech zemích habsburského soustátí proto nemohla počítat s větší zahraniční podporou, byť měly její konflikty s Habsburky více než domácí rozměr, a zejména česká otázka nabývala mezinárodního rámce. Adekvátně tomu se obnovovaly vazby stavovských předáků na představitele protihabsburského tábora.

V úvahu připadalo nástupnictví štyrské větve i španělských Habsburků. Řešení uvnitř dynastie bylo nalezeno velmi rychle. Z podnětu španělského vyslance Oñaty byla 22. března

1617 uzavřena tajná smlouva, která za územní ústupky španělskému králi Filipovi III. (1578–1621) otevírala cestu k českému trůnu štyrské větvi. Nástupcem se měl stát Matyášův bratranec arcivévoda Ferdinand Štyrský (1578–1637). Patřil k nekompromisnímu křídlu katolíků. V čerstvé paměti bylo, jak se razantně vypořádal s protestanty ve Štyrsku; měl tedy všechny předpoklady k prosazování striktně katolické a absolutistické politiky.

Ferdinandovo nástupnictví bylo třeba obhájit v českém zemském sněmu. Kvůli Matyášovu nedávno danému slibu, že za jeho života se nebude osoba jeho nástupce projednávat, se dalo očekávat, že se česká stavovská opozice vzepře. Překvapivě tomu tak nebylo. Jednání dalšího sněmu svolaného panovníkem ještě v roce 1617 znamenalo ve svých výsledcích opětovné vítězství katolické strany. Ačkoliv se opozice snažila projednávání nástupnictví oddálit, když vystoupil s ostrým ohrazením proti takovému záměru Jáchym Ondřej Šlik, pod soustředěným tlakem katolíků, kteří dokázali mnohé sněmovníky zastrašit (například předvoláváním do České dvorské kanceláře), sněm nakonec souhlasil s přijetím arcivévody Ferdinanda Štyrského za budoucího českého krále. O podvolení stavovské obce zájmům dvora svědčilo i to, že na sněmu nepadla jména žádného možného protikandidáta, i když hrabě Šlik původně hodlal navrhnout saského vévodu a další z čelných direktorů Václav Budovec z Budova uvažoval o falckém kurfiřtovi Fridrichovi.

Nástupnictví tím bylo pro vládnoucí dynastii dostatečně zajištěno. Možnost volby – tak důležitá pro opozici – byla zmařena. A při síle habsburské stran se dalo očekávat, že pozdější volba bude pouze formálním potvrzením Ferdinandova nástupnictví, zvláště když byl arcivévoda Ferdinand přijat za budoucího krále také ve vedlejších zemích a v Uhrách. Nevelký počet odpůrců, kteří hlasovali proti panovníkovu návrhu, byl potrestán sesazením z jejich úřadů. Trest postihl vedle představitelů Nového Města pražského a Žatce také příslušníka panského stavu Jindřicha Matyáše hraběte Thurna (1567–1640), který ztratil výnosnou funkci karlsštejnského purkrabího. Konečné cíle habsburského dvora však byly hlubší – opozici zcela zatlačit – a dosáhnuté převahy využít k odvolání Majestátu, přestože na radu jezuitů slíbil Ferdinand Štyrský, že jej bude respektovat.

Závěr

Základní linií zápasu mezi stavovskou obcí a panovníkem v celém období mezi dvěma povstáními české šlechty a zejména v jeho závěru byl mocenský spor, konfrontující principy stavovské monarchie se systémem panovnického absolutismu, doprovázený náboženským konfliktem mezi protestanstvím a katolicismem. Jeho postupná gradace šla za Rudolfovy vlády nejprve k posílení pozic španělské strany a naopak později v důsledku dynastické krize vyvolané arcivévodou Matyášem k přijetí Rudolfova Majestátu. Představoval dočasné vítězství protestanské opozice, protože zajistil náboženskou svobodu evangelické většině obyvatelstva, tedy i poddaným. Po nástupu Matyáše na český a římský trůn se však vývoj obracel opět ve prospěch radikálního katolického křídla, zvláště když se v roce 1617 podařilo Matyášovi prosadit, že jeho nástupcem na českém trůně se měl stát bratranec Ferdinand Štyrský, patřící do tábora bojovného katolicismu. Napětí mezi protestanty a katolíky ve stavovské obci se stále prohlubovalo – stejně tak v Říši – až dospělo do situace, kdy vyústilo v protidynastické povstání.

Za sto let habsburské vlády v České koruně se však výrazně změnily poměry v řadách stavů. Zatímco Ferdinand I. nemohl počítat při svých centralizačních záměrech s podporou českého panstva, i když se jeho nejbohatší část postupně smiřovala se ztrátou své vrcholné moci získané za let jagellonské vlády, Matyáš se již mohl na katolické panstvo spolehnout. Zejména jeho nová generace reprezentovaná lidmi typu Lobkovice, Slavaty a Lichtenštejna se ztotožnila s ideami panovnického absolutismu a návratu vlády katolicismu do střední Evropy.

Studijní materiály

1/ 1567 – Žádost evangelických stavů o zrušení kompaktát.

Srov. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 139.

2/ 1575, 15. května – Žádost evangelických stavů o povolení České konfese

Srov. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 140–142.

3/ 1608, 9. červenec – Majestát Rudolfa II. na náboženské svobody.

Srov. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 143–146. Též v: ŠANDERA, Martin – MUSIL, František – BERAN, Zdeněk, *Dokumenty k dějinám českého středověku a raného novověku II*, Hradec Králové 2010, s. 164–170.

4/ 1611 – Mikuláš Dačický z Heslova o vpádu pasovských.

Srov. Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti. Ed. J. Mikulec, Praha 1996, s. 171–174. Též v: ŠANDERA, Martin – MUSIL, František – BERAN, Zdeněk, *Dokumenty k dějinám českého středověku a raného novověku II*, Hradec Králové 2010, s. 170–173.

Dílčí úkoly

- 1 Jakými způsoby usilovala habsburská strana o zesílení vlivu katolického náboženství v Čechách?
- 2 Vysvětlete, co znamenala Česká konfese a Rudolfův Majestát.
- 3 Co víte o příčinách a následcích vpádu pasovských?
- 4 Popište spory a konflikty mezi protestanskou většinou a katolíky za vlády krále Matyáše.

Doplňující literatura

FELCMAN, Ondřej – Gładkiewicz, Ryszard a kol.: *Kladsko. Historie regionu*, Hradec Králové – Wrocław – Praha – Kłodzko 2012.

JANÁČEK, Josef, *Jan Blahoslav*, Praha 1966.

MACKENNY, R.: *Evropa šestnáctého století*, Praha 2001.

PÁNEK, Jaroslav: *Poslední Rožmberk*, Praha 1996.

4. Stavovská monarchie v době českého povstání. Zimní království Fridricha Falckého.

Úvod

Složitý vývoj vztahů mezi preferovanou katolickou menšinou a převažující evangelickou většinou stavovské obce v Čechách dospěl na jaře 1618 k politicky jednoznačnému vyhranění obou táborů. Stalo se tak v době, kdy také v Evropě narůstaly mocenské spory mezi habsburským katolickým seskupením a protestanty, v jejichž čele stál v říši vůdce protestantské Unie, falcký kurfiřt Fridrich, zeť anglického krále, a v západoevropském prostoru ji reprezentovalo zejména kalvínské Nizozemí. Situace byla natolik konfliktní, že mohla kdykoliv přerůst ve válku, která by měla poprvé v historii celoevropský ráz.

Rovněž v Čechách se schylovalo ke konfliktu, a jak se později ukázalo, měl se stát roznětkou dlouhé války zasahující valnou část kontinentu. Od posledního zemského sněmu měla převahu katolická strana, další vývoj událostí se měl ubírat podle jejích plánů. Bez okolků se rozhodla porušit uznávaná práva protestantské většiny a ve dvou případech je zavrhnout, respektive zrušit. Uzavřít evangelický kostel a další dokonce nechat zbourat vzbudil na straně protestantů oprávněné emoce. Považovali to za porušení Rudolfova Majestátu a hodlali se tomu vzepřít. Matyášova snaha znemožnit jim v budoucnu projevy jakéhokoliv odporu však narazila. Rostoucí radikalizace části opozičních stavovských předáků vyústila nakonec do defenestrace královských místodržících a poté v povstání.

Výklad bude zaměřen na vyložení příčin, které vedly ke zformování opozičního stavovského vedení a vzniku českého stavovského povstání a na připomenutí událostí, které stály v jeho počátku (•1). Dále objasní, proč byli Habsburkové sesazeni z trůnu, jak se vytvořila stavovská konfederace a proč byl novým králem zvolen Fridrich Falcký (•2). Stranou pozornosti nezůstane vojenská podoba konfliktu – tažení stavovských vojsk a protitahy habsburské strany a závěr české fáze třicetileté války končící bitvou na Bílé hoře v roce 1620 (•3).

Výklad

Třetí pražská defenestrace a vláda direktorů

Prosazení Ferdinanda Štýrského jako Matyášova nástupce mohl katolický habsburský tábor považovat bezesporu za vítězství. I když domácím katolíkům nechyběl dostatek sebedůvěry ani před tím, novými kroky, které podnikli, dali jednoznačně najevo, že je na cestě k postupné rekatolizaci země nic nezastaví. Zbourání protestantského chrámu v severočeském Hrobu patřícímu pražskému arcibiskupství (tehdy zněl název obce Hroby) v prosinci 1617 a uzavření dalšího evangelického kostela na benediktinském panství v Broumově se stalo roznětkou rozsáhlého konfliktu, jehož české rozměry rychle přerůstaly v širší středoevropský rámec. Postup katolíků vycházel nejen z díkce augšpurského míru, který vrchnosti přisuzoval právo rozhodovat o náboženství poddaných. Radikální katolíci také tvrdili, že na církevních panstvích rozhoduje o náboženství poddaných vrchnost a nikoliv král.

Protestanská opozice považovala oprávněně takový postup za porušení náboženské svobody zaručené Rudolfovým Majestátem a jasně to formulovala ve stížnosti císaři, zaslané ze sjezdu svolaném v březnu 1618 defenzory právě kvůli ohrožení zemských svobod. Matyáš další sjezd kategoricky zakázal, ale opozice ho přesto znovu svolala. Nedobrou skutečností byl postoj měst, která se v prvním případě téměř nedostavila, přičemž zástupci pražských měst se neúčastnili ani druhého sjezdu. Dokonce v době konání prvního sjezdu vyjádřili králi svou loajalitu. Nevalná angažovanost královských měst potvrzovala nejen jejich obavy z císařských rychtářů, ale vypovídala rovněž o charakteru vztahů mezi šlechtou a městy. Promítala se v něm konkurenční řevnivost, která měla podobu mocenské a stavovské povýšenosti i hospodářského soupeření.

Protestantskými šlechtici hojně navštívený sjezd se sešel v Karolínu 21. května 1618. Shromáždění bylo znovu konfrontováno s Matyášovým dopisem, který se pozastavil nad porušením jeho zákazu a hrozil tresty. Z toho, že dopis došel brzy po zahájení, bylo zjevné, že byl dopředu připraven. Navíc byl velmi rezolutní, byl z něho cítit úmysl španělské strany Majestát zrušit. Někteří z účastníků začali váhat a jevit pochybnosti, a to možný odpor oslabovalo. Aby sjezd neskončil neúspěchem, rozhodlo se radikální křídlo defenzorů přitvrdit. K odvaze se Habsburkům postavit vyzval sněmující nejprve Jindřich Matyáš hrabě Thurn, kterého vedly jak osobní důvody, tak hlubší politické a ideové motivy.

Skutečně zásadní význam měla tajná schůzka několika opozičníků konaná na pozvání Albrechta Jana Smiřického ze Smiřic (1594–1618) v jeho malostranském domě v podvečer následujícího dne. Nejbohatší český šlechtic, o němž se uvažovalo jako o možném kandidátovi na český královský trůn, společně s hrabětem Thurnem, Václavem Budovcem z Budova a Oldřichem Vchýnským z Vchýnic a snad ještě další šlechtici z radikální opozice dospěli k rozhodnutí ujmout se vlády, a proto královské místodržící odstranit. Pod Thurnovým vedením zamířila skupina zasvěcených druhý den 23. května do místností České dvorské kanceláře na Pražském hradě. V místě přítomné vysoké zemské úředníky obvinila ze zrady, odsoudila a podle staré české tradice je svrhla z oken. Při nepřítomnosti nejvyššího kancléře Zdeňka Popela z Lobkovic byla defenestrace, v českých dějinách již třetí, provedena na královských místodržících Jindřichu Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka, Jaroslavu Bořitovi z Martinic a písaři Filipu Fabriciovi z Rosenfeldu a Hohenfallu (1570–1632). Přízeň osudu v podobě hromady odpadků zachránila jmenovaným při dopadu na zemi život. Jejich záchrana byla potom katolickými světem přičítána pomoci Panny Marie a zrozená legenda jim měla přisoudit roli vítězů. Vyhození královských úředníků se však stalo počátkem stavovského povstání. Historici považují způsob provedení rozsudku za prostředek, jímž chtěli radikální vůdce zapojit do povstání konzervativní část protestanské opozice a současně dosáhnout odezvy u evropských protestanských vládců a tím aktivovat evropskou protihabsburskou frontu.

V dalším dni 24. května sjezd pokračoval a zvolil třicet direktorů stavovské vlády. Direktorium vzniklo v krátké době podruhé. V době před vydáním Majestátu šlo o orgán stavovské opozice, nyní direktorium představovalo zemskou vládu. Každý stav byl zastoupen deseti členy, ale rozhodující roli na sebe strhli příslušníci panského stavu. Prezidentem direktoria byl zvolen z řad pánů Václav Vilém z Roupova (? – 1641) a vrchním velitelem stavovských vojsk byl jmenován Jindřich Matyáš Thurn. Direktory za městský stav byli zvoleni především zástupci pražských měst a po jednom měšťaně z Kutné Hory a Žatce. V případě

začlenění představitelů měst do zemské stavovské vlády to byla ze strany šlechtických vůdců hlavně taktika, nikoliv vstřícnost. Nikdo z angažovaných stavů si nepřál využít nahromaděné sociální energie lidových vrstev, ať městských, nebo venkovských, a direktoři z řad rytířstva a městského patriciátu měli být pojistkou, že k bouřím chudiny nedojde. Stavovští předáci zkrátka neusilovali o vytvoření silnější domácí fronty, spoléhali výlučně na pomoc ze zahraničí. O den později byla přijata *Apologie*, odůvodňující stavovský odpor a vzápětí vydána tiskem. Současně začal Thurn najímat vojsko. Ačkoliv ze sledu událostí bylo zřejmé, že stavovské povstání sleduje jednoznačný cíl – zastavit španělskou stranu v posilování moci panovníka a radikálního katolicismu – celkové zaměření vyznívalo stále kompromisně. *Apologie* zdůrazňovala, že povstání je namířeno proti místodržitelům, nikoliv proti králi.

K odboji českých stavů se připojilo Slezsko a obojí Lužice, Morava je však nenásledovala. Zasluhou Karla st. ze Žerotína, který měl o smyslu povstání pochybnosti, zůstala prozatím mimo. Výrazně tím oslabil dosah povstání, její postoj navíc brzdil odhodlání dolnorakouských stavů se k české vzpouře připojit.

Zahájení vojenských operací (1618–1619)

Císařský dvůr byl přesto protihabsburským vystoupením českých stavů zaskočen; váhání, jak dál, však netrvalo dlouho. Působením nejvyššího českého kancléře Zdeňka z Lobkovic a zásluhou arcivévody Ferdinanda Štýrského se prosadil vůči stavovské „rebelii“ nekompromisní postoj směřující k válce – namísto vyjednávání doporučené umírněným křídlem. Nedostatek financí (jejich zdroj v českých zemích fakticky zanikl) omezoval možnosti Vídně se povstání rázně opřít, ale císaře podpořili finančně španělští příbuzní. Za jejich peníze bylo najato vojsko, které pod vedením generála Karla Bonaventury Buquoye de Longueval (1571–1621) obsadilo větší část jižních Čech, jeho další část, již velel Jindřich hrabě Dampierre (1580–1620), směřovala na jižní Moravu. Stavům na pomoc dorazily z říše oddíly generála Petra Arnošta hraběte z Mansfeldu (1580–1626), v říjnu rozhodli vyslat vojsko na pomoc povstání slezští stavové. Z nich se výrazně angažoval kníže Jan Jiří Krnovský (1577–1624), pocházející z rodu braniborských markrabat Hohenzollernů, který se stal velitelem slezského vojska.

Ačkoliv vůdci povstání požádali o podporu v Nizozemí, v Anglii i u protestanské Unie, výrazněji české stavovské povstání mezi evropskými protestanty nerezonovalo. Kalvínské Nizozemí sice povstání později finančně pomáhalo, ale jinak české stavy nikdo zásadně nepodpořil. Zklamala zejména Unie. Její představitel Fridrich Falcký ve snaze Čechům pomoc zahájil diplomatická jednání, ale jeho spoléhání na Anglii Jakuba I. (1566–1625), který byl jeho tchánem, se ukázala iluzí. Anglický král poslal jen několik stovek vojáků, ale výrazněji se nehodlal angažovat. Sám musel čelit i domácím problémům, a protože jako vladař měl k povstáním šlechty odpor, jeho sympatie směřovaly spíše k habsburské straně, zvláště když začal působit také tlak španělské diplomacie. Obdobné zklamání připravilo stavům Sasko, zejména hraběti Šlikovi, který měl z vůdců povstání jako luterán k saskému vévodovi blízko. Kurfiřt Jan Jiří totiž nahlížel na šlechtická povstání nedůvěřivě; v tomto postoji souzněl s anglickým panovníkem, a proto pomoc odepřel. Ke vzniku široké protihabsburské fronty tak nedošlo.

Vojenská situace se zpočátku pro stavy nevyvíjela špatně. Částečně ještě fungoval efekt překvapení. Buquoyovo tažení na Prahu se nevydařilo, na ústupu byl počátkem listopadu poražen u Lomnice nad Lužnicí a stejně tak i Dampierrovo vojsko u Nových Hradů. Hrabě Mansfeld obsadil 21. listopadu 1618 Plzeň, před tím od září obléhanou. Thurn se s najatým vojskem vypravil v prosinci do Rakous a pronikl až k Vídní, ale loajalita Moravanů zhatila plány na vážnější ohrožení císařského sídla.

Nový prvek do domácích poměrů i do evropské diplomacie přinesla smrt císaře Matyáše v březnu 1619. Ačkoliv český sněm přijal dva roky před tím jako jeho nástupce arcivévodu Ferdinanda Štýrského, povstání takový akt popřelo. Český trůn byl fakticky volný a stavovská moc trvající na řádné volbě vytvářela tímto faktem mezinárodně politicky novou situaci.

Postavení, v němž se ocitlo povstání, to nijak nezjednodušilo, spíše naopak, zvláště když narůstaly problémy uvnitř domácí stavovské obce. Nedostatek financí pro vedení války posiloval nespokojenost královských měst, která postupně seznávala, že předáci povstání se zdráhají financovat povstání ze svého a vojenské náklady chtějí přenést na ně, aniž by jim za to slíbili řešení jejich politických a hospodářských požadavků. Zhoršující se poměry představovaly pro další vývoj značné riziko, i když zatím mělo spíše latentní povahu. Situace se dokonce na čas zlepšila, když protihabsbursky orientovaná skupina moravské šlechty provedla v květnu 1619 s pomocí Thurnových oddílů domácí převrat. Odstavila při něm skupinu kardinála z Ditrichštejna a s ním Karla staršího ze Žerotína a pod vedením jeho bratrance Ladislava Veleny ze Žerotína (1579–1638) se připojila k povstání. Následoval nový Thurnův pokus zasáhnout Habsburky v srdci jejich panství. Ani v tomto případě obležení Vídně dlouho netrvalo, neboť 10. června porazil hrabě Buquoy v bitvě u Záblatí nedaleko jihočeských Vodňan Mansfeldovy nepříliš početné oddíly. Direktoři vyhodnotili situaci jako nebezpečnou, a tak stáhli Thurnovy voje nazpět do Čech. Buquoy následně znovu obsadil jižní Čechy. Avšak počátkem srpna 1619 kompenzovalo vítězství Moravanů u Věstonic nad vojáky generála Dampierra předchozí prohru, takže se císařští museli stáhnout do Rakous a vzdát se úmyslu obnovit nad Moravou kontrolu.

Vyhlášení stavovské konfederace

Současně s těmito vojenskými konflikty se rozhodovalo také v politické sféře. Generální sněm stavů zemí Koruny české, který byl svolán uprostřed léta do Prahy, 31. července 1619 změnil svým usnesením výrazně státoprávní poměry českého státu. Nová ústava proměnila stát v konfедераční svazek zemí České koruny na principu rovnoprávnosti, královský trůn prohlásila za volitelný a moc panovníka výrazně omezila podle nizozemského vzoru.

Ústava oproti dosavadnímu stavu počítala s rovnoprávnou účastí všech zemí na královské volbě, pouze Čechy dostaly dva hlasy. Zájem o podíl na volbě krále projevil také Kladské hrabství. Požadavek kladských zástupců, kteří požadovali zrovnoprávnění hrabství na úroveň vedlejších zemí, byl odmítnut. Přesto neodcházela kladská delegace zcela s prázdnou. Před vyhlášením konfедераční smlouvy jí bylo přislíbeno, že státoprávní poměry konfederace budou řešeny, jakmile se podaří stabilizovat její postavení a vojensky ji obhájit. Tento příslib způsobil, že se Kladské hrabství výrazně zapojilo do povstání a setrvalo v něm až do října 1622 jako skutečně poslední bašta protihabsburského odporu.

Generální sněm otevřel konfederaci ostatním zemím podunajské monarchie. V polovině srpna přistoupily ke konfederaci stavy Dolních a Horních Rakous, v lednu 1620 také Uhry. Habsburská personální unie se tak fakticky rozpadla.

Konfедераční smlouva dále uzákonila právo konfederace na obranu. Pro posílení stavovského velení přijal generální sněm do svých služeb knížete Kristiána z Anhaltu (1568–1630), blízkého spolupracovníka falckraběte Fridricha. Pro vnitřní posílení opoziční fronty bylo nadějně, že smlouva vrátila královským městům všechna stavovská práva z období před rokem 1547. Stavovští direktoři městům přislíbili i další ústupky. V náboženské oblasti byly na základě Rudolfova majestátu, který byl do ústavy pojat, upraveny poměry na Moravě a v obou Lužicích. Protestantské složce stavovských obcí bylo současně zajištěno ve všech zemích politicky privilegované postavení na úkor doposud preferované katolické menšiny. Jezuitům bylo zakázáno v rámci konfederace působit.

Zbavení Habsburků trůnu a volba Fridricha Falckého českým králem.

Další zasedání generálního sněmu stavů českých zemí provedlo 19. srpna 1619 rozchod s Habsburským domem, když arcivévodu Ferdinanda Štýrského sesadilo z českého trůnu. Poměrně rychle se prosadila kandidatura kurfiřta Fridricha Falckého, který se již před tím snažil v čele protestanské Unie povstání podporovat. Především však bylo přihlíženo k jeho příbuzenským vztahům, v nichž dominoval sňatek s dcerou anglického krále Jakuba I. Fridrich spřízněný také s vládcem Spojených provincií nizozemských Moricem Oranžským (1567–1625) se stal prvním příslušníkem starobylé dynastie Wittelsbachů, který byl zvolen českým králem. Poněkud nestandardní bylo, že Fridrich se volebního aktu nezúčastnil, české stavy dokonce žádal, aby byla volba odložena. Důvodem bylo, že se jako kurfiřt účastnil o den později 28. srpna 1619 volby římského krále a císaře a při ní dal svůj hlas arcivévodovi Ferdinandu Štýrskému.

S nástupem falckraběte Fridricha na český trůn skončila vláda direktorů, mnozí z nich, pokud byli panského stavu, obsadili čelné funkce zemských úředníků. Dosavadní prezident direktorů Václav Vilém z Roupova se stal nejvyšším kancléřem, Bohuchval Berka z Dubé nejvyšším purkrabím, Václav Budovec z Budova prezidentem nad apelacemi, Jáchym Ondřej hrabě Šlik nejvyšším sudím.

Slavnostní korunovace uskutečněná 4. listopadu 1619 zahájila reálnou vládu „zimního krále“; která přes všechna očekávání českým zájmům nijak nepomohla. V jejím průběhu si upevnila převahu šlechta, oproti slibům z léta 1619 bylo měšťanstvo zatlačeno a jeho absence byla patrná i v krajské správě. Venkovské obyvatelstvo trpělo vojenským násilím, hospodářství země strádalo a poddaní čekající osvobození nesli všechny finanční náklady války. S králem vstoupil do země i protestanský fanatismus, radikální kalvíniští kazatelé vyvolali v pražských chrámech obrazoboreckou očistu, která se nezastavila ani před svatovítskou katedrálou. Především ale byl Fridrich Falcký jako král slabým panovníkem, který neobhájil své panování na vojenském poli; vojenské neúspěchy a nepevné vedení rozhodly o nedlouhém trvání jeho vlády.

Vojenská tažení (1619–1620) a ofenzíva katolického tábora.

K příznivým okolnostem podzimu roku 1619 náleželo rozšíření protihabsburské fronty o Uhry. V září zvolila uherská stavovská opozice v Košicích do čela státu sedmihradského vévodu Gabriela Bethlena (1580–1629), který toužil po uherské koruně. Následně se vydal vévoda s vojsky tvořenými sedláky k pochodu na Trnavu a Prešpurk a poté se připojil k česko-moravskému vojsku, které operovalo na rakouském území. Již v září kvůli tomu odtáhli na pomoc Vídní vojáci generála Buquoye z jižních Čech, které znovu obsadili stavovští vojáci.

Mezitím početná česko-moravsko-rakouská armáda posílená o Bethlenovy uherské jednotky a vedená Kristiánem z Anhaltu oblehla v listopadu Vídeň. Z nadějně se utvářející situace však nakonec brzo sešlo. Počátkem prosince totiž Bethlen po dvou týdnech se svým vojskem odtáhl, aby ochránil východní Slovensko před nájezdy lisovčíků. Do Uher je poslal polský král Zikmund III. Vasa (1566–1632), neboť jeho manželkou byla Anna Habsburská. Stavovské vojsko se muselo od Vídně stáhnout, takže ani třetí obležení císařského sídla Habsburky neohrozilo, což situaci císařských značně vylepšilo a další vývoj to měl jen potvrdit.

Na přelomu let 1619–1620 dospěla habsburská diplomacie k významným dojednáním, která vyjasnila rozložení sil v obou táborech, ale především výrazně posílila katolické uskupení. Česká válka se postupně stávala jen dílčí složkou podstatně širšího konfliktu, v němž spoléhání na zahraniční pomoc dostávalo značně iluzorní podobu.

Na významu především rychle ztrácelo spojení českých stavů se sedmihradským vévodou Bethlenem, ačkoliv právě to mohlo při dodržování slibů císaři výrazně ohrozit. V blízké budoucnosti se měla projevit Bethlenova nespolehlivost a vrtkavost, která činila jeho pomoc nejistou, nemluvě o jeho finančních nárocích. Vždyť se nezastavil ani před uzavřením příměří s Habsburky, pokud mu to přinášelo výhody a zisk (únor 1620). Nejvíce pomáhalo od jara 1619 stavům finančně i vojensky protestanské Nizozemí, pomoc přicházela i od savojského vévody. Ze strany Anglie se nový český král větší pomoci nedočkal. Zcela nečekané oslabení znamenal fakt, že protestanská Unie uzavřela v létě 1620 na základě francouzské iniciativy příměří s Katolickou ligou a tím jí zcela uvolnila ruce pro plné angažmá na straně habsburského tábora. Překvapivému neutralizačnímu kroku německých protestanských knížat předcházela otevřená saská zrada. Kurfiřt Jan Jiří, který již dříve neměl pro českému povstání pochopení, přistoupil bez ohledu na příslušnost k protestanskému bloku již v březnu 1620 na dohodu s císařem. Za vojenskou eliminaci Slezska a Lužic mu Ferdinand II. slíbil území Lužic.

Zásadním zvratem ve vývoji bylo spojení císaře s Katolickou ligou v říši. Již v říjnu 1619 uzavřel v Mnichově Maxmilián Bavorský (1573–1651), vůdce ligy s císařem tajnou spojeneckou smlouvu. Zásadní motivací byla jeho touha získat kurfiřtský hlas, doposud patřící jeho falckému příbuznému. K finančnímu krytí vojenských nákladů utvořené koalice měly přispět peníze od papežské stolice, byla to další finanční pomoc ve prospěch katolického tábora. Měla doplnit vydatný peněžní tok z Madridu, který představoval vedle jednorázové podpory ještě další desetitisícové částky v následujících měsících. Španělsko nad to přislíbilo zaútočit s velkou armádou na Rýnskou Falc. Král Fridrich I., již tak osamocený, byl tím bezprostředně ohrožen ve své rodové državě. Bylo zřejmé, že pokud získá pomoc, bude ji potřebovat na obranu svého území. Spojené císařsko-ligistické armády mohly zahájit ofenzívu proti Čechům.

Bělohorská bitva

V červenci vstoupila Maxmiliánova vojska do Lince, na konci srpna kapitulovaly hornorakouské stavy. Ještě v září vkročily ligisticko-císařské armády do Čech a postupovaly na Prahu, současně armáda generála Ambrosia Spinoly vtrhla do Falce a Sasové obsazovali Lužici. Habsburskou převahu neohrozilo ani nové vzepětí opozice v Uhrách, když v září dokonce stavové zvolili Bethlena uherským králem a ke konfederaci přistoupilo Sedmihradsko. Nic z toho nemohlo české vzpourě pomoci, zvláště jednání sedmihradského vévody nemělo setrvalou hodnotu.

Ohrožení Čech donutilo knížete Anhalt, aby se jeho oddíly zrychleně přesunuly přes Moravu a zamířily rovněž k Praze. Od jihu Čech je sledovaly obě protivníkovy armády, když mezitím císařské vojsko vyplenilo královské město Písek a jeho obyvatele povraždilo. Stavovské vojsko o dvaceti tisících mužů dorazilo jako první a zaujalo výhodné pozice na návrší u letohrádku Hvězda na Bílé hoře, západně od Prahy. Ligistické a císařské pluky silnější o necelých deset tisíc vojáků se musely rozložit pod návrší v údolí Litovického potoka směrem k Horní Liboci, vrchní velení převzal generál Buquoy. Stavovské vojsko bylo nejen početně slabší, ale také psychologicky oslabené, neboť vojákům byl dlužen žold již poněkud měsíců, a proto nejevili chuti k boji. Situaci stavovské armády by zlepšil příchod Mansfeldových pluků, ten však po tajné dohodě zůstal v Plzni a do boje nezasáhl.

Bitva na Bílé hoře, jejíž výsledek změnil radikálně chod českých dějin, trvala necelé dvě hodiny 8. listopadu 1620. Přestože císařsko-ligistické oddíly musely útočit do vrchu a byly tak v nevýhodě, se poměrně brzo prosadily, když získaly převahu a bojiště ovládly. Stavovské vojsko prohrálo a rychle se rozuteklo. Vítězové netušili, že další vítězství je čeká příští den, kdy bez boje kapitulovala Praha.

Případ hrdinného vzdoru do posledního muže, jak ho projevil pluk postavený moravskými stavy a vedený Jindřichem hrabětem Šlikem (1580? – 1650) u zdi obory, byl ojedinělý, proto se zapsal takřka legendárně do průběhu bitvy a do dějin. O to větší ironií bylo, když jejich velitel přestoupil v zajetí na katolictví, načež zažil oslnivou kariéru, když se během deseti let stal císařským polním maršálem a poté předsedou dvorské válečné rady.

Závěr

Protestantská opozice přijímala podrážděně upřednostňování katolicismu a prosazování centralizace, která omezovala moc stavů, ale v přesvědčení, že Rudolfův Majestát chrání náboženské svobody, zůstávala v pasivitě, a dokonce se nechala natolik ovlivnit, že schválila přijetí Ferdinanda Štýrského za budoucího českého krále. Až poté, co radikálně naladěná katolická menšina začala nepokrytě porušovat náboženské svobody v zemi, přerostla její nespokojenost a rozčarování v pokus zastavit tyto trendy povstáním, z počátku vydávaným za odpor vůči nehodným královským místodržícím. Další vývoj událostí jednoznačně potvrdil, že stavovské povstání je obráceno proti samotné dynastii, ale současně zůstává pro svou nedůslednost a spoléhání výlučně na zahraniční pomoc v kategorii šlechtických revolt, které neusilují o změnu sociálních poměrů, a proto se nehodlají dělit o svou moc s ostatními stavy. Jediným jejich cílem bylo zajistit obnovu stavovské moci, reprezentované panskými rody

a bohatými rytíři, a respekt vůči právům protestanských vyznání ze strany císařského dvora a církve.

Elitářské pojetí stavovské vzpoury dotvrzovalo odmítání nabídek poddaných na zapojení se do bojů s císařskými vojsky, pokud bude zrušeno poddanství, ale stavovští vůdci o ničem takovém neuvažovali a podobné nabídky striktně odmítali. A neuměli ani ochránit venkovské obyvatelstvo před vlastními žoldnéři, kteří se kvůli nezaplacenému žoldu nelišili v chování vůči venkovanům od císařských. Střety poddaných se stavovskými oddíly na Žatecku a Tábořsku v letních měsících roku 1620 toho byly dokladem. Také v postoji k městům neuměli stavovští předáci z řad šlechty překonat dosavadní omezené přístupy. Nebylo proto divu, že se královská města zapojila nedostatečně, když byla považována pouze za zdroj financí. A nedostatek prostředků pro výplatu zadrženého žoldu se nakonec stal jednou z hlavních příčin prohry. Zmínit lze už jen kardinální chybu ve výběru nového panovníka, který nebyl osobnostně disponován k úkolům, které na něho volba vložila, stejně jako iluzornost úvah o významu jeho příbuzenských vztahů.

Zcela na závěr jednu poznámku. Historické dění nemá své kdyby, ale je zřejmé, že předčasná smrt jednoho z čelných aktérů vyhlášené vzpoury Albrechta Jana Smiřického v listopadu 1618 výrazně poznamenala další průběh povstání. Lze se jen dohadovat, zda by v případě žití byl bohatý magnát Smiřický, jako jeden z mála nelitujících prostředků na postavení vojska, tou osobností, která by povstání zakončila vítězstvím.

Studijní materiály

1/ Kapitola k pražské defenestraci z 23. května 1618 – Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 145–149 a Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, 3. vyd., Praha 1993, kapitola Česká kancelář a Doslov, s. 95–102 a 237–239.

2/ Konfederace stavů zemí Koruny české, 31. červenec 1619. Bohumil JENŠOVSKÝ, *O stavovských konfederacích v českém povstání. Poznámky diplomatické*. Praha 1932 Srov. též ŠANDERA, Martin – MUSIL, František – BERAN, Zdeněk, *Dokumenty k dějinám českého středověku a raného novověku II*, Hradec Králové 2010, s. 174–180.

Dílčí úkoly

- 1 Popište účastníky pražské květnové defenestrace – odbojné šlechtice a trestané zemské úředníky.
- 2 Podpořili povstání stavové ostatních českých zemí?
- 3 Nalezlo české stavovské povstání v okolních zemích podporu?
- 4 Jak vyvíjela vojenská situace povstání? Musela být bělohorská porážka nezbytně konečnou prohrou povstání?

Doplňující literatura

ADAMOVA, Karolina, *První česká federativní ústava z roku 1619*, Praha – Plzeň 2009.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

- FELCMAN, Ondřej – GŁADKIEWICZ, Ryszard a kol., *Kladsko. Historie regionu*, Hradec Králové – Wrocław – Praha – Kłodzko 2012.
- FUKALA, Radek, Jan Jiří Krnovský. *Stavovské povstání a zápas S Habsburky*. České Budějovice 2005.
- HOWARD, Michael, *Válka v evropské historii*, Brno 1993.
- KAVKA, František, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962.
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008.
- MUNCK, Th.: *Evropa sedmnáctého století 1598–1700*, Praha 2002.
- ČECHURA, Jaroslav, *Zimní král aneb České dobrodružství Fridricha Falckého*, Praha 2004
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*, Praha 1970.
- PRCHAL, Vítězslav a kol., *Mezi Martem a Memorií: prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pelhřimov 2011.

5. Porážka českého stavovského povstání a třicetiletá válka.

Úvod

Bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620 neznamenal klíčové utkání mezi stavovskou a císařskou armádou, přesto protihabsburské stavovské povstání nečekaně ukončila. Další vývoj byl již diktován vítěznou habsburskou stranou. Návrat Habsburků na trůn znamenal především rychlé vypořádání se s odbojnými stavy, které čekaly tvrdé tresty. Nejenom divadelně provedená poprava dvaceti sedmi českých pánů, rytířů a měšťanů v červnu 1621 na Staroměstském náměstí v Praze, ale především rozsáhlé konfiskace majetku protestanské šlechty a odbojných královských měst a okamžitě zahájená rekatolizace symbolicky stvrzovaly vůli bělohorského vítěze. Protestanté byli zastrašeni, emigrace byla pro mnohé útekem před trestem a pro většinu z nich i jedinou možností, jak se nezpronevřit své původní víře.

Kapitola předkládá konkrétní fakta o vypořádání se vídeňského dvora s odbojnými stavy po roce 1620 a zpřehledňuje podobu konfiskačních vln. Další její část je zaměřena na stručný výklad průběhu Třicetileté války, který přihlíží k událostem na českém území. (•1). Neopomíjí ani aspekt „české otázky za třicetileté války“ (•2), stejně tak zohledňuje roli vévody Albrechta z Valdštejna a jeho Frýdlantského vévodství.

Výklad

Porážka povstání a staroměstská exekuce.

Po prohrané bitvě mohly vojenské oddíly stavů dostatečně opevněnou Prahu bránit, ale kvapný odchod, či spíše útek „zimního krále“ Fridricha Falckého do slezské Vratislavi, odkud chtěl řídit další boj, přispěl k rychlému rozkladu povstání. Město se vzdalo bez boje a bylo vzápětí opanováno císařskými, což se neobešlo bez drancování a loupení. Stejně tak nečekaně zapůsobila zjevná pasivita stavovského vedení, když direktori a stavovští velitelé vůbec nepomýšleli na další boj. Naopak – a nejen pro osobní zbabělost, skládali zbraně, přestože vítězové byli vyčerpaní a stavovští vojáci byli opevněni v několika důležitých opěrných bodech – městech i hradech. Velmi rychle se tak odhalily základní příčiny, které vedly k tragickému vyústění – nedostatečné ztotožnění se většiny stavů s cíli jejich radikálních představitelů, malý politický vliv královských měst, považovaných hlavně za hospodářské zázemí pro povstání, slabá zahraniční pomoc, o níž panovaly zpočátku značně přemrštěné iluze, a rostoucí podpora Habsburků v katolické části Evropy. V neposlední řadě se povstalecké vedení rychle smířilo s vývojem a doufalo, že se zastavením odboje a podřízením dvoru se podaří císaře obměkčit natolik, že tresty nebudou větší, než tomu bylo při prvním povstání v roce 1547. Jen několik velitelů jako Jindřich hrabě Thurn odešlo s panovníkem, aby vedli protihabsburský odboj z ciziny, ti však ztratili úplně vliv na poměry v zemi.

Velmi brzo byli do čela jednotlivých zemí jmenováni jako mimořádní královští místodržící představitelé katolicko-španělské strany, Karel kníže z Lichtenštejna v Čechách a František kardinál z Ditrichštejna na Moravě. Byl zřízen mimořádný soudní tribunál v čele

s Lichtenštejnem a již v únoru pozatýkáno několik desítek předních činitelů odboje. Mnozí z nich byli varováni a nabádáni k odchodu do emigrace, ale buď pro stáří a fyzickou slabost, anebo z důvěry v císařskou velkorysost neuposlechli a zůstali. Nikdo ze stavovských předáků nedovedl odhadnout, že rozklad povstání bude dvorem, kde měli hlavní slovo španělský a vatikánský vyslanec, využít ke konečnému a razantnímu potlačení stavovské opozice a k nastolení absolutismu a také katolicismu, což zase předpokládalo úplné vymýcení protestanství. Radikální likvidace protidynastické opozice, která se dopustila proti panovníkovi nepřípustné vzpoury (takto nahlíželi na české povstání i někteří z evropských protestanských vladařů), musela dostat adekvátní podobu trestu. Jistá smířlivost, k níž vybízel bavorský vévoda Maxmilián, nebyla vyslyšena.

Tvrdý postup vůči odbojným stavům vehementně podporovala dvorská „španělská“ strana české katolické šlechty, a to nejen z ideologických důvodů. Za likvidací stavovské moci, nastolením absolutní moci panovníka a ustavením katolictví jako jediného náboženství viděla nejen mstu, ale zejména příležitost k výraznému obohacení a způsob, jak jednou provždy odstranit houževnatého odpůrce. Rozvrácení původních zákonných norem umožňovalo postupovat při rozhodování o trestech bez slitování a s využitím podvodů; úspěchy habsburské strany dodávaly vítězům pocitu triumfu. V případě zatčených a souzených předáků stavovského odboje bylo nakonec po zhruba tříměsíčním vyšetřování vyneseno více než 40 rozsudků trestů smrti. U 27 odsouzených byla vykonána poprava 21. června 1621 na Staroměstském náměstí v kulisách obludného divadla počítajícího s úmyslným psychologickým dopadem na poražené i na protestanskou většinu národa. Popraveno byli tři páni (Jáchym Ondřej hrabě Šlik z Pasaunu a Holíče, Václav Budovec z Budova a Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic), sedm rytířů (Kašpar Kaplíř ze Sulevic, Prokop Dvořecký z Obřanovic, Fridrich z Bílé, Jindřich Otta z Losu, Diviš Černín z Chudenic, Vilém Konecchlumský z Konecchlumí a Bohuslav z Michalovic) a 17 měšťanů.

Konfiskace

Součástí rázného potrestání poražené stavovské opozice byly velké majetkové konfiskace, které připravily zejména protestanskou šlechtu o značné bohatství. I v případech, kdy byl majitel odsouzen jen ke ztrátě části majetku, musel své panství či statek prodat, některým provinilcům byla zabavena celá panství. Svou roli hrála i hodnota a ekonomická výnosnost statků, u těch bohatších se sahalo ke konfiskaci i v případě, že provinění majitele nebylo velké. Ať v té či oné podobě, byly odhady prováděny pod cenou a provázeny různými machinacemi, neboť propadlý majetek byl považován za výhodnou příležitost k obohacení. Jen někteří z postižených se potom při finančním vyrovnání dočkali aspoň části sumy, která jim náležela, navíc byla vyplácena ve znehodnocené měně. Podle starších propočtů (T. V. Bílek, *Dějiny konfiskací v Čechách*, sv. I–II, Praha 1882–1883) byly konfiskovány postupně až ¾ majetku. Z novějšího výzkumu je však zřejmé, že část opozice se první vlně vyhnula a byla postižena až druhou vlnou, která následovala po saském vpádu (1631–1632). Zasáhla jednak ještě netrestané šlechtice, částečně pak emigranty, kterým zůstal v Čechách majetek, z něhož jim prostřednictvím důvěrníků katolického vyznání, kteří ho spravovali, plynuly do zahraničí důchody. Teprve tato vlna definitivně likvidovala majetkové zázemí opoziční šlechty. Nejen

v tomto případě, ale i v první vlně byl konfiskován rovněž movitý majetek, často hotové peníze, které směřovaly do královské komory.

V první pobělohorské konfiskaci se obohacovali vedle vojenských velitelů především klíčoví aktéři obnovované habsburské moci. Karel z Lichtenštejna (četné statky na Moravě, v Čechách potom velké panství Lanškroun a část majetku Smiřických na Kouřimsku), Albrecht z Valdštejna (smiřické dědictví), Polyxena z Lobkovic (1566–1642), manželka nejvyššího kancléře Zdeňka z Lobkovic, stejně jako Marie Magdalena Trčkovna z Lípy. Také její manžel Jan Rudolf a syn Adam Erdman (1599–1634) skupovali levně konfiskované statky, platili znehodnocenou mincí a fakticky tím ochuzovali královský fisk. Na konfiskacích se výrazně přizivilo finanční konsorcium, do něhož patřili Albrecht z Valdštejna a Karel z Lichtenštejna, původem holandský finačník a dvorní bankéř Hans de Witte (1583–1630) a židovský finančník a později šlechtic Jakub Baševi (1570–1634); další jejich zisky pramenily z ražení znehodnocené, tzv. dlouhé mince. Jejich počínání skončilo po necelém roce státním bankrotem (1623).

Na Moravě obohatil vedle Lichtenštejna svůj rod František kardinál z Ditrichštejna. Kromě českých šlechticů (zůstaly jim dvě třetiny zabraného majetku) získala část majetku skupina vojáků a diplomatů z rakouských a německých zemí (Trautmannsdorf, Eggenberg), ale i ze Španělska a Valonska (Buquoy, Marradas, don Huerta). Ti většinou za statky neplatili, dostávali je zdarma na úhradu pohledávek u královské komory za vojenské výdaje a vyplacený žold.

Po Valdštejnově pádu následovala třetí vlna konfiskací, která se však netýkala opoziční šlechty, ale mířila na majetek frýdlantského vévody a jeho nejbližších (Trčka z Lípy a Vilém Vchýnský z Vchýnic). Byl to majetek šlechtických magnátů, který vyzískali v první konfiskační vlně při následném skupování zabaveného majetku, ale který jim byl nyní pro jejich údajnou zradu na panovníkovi konfiskován. Týkalo se to i rozsáhlého trčkovského majetku, patřícího zavražděnému generálu a jeho rodičům. Konfiskace tak bylo možné provést prakticky bez odkladu. Mířily na jejich veškerý majetek, přičemž zhruba ze dvou třetin profitovala nová šlechta. Z konfiskovaného majetku byli odměňováni především vojáci románského původu, zejména Italové (Matyáš z Gallasu, Octávio Piccolomini, Rudolf Colloredo) a Francouzi (de Clary, z Aldrigenu, Des Fours, Vernier), mezi obdarovanými byli i Skotové (Leslie) a Irové (Buttler).

Třicetiletá válka (do Pražského míru 1635)

Po útěku z Čech setrval Fridrich Falcký kratší dobu ve slezské Vratislavi, ale již na jaře 1620 se přesunul do říše, aby hájil rodové državy. Česká fáze války (1618–1621) se tak postupně přelévala do fáze falcké (1621–1623). Ani povolání vojenských oddílů generála Mansfelda z Čech a jejich spojení s oddíly několika protestanských německých knížat nijak nepomohlo. Mansfeld po několika porážkách od vojevůdce Tillyho a španělského Spinoly musel ustoupit; Fridrich následně ztratil svou Porýnskou Falc (Dolní Falc) a přišel také v únoru 1623 na říšském sněmu na návrh císaře Ferdinanda II. o kurfiřtský titul, který dostal bavorský vévoda Maxmilián z katolické větve wittelsbašské dynastie. Spoléhání falckých diplomatů na protestanské Nizozemí a pomoc z Anglie nevyšlo. Fridrich Falcký se zachránil emigrací v Haagu.

Nadějně zpočátku vypadaly i záměry protihabsburské fronty na severovýchodě habsburských držav. Spojení Mansfeldovy armády s vojenskými oddíly zformovanými

krnovským knížetem Janem Jiřím v Horním Slezsku vedlo v roce 1621 k obsazení části severní Moravy a spojení se vzbouřenými Valachy a znovu oživovalo naději na zvrat a pokračování české fáze války. Zvláště, když se objevila snaha spojit se sedmihradským vévodou Gabrielem Bethlenem a obsadit Vídeň, ale nevypočitatelný Bethlen závislý především na vojsku složeném ze sedláků uzavřel v lednu 1622 s císařem v Mikulově mír, což všechny dosavadní plány emigrace zhatilo. Postupně kapitulovaly poslední opory stavovského odboje – Tábor v listopadu 1621, Třeboň v únoru 1622, v květnu 1622 Zvíkov a jako poslední na sklonku října 1622 Kladsko. Ani nový vpád vévody Bethlena na Moravu o rok později, který mikulovské ujednání porušil, když s pomocí hraběte Thurna dostal příslib turecké pomoci, nevedl k úspěchu. Účast tureckých oddílů změnila tažení v loupežné plenění, které nemohlo u moravského obyvatelstva najít podporu, přestože měly zpočátku protihabsburské síly navrch. Nebylo divu, že Bethlen v roce 1624 znovu obnovil mikulovský mír. Pád koaličních sil vedl i k odchodu jeho velitelů – Thurn se nechal najmout Benátkami, další odešli do Košic či na falcký dvůr.

Zjevné úspěchy habsburské strany aktivizovaly protestanského protivníka. Po složitých jednáních, organizovaných usilovně Nizozemci, kteří se cítili vážen ohrožení španělským postupem v říši, se zrodila nová fronta. Vedle Nizozemí, Dánska a Dolního Saska se k ní po neúspěchu jednání se Španěly přidala Anglie, Fridrich Falcký a podpořila ji i katolická Francie. Hlavní vojenské síly koalice tvořila armáda dánsko-norského krále Kristiána IV. Začala tak v třicetileté válce dánská fáze (1625–1629). Také při ní se počítalo s oživením východní protihabsburské fronty a s pomocí sedmihradského vévody Bethlena, ale české emigraci nebylo přislíbeno nic, byť se někteří z českých šlechticů v emigraci do boje zapojili. Vídeňský dvůr vyhodnotil situaci kvůli finančním nesnázím jako značně obtížnou. Využil proto Valdštejnovy nabídky na postavení a financování armády, kterou povede proti nepřátelům císaře. Valdštejn, kdysi plukovník ve stavovském vojsku, který přešel na stranu císařských a také nyní spojoval s nabídkou své politické cíle, byl vynikajícím organizátorem, kterému se podařilo vojsko vyzbrojit a vystrojit a posléze zahájit přímé boje. Průběh válečných operací, s kterými začal v severním Německu Kristián IV., se po příchodu císařských měnil. Valdštejnovy pluky s vojsky Katolické ligy vedenými generálem Janem Tserclaesem hrabětem Tillym (1559–1632) získaly rychle převahu. V bitvě u Dessavy v dubnu 1626 byla Mansfeldova armáda poražena. Stejně tak dopadl o něco později v bitvě u Lutteru Kristián IV.

Mansfeld proto s částí vojska zamířil do Slezska, aby se spojil s Bethlenovou armádou. Z plánů zaútočit na Vídeň však Bethlenovou vinou nedošlo, sedmihradský vévoda opět uzavřel s Vídní mír. Mansfeld se rozhodl následovat Thurna do Benátek, druhý z velitelů Jan Arnošt vévoda Výmarský při tažení zemřel. Část jejich vojska sice s Valachy na čas ovládla východní Moravu, byla však Valdštejnovým vojskem v roce 1627 poražena. Obdobně tomu bylo s lidovými povstáními na různých místech Čech v letech 1626–1627, motivovanými především náboženskými důvody a protikatolickou propagandou protestanských kněží. Valdštejnovy oddíly je bezezbytku likvidovaly. Poslední pokusy o domácí protihabsburský odboj tak byly potlačeny.

Vítězství Habsburků zpečetil mír v Lübecku v roce 1629, uzavřený císařem a dánským králem. Dánové se udrželi na severu Německa, Vídeň mohla naopak těžit z úplného rozpadu nepřátelské koalice. Již předtím byl odměněn triumfující vévoda Albrecht z Valdštejna. Udělení

Meklenburského vévodství z něj učinilo jednoho z říšských vládců, nadto mu byl poctěn titulem generála nad Baltským mořem.

Císař nesporný úspěch využil „doma“, když v letech 1627–1628 Obnoveným zřízením zemským ústavně fixoval svou dynastickou převahu nad poraženými stavy, a obdobně v říši, kde vyhlásil v roce 1629 restituční edikt. Požadavek vrátit katolické církvi vše, co v průběhu reformace v Německu ztratila, hraničil s troufalostí. Nejenže vznikla nová protihabsburská koalice, tentokrát s účastí Francie a Švédska, ale slábnout začaly habsburské pozice v Německu. Snaha Španělů posílit císařskou moc v říši překážela i katolickým knížatům. Císař musel na říšském sněmu v roce 1630 od ediktu ustoupit a bránit císařský titul pro svého syna Ferdinanda III. proti kandidatuře bavorského vévody Maxmiliána, doposud spojence. Ústupek bavorského vévody však nebyl zadarmo. Generalissimus Valdštejn, který navrhoval, že sněm vojskem rozežene, se musel ze služby císaři poděkovat. Nečekané bavorsko-francouzské spojení dosáhlo svého, rovnováha v říši zůstala zachována. Ukončení prvního Valdštejnova generalátu zkomplikovalo ještě v témže roce císaři situaci znovu. Způsobil to švédský král Gustav II. Adolf Vasa (1594–1632), když se vylodil na německém pobřeží se silnou armádou, složenou z disciplinovaných svobodných sedláků, a zahájil obranu evangelictví v říši. Začala švédská fáze třicetileté války (1630–1635).

Švédové, k nimž se připojilo Braniborsko a Sasko, poměrně rychle pronikli až do středního Německa a do Bavor. Jejich převaha se prosadila i v bitvě u Breitenfeldu v září 1631 nedaleko Lipska, kde porazili vojska Katolické ligy maršála Tillyho. Brzy na to obsadila saská vojska severní Čechy a v listopadu vstoupila do Prahy. Útoky se účastnili čeští důstojníci bojující v saském vojsku, část se emigrace poté vrátila a zabrala nazpět své statky na obsazeném území. Ze Staroměstské mostecké věže byly sňaty lebky hlav popravených českých pánů. Plány české emigrace na obnovení vlády stavů však Sasové nedovolili realizovat.

Vídeňský dvůr se v nastalé nouzi koncem roku obrátil na nedávno propuštěného Albrechta z Valdštejna, který byl zřejmě jediný v té chvíli schopen zvrátit nedobrá vývoj. Valdštejn oslovili i Sasové, ale byli odmítnuti. Generalissimus vstoupil do druhého generalátu, když si před tím vymínil samostatnost při rozhodování o vojenských operacích a diplomatických jednáních. S nově vybudovanou armádou donutil Sasy na jaře 1632 opustit Čechy a vzápětí pronikl do Bavorska, kde obsadil Mnichov. Další operace dostaly spíše charakter poziční války, ale nerozhodná bitva u Lützeny v listopadu 1632, v níž zahynul švédský král, a pokoření bavorského vévody Valdštejnovi podstatně zvedly sebevědomí. Nevyužil však určité převahy na vojenském poli, aby zvýšil šance císařských při jednáních. Ani jednání se Sasy, kterým ho Ferdinand II. pověřil, nesměřoval k dohodě.

Vévoda začal vyjednávat s Francouzi a Švédy a zjevně lavírovat, přestože zatím habsburskou stranu nehodlal opustit. Nabídky českých emigrantů na českou královskou korunu neoslyšel, k přechodu do opačného tábora ho nepřemluvili ani diplomaté protihabsburské strany, když se na podzim 1633 zvažovaly možnosti zásadního útoku proti Habsburkům i návrhy na využití české otázky. Aby oslabil obavy dvora z možné zrady, zaútočil Valdštejn na Slezsko a v bitvě u Stínavy porazil Švédy. Tím na něho přestali spoléhat Švédové, vedení kancléřem království hrabětem Axelem Oxenstiernou (1583–1654). Valdštejn zároveň posílil nedůvěru vůči sobě na císařském dvoře, protože propustil zajaté důstojníky nepřitele a tak umožnil, aby Jindřich Matyáš Thurn, jeden z hlavních stavovských vůdců, unikl potrestání. Ten si tím nepochybně zachránil život. Naopak si zpečetil svůj osud vévoda, jehož váhání způsobila jak nerozhodnost

zaujmout jednoznačný postoj, tak zřejmě postupující těžká nemoc. Na počátku 1634 bylo rozhodnuto, Valdštejn byl zbaven vrchního velení císařských armád, poté na základě Piccolominiho pomlouvačné zprávy prohlášen za zrádce a jeden z nejvyšších velitelů a Valdštejnových spolupracovníků maršál Matyáš hrabě Gallas (1588–1647) pověřen, aby ho dostal živého či mrtvého. Následoval rychlý konec, generalissimus byl na útěku s věrnými generály Trčkou a Vchýnským zastižen v Chebu a zavražděn. Plány emigrace na možný obrát ve válce proti Vídni vzaly opět za své, Frýdlantské vévodství a statky zabitých se staly vítanou kořistí pro všechny, kteří pomáhali zrádce odstranit.

Valdštejnův pád znamenal konec jeho role, v níž klíčovým způsobem ovlivňoval vývoj války mezi lety 1625–1633. Představoval úspěšného vojenského podnikatele a kořisti lačného kondotiéra, jehož ambice přerůstaly možnosti jeho postavení a způsobily společně s důsledky jeho těžké choroby jeho nerozhodnost a obojetnost, pro kterou ho zavrhlly obě válčící strany. Jeho hodnocení považující ho za představitele českých národních zájmů, s kterým přišel konzervativní proud české historiografie v meziválečném období, je však nutno odmítnout.

Po likvidaci zrady Valdštejna a jeho věrných generálů se štěstí přiklonilo na habsburskou stranu. V září 1634 zvítězili císařští nad Švédy u Nördlingen. Císař se znovu spojil se Španělskem a katolickými říšskými knížaty, naopak protestanská knížata již zájem válčit neměla. Pro Vídeň bylo důležité definitivně odstranit saskou hrozbu, a tak se Sasy uzavřela v roce 1635 v Praze mír. Císař odvolal restituční dekret, smlouva současně znamenala ztrátu obou Lužic. Po dvou letech trvání byla územní integrita České koruny v podobě, jak ji obnovil král Jiří z Poděbrad, výrazně oslabena. Dvě malá markrabství Horní a Dolní Lužice, daná do zástavy saskému kurfiřtovi Janu Jiřímu již v roce 1623, se stala definitivně reálnou součástí Saska. Deklarování faktu, že jejich lenní příslušnosti k českému státu zůstává zachována, bylo jen tvrzením, jehož obsah měl čistě formální ráz. V té době však již začala poslední fáze války.

Albrecht z Valdštejna a Frýdlantské vévodství.

Ziskuchtivost a dravost, s jakou se Albrecht z Valdštejna obohacoval při skupování konfiskátů a při finančních machinacích tzv. kalády, se zkonkrétnila velmi brzy v rozsáhlé soustavě panství a statků v oblasti Boleslavska a západního Hradecka. Jejich základem bylo smiřické dědictví, které císařský vojevůdce spravoval, a frýdlantské panství konfiskovaném pánům z Redernu. V březnu 1624 byla soustava jeho pozemkových držav, čítajících tehdy přes 60 položek, povýšena na Frýdlantské knížectví. Poté, co se Valdštejn stal vévodou, bylo v lednu 1627 jeho knížectví povýšeno na vévodství. Valdštejn si pro ně na císaři vymínil autonomní postavení a celé jeho území nechal vymazat z českých zemských desek. Vznikl tak fakticky stát ve státě s vlastním znakem a sídelním městem v Jičíně. V rámci vévodství si jeho vládce ponechal nejcennější panství jako komorní, z dalších statků vytvořil síť lén, které uděloval za zásluhy. Zároveň vybudoval organizačně provázanou a ekonomicky propojenou výrobní soustavu, vycházejících z předbělohorských tradic, která mu umožňovala zajistit jak veškeré potřeby armády, tak nadále zvětšovat svůj majetek. Generalissimus si dokonce vynutil, že na území jeho státečku nesměla vstupovat císařská vojska, aby chránil své poddané a manufakturní dílny před plundrováním. Vévodství zaniklo jeho smrtí v únoru 1634. Původní panství a statky byly znovu obnoveny a jako konfiskáty buď dále rozprodávány, nebo dávány za odměnu a na úhradu pohledávek císařským generálům.

Závěrečná část Třicetileté války – švédsko-francouzská fáze (1635–1648)

Nástup Španělska a celkový obrat ve prospěch katolické strany způsobil, že Francie podepsala spojenecké smlouvy se Švédskem a Nizozemím, vyhlásila válku Španělsku a zahájila, jak se nakonec ukázalo, další, poslední fázi války. S francouzskou finanční podporou začalo Švédsko znovu vrhat na střeoevropská bojiště nové armády, složené však již z naverbovaných profesionálních žoldnéřů, jejichž bezohlednost, krutost a kořistnictví přispěly k devastaci rozsáhlých území ve středním Německu, ale i k pustošení mnoha českých regionů.

Po jistou dobu směřovalo švédské úsilí také k ovládnutí českých zemí. Naděje české emigrace – v jejím čele stanul po smrti předních vůdců stavovského odboje Jan Ámos Komenský (1592–1670), který měl pověst proslulého pedagoga a četné mezinárodní styky – znovu stouply. Komenský rozvinul obrovskou diplomatickou aktivitu s perspektivou, že česká otázka bude řešena ve prospěch evangelické většiny obyvatelstva. Zprvu se zdálo, že zejména švédský kancléř Oxenstierna jeho cíle sdílí, podporu nacházel také v Nizozemí a v Sedmihradsku.

České země byly od sklonku 30. let až do ukončení války několikrát obsazeny švédskými vojsky. Po generálu Johanu Banérovi (1596–1641), který vedle Slezska ovládl v roce 1639 i velkou část Čech, zaplavily v roce 1642 Slezsko a část Moravy pluky Lennarta Torstensonova (1603–1651). Z obsazené Olomouce si švédské velení vytvořilo hlavní opěrné místo, které Švédové opustili až na konci války stejně jako některá další města, kde měli posádky. V březnu 1645 byli Švédové úspěšní, když opět vedeni generálem Torstensonem porazili ve velké bitvě u Jankova blízko Vlašimi císařsko-bavorskou armádu. Nepodařilo se jim však dobýt Brno, které se ubránilo s výrazně menší posádkou, než měl protivník, jeho tříměsíčnímu obležení. Vážně nebezpečí, které habsburským silám i tak hrozilo, odvrátila Vídeň až uzavřením separátního míru se sedmihradským vévodou Jiřím Rákócym (1593–1648), spojencem Švédů a Francie. Pomohl i útok polsko-dánské koalice na Švédsko v Pobaltí. A císař Ferdinand III. se odměnil věrným brněnským měšťanům, když ocenil jejich hrdinství při obléhání města švédskými vojsky a udělil Brnu statut hlavního moravského města, který doposud měla Olomouc.

Nový švédský vpád v roce 1646, jehož výsledkem bylo dočasné dobytí Chebu v následujícím roce, vedl generál Karel Gustav Wrangel (1613–1676), stejně jako v létě 1648, kdy zahájil znovu aktivní operace na českém území generál Hans Königsmark (1600–1669). Setkávaly se s odporem venkovského obyvatelstva, který švédské pluky trestaly bezuzdným pleněním a zabíjením v různých oblastech Čech včetně jižních. Obležena byla Praha a koncem roku obsazena Malá Strana a Pražský hrad. Pravobřežní část Prahy se však Königsmarkovi dobýt nepodařilo, výraznou zásluhu na tom měli obránci města z řad studentů a učitelů univerzity. Jejich bojové hrdinství uchránilo Staré a Nové Město od dalšího pustošení, bylo však i dokladem prohabsburské loajality a pravověrného katolictví nové generace pobělohorské společnosti. Ačkoliv byl již podepsán mír, lidé ještě umírali a země byla ničena. Navíc si švédská armáda odvezla mnoho vzácných uměleckých předmětů z rudolfinských sbírek, které zůstaly dodnes ve Stockholmu.

Vestfálský mír (na místo závěru)

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Výrazná únava z války na obou válčících stranách vedla k zahájení rozhovorů o míru již v polovině 40. let. Diplomaté obou táborů jednali ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrücku dlouho a teprve 24. října 1648 podepsali mírovou smlouvu. Ukončila více než třicetileté válčení, které začalo jako náboženská válka, a pokračovalo jako rozsáhlý středoevropský mocenský konflikt. Uzavřený mír byl kompromisem, na němž profitovala zejména Francie, Švédsko, rovněž německé protestanské státy. Došlo k přesunům území v jejich prospěch a Švýcarsko s Nizozemím přestaly být součástí říše. Habsburkové museli dále uznat reformační zisky evangelických vládců včetně kalvínských a pravomoci zemských knížat. Fakticky se vzdali v říši jakékoliv moci výměnou za slib, že příslušníci dynastie budou voleni na císařský trůn a ve svých dědičných zemích budou neomezenými pány. Svatá říše římská národa německého ale ztratila ve střední Evropě jako stát svůj vliv, stejně tak se muselo smířit s poklesem svého vlivu Španělsko.

Výjimkou byly české země, jejichž emigrace neobhájila udržení tématu české otázky v závěrečných jednáních. Naopak na saský podnět odstoupili nakonec i Švédové od požadavků na restituci práv českých stavů, byť pod vlivem Jana Ámose Komenského udržovali nejdéle požadavek návratu stavu k roku 1618, který by české zájmy zohlednil. Souhlas všech jednajících s mezníkem stanoveným rokem 1624 byl pro zájmy české evangelické emigrace smrtící. Definitivně tím byla potvrzena slabost zahraničně politické orientace českého povstání a následně české emigrace. Ostatně vyhlášení války vlastnímu panovníkovi nevzbuzovalo v evropských vladařích, tíhnoucích stále více k absolutismu, nikdy žádné sympatie. Mír přes jeho potřebnost byl tragickým koncem nejen pro emigraci, ale i pro další vývoj českých zemí, diktovaný již zcela habsburskými mocenskými cíli.

Studijní materiály

1/ Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, 3. vyd., Praha 1993, kapitola Popravy, s. 9–21.

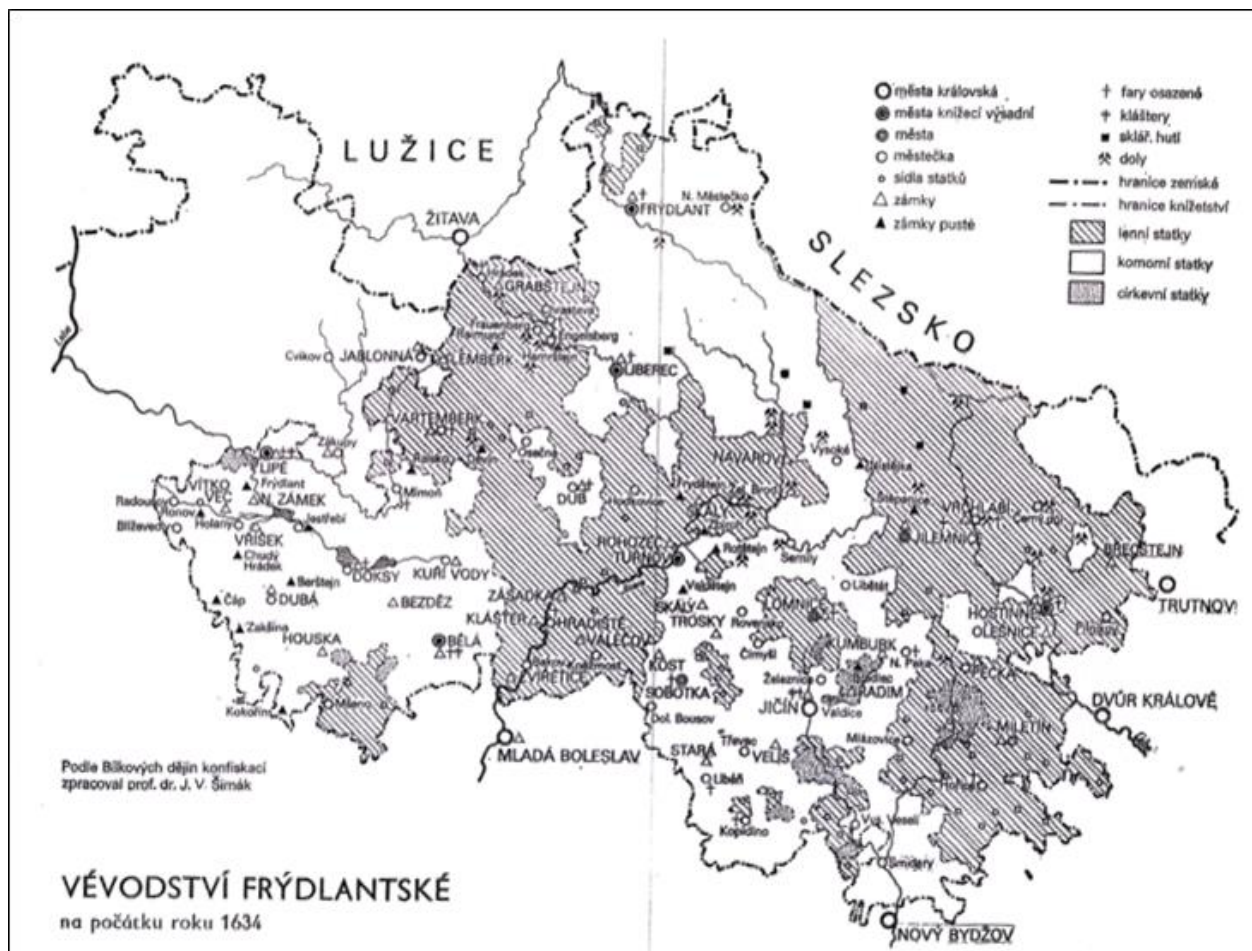
2/ Mapa Frýdlantského vévodství. Převzato z: Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 288–289.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

3/ 1648, 11. října a 1649, 1. listopadu – Komenského dva dopisy švédskému kancléři Oxenstiernovi.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 42–43 a 46–47; převzato z: Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Amos Komenský*, Praha 1972, s. 232–235.

4/ Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970, kapitola Evropské důsledky Vestfálského kompromisu, s. 251–260.

Dílčí úkoly

- 1 Byla staroměstská poprava vůdců povstání jenom provedením trestu anebo ji císařská strana přikládala hlubší symbolický význam?
- 2 Jak souvisel vznik Frýdlantského vévodství s první vlnou konfiskací pozemkového majetku v Čechách? Co víte o tomto autonomním Valdštejnově „státečku“?
- 3 Co znamenala násilná Valdštejnova smrt v Chebu pro skladbu majitelů zemskodeskového majetku v Čechách?
- 4 Jak souvisí obsah Komenského dopisů švédskému kancléři s Vestfálským mírem?

Doplňující literatura

FELCMAN, Ondřej – GŁADKIEWICZ, Ryszard a kol., *Kladsko. Historie regionu*, Hradec Králové – Wrocław – Praha – Kłodzko 2012.

FUKALA, Radek, Jan Jiří Krnovský. *Stavovské povstání a zápas s Habsburky*, České Budějovice 2005.

FUKALA, Radek, *Sen o odplatě. Dramata třicetileté války*, Praha 2005.

JANÁČEK, Josef, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.

PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, 3. vyd., Praha 1993.

POLIŠENSKÝ, Josef, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970.

Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu. Ed. J. Petráň. AUC, Phil. et hist. 1, Studia historica XIV, Praha 1976 (studie P. Čorneje a O. Felcmana).

REBITSCH, Robert, *Matyáš Gallas (1588–1647). Císařský generál a Valdštejnův „dědic“*, Praha 2013.

Wikipedie: <https://cs.wikipedia.org-Frýdlantské vévodství>

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

6. Vytvoření sociálně politické základny habsburské vlády a její stabilizace.

Úvod

Po porážce protihabsburského povstání byly odbojné české stavy ponechány na pospas vítězné katolické straně. Císař Ferdinand II. obnovil bez odkladu vládu dynastie v České koruně a současně rozhodl o tvrdém potrestání poražených stavů.

Následná emigrace protestanské šlechty a měšťanské inteligence přispěla k rychlé výměně stavovských elit, u nichž se výrazně měnilo jejich politické, sociální a národnostní složení i náboženské přesvědčení. Domácí katolická část české šlechty vnímala porážku povstání jako příležitost ke svému majetkovému a společenskému vzestupu, a proto se snažila využít všech příležitostí. V první vlně konfiskací byla vcelku úspěšná, ale další vývoj již tolik pro ni příznivý nebyl. Potrestání Valdštejna a jeho věrných důstojníků posílilo cizozemský charakter šlechty. Domácí šlechta se postupně stávala jen částí obnovené síly habsburské strany, majetkově a početně se v ní výrazně prosazovali lidé nedomácího původu.

Kapitola se zaměřuje na výklad základních aspektů charakterizujících politicko-společenské a ústavní změny, k nimž došlo v charakteru státní moci po roce 1620 (•1). Jejich rozsah v krystalické podobě odrážely změny ve skladbě a postavení stavů na českém zemském sněmu (•2).

Výklad

Pro trvalé zajištění moci habsburské dynastie v odbojném českém státě bylo nutné přijmout řadu politických opatření a vytvořit pevnou sociální základnu, o níž se bude moci panovník opírat. Potřebné politické a společenské změny zajistilo několik důležitých kroků. Měly především ústavně právní povahu, aby natrvalo zakotvily habsburskou moc. Dále bylo třeba změnit strukturu a povahu stavovských elit a jejich novému složení zajistit patřičné postavení v českém zemském sněmu, který v zemích České koruny představoval rozhodující sněm. V předbělohorském období výrazně inklinoval k nastolení stavovské monarchie, protože tak smýšlela rozhodující reprezentace stavovské obce.

Ještě před vydáním nové ústavy rozhodl císař jako český král o přestěhování České dvorské kanceláře do Vídně (1624). Nejvyšší správní a politický úřad českého státu, který symbolizoval jednotu České koruny a její historické státní právo, byl umístěn v císařském sídelním městě, aby byl nejen rychle dostupný pro vyřizování úřední agendy, ale aby byl také pod trvalou kontrolou. Nejvyšší kancléř Českého království, stojící v čele české kanceláře, se stal členem císařské tajné rady.

Obnovené zřízení zemské

V roce 1627 bylo vydáno pro České království *Obnovené zřízení zemské* (dále OZZ), které představovalo po *Vladislavském zřízení zemském* druhou českou ústavu. O rok později byla jeho platnost rozšířena na Moravské markrabství (1628). V rozsáhlém textu upravujícím

ústavní poměry ve státu ovládaném Habsburky tvořila základní páteř mocenskopolitického zvratu tři důležitá právní ustanovení.

Především OZZ vyhlášovalo České království za dědičné v rodě habsburském a tím zcela popřelo dosavadní ráz volební stavovské monarchie, k níž království inklinovalo od husitských dob. Česká koruna se stala dědičnou monarchií, zároveň zaniklo její dosavadní volné sepětí s alpskými zeměmi Habsburků; z personální unie se proměnily Habsburky ovládané země v dědičnou unii, v níž měla dynastie do budoucna vládnout neomezeně z generace na generaci.

Druhou výraznou mocenskou změnou bylo prohlášení o ustavení římskokatolické církve jako jediné povolené křesťanské církve. Katolická církev měla zároveň v postavení státní církve získaný monopol plně využít k zajištění konverze doposud převážně protestantského českého obyvatelstva na katolickou víru. Její dosažení mělo stvrdit, že katolická víra zůstane jediným vyznávaným náboženstvím. Úzké sepětí katolictví se zájmy vídeňského panovnického domu vytvářelo rovněž politicko-ideologickou zárukou mocenské stability.

Třetím zásadním ustanovením bylo zrovnoprávnění německého jazyka s českým. Přistěhovalá šlechta se mohla nově bez znalosti češtiny angažovat ve správě a zemských úřadech českého státu. Reálně to navíc znamenalo, že v podmínkách vytvořených porážkou českého povstání bude čeština oslabována a postupně zatlačována, neboť ztratila charakter jednoho z principů, které spoluutvářely české historické státní právo.

Nové uspořádání českého zemského sněmu

Podle OZZ bylo úplně změněno složení českého zemského sněmu. Původní předpoklad, že na něm mohou zasedat jen držitelé zemskodeskových statků byl zachován, ale pořadí stavů zasedajících na sněmu utvářené od husitství a pevně fixované po celé předbělohorské období se změnilo. Zvýšil se i počet stavů – ze tří na čtyři. Vedle dosavadních tří stavů – panského, rytířského a městského přibyl na sněmu nově stav církevní. Znamenalo to, že se sněmovních zasedání budou účastnit představitelé církevních institucí s majetkem zapsaným v zemských deskách. Jednalo se o 27 římskokatolických prelátů a hodnostářů. V jejich čele stál pražský arcibiskup, následoval děkan kapituly u svatého Víta, opati klášterů různých řádů, generál jezuitů i rektor Karlo-Ferdinandovy univerzity, považované za církevní instituci. Po vzniku nových biskupství zasedli na sněmu také biskupové litoměřický a hradecký.

Církevní stav se stal prvním ze stavů. Dosavadní panský stav reprezentující vyšší šlechtu musel ustoupit na druhé místo, rytířský stav zaujal až třetí pozici a čtvrtá zůstala pro královská města. Úzká svázanost mnohých královských měst s českým stavovským povstáním způsobila, že většina z nich přišla o svůj pozemkový majetek. Především však ztratila královská města politickou moc, když bylo silně omezeno jejich právo zasedat na sněmu. Měštům zůstalo jedno křeslo, které měl trvale obsazovat purkmistr Starého Města pražského. Na omezení sněmovního zastoupení doplatila i města Plzeň a České Budějovice, která byla katolická a za povstání zůstala věrna Vídni. Kromě toho byl český zemský sněm zbaven práva zákonodárné iniciativy. Jistý ústupek vůči němu učinil až král Ferdinand III. v roce 1640, kdy vrátil sněmu právo rozhodovat ve věcech berních a hospodářských.

Moravský zemský sněm zůstal beze změn. Jednak se Morava v povstání angažovala podstatně méně, jednak bylo její obyvatelstvo více spjato s katolickou církví. Na sněmu již v předbělohorském období zasedali církevní preláti, olomoucký kníže-biskup dokonce v čele panského stavu. Pořadí ostatních stavů bylo stejné jako v Čechách.

Sociální opory režimu

Vídeňský dvůr začal od počátku návratu vytvářet v poraženém českém státě loajální, spolehlivě fungující sociální opory své moci. Mohl se při tom spolehnout na několik rodů starobylé české šlechty, patřících vždy ke katolické straně – Lobkovic, Šternberky, Valdštejny, Martinice. Jakýmsi vůdcem českých katolíků byl Zdeněk Popel z Lobkovic, nejvyšší kancléř Království českého, jehož manželka Polyxena pocházela z rodu pánů z Pernštejna a po matce měla v žilách španělskou krev. K dalším představitelům královské moci patřili zemští místodržící Jindřich Slavata z Košumberka a Jaroslav Bořita z Martinic. Po porážce povstání se do přední pozice dostal Karel kníže z Lichtenštejna, jmenovaný zemským správcem a předsedou tribunálu, který soudil zajaté předáky stavovského povstání. Brzy se mezi vlivnými činiteli objevil také Albrecht z Valdštejna, který stanul v čele habsburských vojsk. Polyxena z Lobkovic, Lichtenštejn a Valdštejn a na Moravě kardinál František z Ditrichštejna získali z konfiskovaného majetku nejvíce. Odrazilo se to postupně v jejich společenském vzestupu a nové titulatuře. Valdštejnovi císař dokonce umožnil vytvořit z konfiskovaných panství a statků na Boleslavsku a v západním Hradecku Frýdlantské knížectví (1624), povýšené o tři roky později na vévodství. Stojí za zmínku, že Karel z Lichtenštejna, pocházející z moravsko-rakouského panského rodu, který se stal knížetem již v roce 1608; byl stejně jako Albrecht z Valdštejna a Jindřich Slavata z Košumberka původně protestant. V získávání majetku se této skupině vyrovnala Marie Magdalena Trčkovna z Lípy (1569–1633), manželka kdysi nejbohatšího českého rytíře a matka hraběte Adama Erdmana Trčky, Valdštejnova generála a švagra, který rovněž pomýšlel na vytvoření vlastního knížectví, do něhož hodlal zahrnout i Kladské hrabství. Zatímco generalissimus Valdštejn a Trčka pro zradu císaře přišli v únoru 1634 v Chebu o život a také o veškerý majetek, ostatní předáci české katolické strany svůj vliv neztratili ani později.

Významnou složkou nových mocenských elit českého státu, výrazně propojenou s elitami tvořící se habsburské monarchie, se stali cizozemci, kteří byli císařem bohatě odměňováni za pomoc, kterou poskytovali jako vojenští velitelé, diplomaté, dvorští hodnostáři a vysocí úředníci. Valdštejnské a trčkovské konfiskace značně pozvedly vliv a majetek cizozemské šlechty. Po první vlně opírající se o rakouskou, španělskou a valonskou šlechtu se v druhé polovině 30. let stala výraznou složkou majitelů zemskodeskových panství v Čechách šlechta italského a francouzského původu, stoupl však i počet příchozích vojáků z říšských území, objevili se Skotové, Irové a Poláci. Na Moravě bylo možné zachytit vedle Italů a rakouské šlechty rovněž Poláky a Maďary. Všichni, kteří sloužili císařskému dvoru a zájmům Vídně, získávali vedle konfiskovaných panství a statků často vyšší šlechtický titul a zlepšené perspektivy pro rodový vzestup.

Pro posílení své pozice vůči vysoké šlechtě císař zavedl v zemi říšské šlechtické tituly. Vnitřně tím rozčlenil doposud stejnorodý český a moravský panský stav, který až do porážky povstání odmítal uznávat hrabata a knížata za vyšší tituly. Po roce 1621 se tak panský stav

v Čechách a na Moravě změnil. Starobylé panské rody, pokud byly odedávna katolické, získávali říšský hraběcí stav, katolické rytířské rody byly povyšovány do starožitného panského stavu (některé z nich se později dočkaly i stavu hraběcího). Výjimečně pak jednotlivci, pokud měli velké zásluhy na restauraci habsburské moci, dostali dokonce stav knížecí, případně vévodský. Postupně se stal říšským knížetem Zdeněk Popel z Lobkovic, Albrecht z Valdštejna a kardinál z Dietrichštejna, Slavata a Martinic stejně jako Šternberkové a další loajální příslušníci rodu Valdštejnů stali říšskými hrabaty. K nim se přiřadili také Kolovratové, Berkové z Dubé, Kinští, Bubna-Litické a Vratislavové z Mitrovic. Krátce před zánikem rodu to stihli i Trčkové. Již v polovině 17. století byla valná část panské šlechty hrabaty, menší pak zůstávala v panském stavu (jednalo se obvykle o povyšované rytíře), případně dostávala tituly říšských svobodných pánů.

Vlivnou složkou vládnoucí habsburské strany se stala katolická církev, usilující o urychlenou likvidaci protestantských náboženství zejména v Čechách. K jejímu postavení ve státě napomohl nejen monopol katolické víry, ale také postupný návrat jejího bývalého majetku. Svá sídla a k nim patřící pozemky obnovovaly původní středověké mnišské řády, ale do Čech a na Moravu přicházely i řády nové. Dary od panovníka stejně jako od šlechtických mecenášů přispívaly rychle k růstu církevního bohatství.

Čeští panovníci v době třicetileté války

Matyáš I. Habsburský (vídeňská větev)	1611–1619 (císař římský, král uherský)
Ferdinand II. Habsburský (štýrská větev)	1619 (císař římský, král uherský)
Fridrich I. Falcký (z dynastie Wittelsbachů)	1619–1620 (falckrabí falcký, kurfiřt)
Ferdinand II. Habsburský (štýrská větev)	1620–1637 (císař římský, král uherský)
Ferdinand III. Habsburský (štýrská větev)	1637–1657 (císař římský, král uherský)

Závěr

V době, kdy se ve vestfálských městech Osnabrücku a Minsteru podepisovaly mírové smlouvy ukončující ničující evropských konflikt nazývaný pro svou délku Třicetiletou válkou, byla moc habsburské dynastie v českém státě již pevně ukotvena. Vídeňský dvůr soustavně upevňoval centralismus státního řízení; stavovská obec a většina poddaných vyznávala katolickou víru anebo k tomu byla přinucena. Příslušníci stavovských elit – šlechtici, kněžstvo, měšťané královských měst, úředníci zemských úřadů stejně jako vojenští velitelé a důstojníci dávali všude najevo svou neochvějnou loajalitu panovníkovi.

Vše ještě pojišťoval jeden z dohodnutých kompromisů mírové smlouvy – pozice jednotlivých náboženství v Evropě byla ohraničena rokem 1624, tedy dobou, kdy se podařilo vídeňskému dvoru český stát s výjimkou Slezska v zásadě rekatolizovat.

Studijní materiály

Obnovené zřízení zemské (1627, 10. a 15. května)

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848*. Edice vybraných dokumentů, Hradec Králové 2013, s. 12–28, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Zdeněk Veselý, Praha 1995, s.160–170.

Dílčí úkoly

- 1 Uveďte, jakými opatřeními změnilo Obnovené zemské zřízení z roku 1627 povahu české státnosti.
- 2 V čem se změnilo postavení římskokatolické církve?
- 3 Jak se proměnil z hlediska politických pozic a sociální úrovně stav vyšší a nižší šlechty?
- 4 Jaká byla situace královských měst po roce 1620.

Doplňující literatura

JAN, Libor – JANIŠ, Dalibor a kol., *Ad iustitiam et bonum commune: proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010.

MAŤA, Petr, *Svět české aristokracie*, Praha 2004.

PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, 3. vyd. Praha 1993.

Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu. Ed. J. Petráň. AUC, Phil. et hist. 1, Studia historica XIV, Praha 1976 (studie P. Čorneje a O. Felcmana).

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

7. Panovnický absolutismus posledních Habsburků (1648–1740) a jejich zahraničně politické aspirace.

Úvod

Vestfálský mír představoval pro habsburskou dynastii mezinárodně právní potvrzení její moci v dědičných zemích, dával ji záruku, že nebude zpochybněna, a tak poskytoval dostatek prostoru pro rozvoj systému panovnického absolutismu. Jeho podstatou byla neomezená moc panovníka, který soustředil ve svých rukách moc zákonodárnou, výkonnou i soudní a zcela tak vytlačil stavovský princip. Symbolickým projevem absolutistické vlády bylo panování Ludvíka XIV., který proslul výrokem „Stát jsem já“. V plně absolutistický systém se v habsburské monarchii rozvinula panovnickova moc za vlády císaře Leopolda I. (1640–1705), který se stal českým králem v roce 1657, zvolen římským císařem byl o rok později. Kromě toho původně silně oslabenou královskou moc v Uhrách výrazně zpevnil, když se jeho armádě podařilo v téměř celém rozsahu obnovit územní integritu uherského státu. Svým synům odkázal výrazně rozšířenou monarchii, která jako rozsáhlý středoevropský mocenský útvar sahala až na Balkán a která mohla znovu vstoupit do vrcholné evropské politiky, což potvrdil i její vstup do zápasu o španělské dědictví. Jeho relativně úspěšné zakončení mírem v Rastattu za Karla VI. (k výsledku přispěla zejména vítězství prince savojského za vlády císaře Josefa I.) přivedlo monarchii až na pobřeží kanálu La Manche a na Apeninský poloostrov.

Kapitola se zaměřuje na výklad absolutistické vlády posledních Habsburků a na objasnění základních aspektů jejich zahraniční a vojenské politiky (•1). Dále se zabývá válkami o španělské dědictví a poukazuje na to, co znamenaly pro vývoj habsburské monarchie (•2).

Výklad

Povaha Leopoldovy vlády

Státní formou habsburské monarchie byl od 17. století barokní absolutismus, nazývaný někdy i absolutismem panovnickým. Ačkoliv Leopold I. napodoboval státní politiku svého bratrance Ludvíka XIV., v povaze panovnické vlády v podunajské unii nelze spatřovat tu míru progresivity, kterou se vyznačoval v západní Evropě systém absolutismu jako průvodní jev nastupujícího kapitalismu. Slabost nezemědělského podnikání, omezenost cechovní výroby a faktická neexistence buržoazie, tj. podnikatelů měšťanského původu, způsobovaly silné zaostávání. Navíc byla moc vůči nearistokratickým složkám společnosti uplatňována regresivním způsobem. Kromě toho měl habsburský absolutismus povahu zvratu, znamenal ztrátu samostatnosti jednotlivých zemí, nekompromisní rekatolizaci, v českém státě zůstával symbolicky bělohorským vítězem, trestajícím odpor. Jeho oporu tvořili nejbohatší feudální magnáti, elitní vrstvy dvorských byrokratů, špičky církevní hierarchie, generalita a nepatrná vrstva vznikajících bankéřů. Absolutismus působil v zájmu privilegovaných vrstev, především šlechty, která se však musela smířit se zánikem stavovské moci. Šlechtic mohl v poměrech výsadní panovnické moci dosáhnout kariéry jen loajalitou, angažovaností v řadách dvorské společnosti a věrnou službou v diplomacii, armádě a byrokracii. V podmínkách jednotlivých zemí se habsburský absolutismus projevoval s různou intenzitou. Komplikovaná etnicita

obyvatelstva, národnostní rozdíly mezi stavy a poddanským obyvatelstvem zejména v českém státě a nadstátní povaha vídeňské centrální moci neumožňovaly vytvořit centralizovaný národní stát. Postupně se však dařilo přetvářet původně podunajskou personální unii v jednotnou centrálně řízenou monarchii, v níž zanikala zejména česká státnost.

Politická moc byla soustředěna do dvorských orgánů majících ústřední povahu a působících pouze ve Vídni, tedy mimo území českého a uherského státu. Jejich pravomoci byly rychle navyšovány, naopak kompetence původních zemských orgánů umenšovány. Úřady existovaly pro všechny důležité oblasti vlády a v polovině 17. století měly za sebou již stoletou praxi. Pro domácí a zahraniční politiku to byla tajná dvorská rada, později za Leopolda tajná konference, pro armádu dvorská válečná rada a pro finance a výběr daní centrální dvorská komora. Mimo dohled absolutistické vlády zůstával v prvních desetiletích po válce svět patrimoniálního práva, kde určovaly pravidla vrchnosti, majitelé panství a statků zapsaných v deskách zemských. Až rozsáhlé nevolnické povstání v roce 1680 a snaha předejít novým rebeliím vedla ke změně poměrů. Vydání I. robotního patentu v červnu 1680 představovalo první zásah státní moci do soukromovlastnické sféry, když určilo základní pravidla pro chování pozemkových vlastníků vůči poddaným, aby poněkud korigovalo nastolené formy nevolnictví.

Vůči českému státu byl vídeňský dvůr nadále ostražitý; protihabsburský odpor předbělohorských českých stavů nebyl ještě zapomenut. Přesun rozhodování z Prahy se odrážel i v ústupu významu zasedání českého sněmu, kterého se mnoho sněmovníků nezúčastňovalo. Trvalá absence zejména u příslušníků rytířského stavu, kteří si nemohli dovolit nákladný pobyt v Praze, působila ve prospěch vzniku náhradních zastupujících orgánů. Nejprve vznikl takový orgán v podobě stavovského výboru na moravském zemském sněmu v roce 1686. Převzal většinu běžné sněmovní agendy. Se značným odstupem byl ustanoven v roce 1714 také v českém zemském sněmu.

Centralistická praxe politiky vídeňského dvora se promítala i do podoby české státní správy. Od roku 1624 sídlil ústřední úřad České koruny – Česká dvorská kancelář ve Vídni. Nablízku centrálním úřadům monarchie a pod kontrolou dvora zajišťovala česká kancelář výkon státní moci v oblasti vnitřní správy a soudnictví pro české země. Byla vedena nejvyšším kancléřem Království českého, měla místokancléře a úřední aparát členěný do několika oddělení. Jednalo se o skutečný úřad, ztělesňující ústavní a správní integritu zemí České koruny. Podléhaly jí královské místodržitelství v Praze včele s nejvyšším purkrabím Království českého, zemský tribunál v Brně vedený zemským hejtmanem Moravského markrabství a vrchní úřad ve Vratislavi s prezidentem pro Slezské vévodství. Finance spravovala Česká komora, sídlící v Praze, ale její kompetence byly omezeny na Čechy, vedlejší země podléhaly ve finančních otázkách přímo dvorské komoře ve Vídni.

Pod vrcholovými zemskými institucemi působili v každém kraji dva krajští hejtmani. V Čechách se jednalo o dvanáct a na Moravě o šest krajů. Ve Slezsku existovala nadále dílčí vévodství a několik svobodných panství, v nichž správu státu zajišťovali feudální vlastníci. Krajské hejtmany již nevolily krajské sněmíky, neboť také ony se stavovskou monarchií zanikly. Hejtmany nově jmenoval panovník na návrh zemských úředníků, zvláště za stav panský a za stav rytířský; nadále však spravovali kraje ze svých sídel a zdarma, neexistovaly ani krajské úřady. Přesto přinášela hejtmanská funkce svému nositeli nové možnosti, v případě rytíře povýšení do panského stavu a z toho plynoucí další kariérní možnosti, např. v zemské správě; u pánů větší společenský respekt, navázání lepších příbuzenských vazeb, nové kontakty, případně

kariérní vzestup v oblasti centrální moci. Státní správa pak v první, nejnížší instanci končila buď na panstvích a statcích ve vrchnostenské kanceláři, nebo v královských městech u městské rady vedené purkmistrem.

Po nějakou dobu existovaly v pobělohorském období ještě malé sněmíky v dílčích českých územích vyznačujících se specifickou autonomií a jistou samosprávou. Avšak již Ferdinand II. zahájil jejich postupnou likvidaci. Postupně zanikala takováto správa na Loketsku, kde se sešel sněmík naposled v roce 1644, v dalším století mizela autonomní správa na Chebsku. Jeho sněmík odsouhlasil pragmatickou sankci v roce 1721, aby následně zanikl. Pouze sněmík Kladského hrabství, který schválil sankci ve stejném roce, fungoval až do jeho zániku Pruskem počátkem 40. let. Hrabství zůstávalo nadále při svých specifických právech; tvořilo v tomto ohledu jednoznačnou výjimku. Nepochybně to souviselo se skutečností, že Habsburkové byli přímými kladskými hrabaty a na udržování kladské autonomie byli výrazně zainteresováni; ovládnutí Kladska do jisté míry paralyzovalo úsilí Hohenzollernů prosadit se ve Slezsku.

Leopoldovy války s Ludvíkem XIV. a Turky.

Téměř po celou dobu Leopoldova panování vedla monarchie války na dvou frontách, na západě s Francií a jihovýchodě s Osmanskou říší. Války s Ludvíkem XIV. (1638–1715) se sice přímo českého státu netýkaly, neboť byly vedeny na západě říše, ale turecké nebezpečí ve středu Evropy bylo hmatatelné. Důsledkem dlouhodobých válek byl rychlý vzestup daní a potřeba vojáků. Absolutistický stát věnoval budování armády trvalou pozornost. Již po uzavření Vestfálského míru bylo přikročeno k její výstavbě, když bylo zadrženo na 19 pluků, z toho deset jízdních. Vznikla tak první stálá armáda s necelými padesáti tisíci vojáků. Její růst dále pokračoval a na sklonku vlády Karla VI. dosahovalo vojsko již více než jednoho statisíce vojáků. Pro jejich vyzbrojení, vystrojení a stravování byly stále zvyšovány daně, přičemž dvě třetiny z nich byly vybírány formou kontribuce v českých zemích.

V západní Evropě byl soupeřem římskoněmeckého císaře francouzský Ludvík XIV., který se snažil rozbít habsburský kruh svírající Francii takřka ze všech stran. Ludvík byl poměrně úspěšný. Přinutil Vídeň, aby se Leopold I. vzdal za císařský titul podpory svých španělských příbuzných. Poté snadno porazil Španělsko, na sklonku 60. let napadl Španělské Nizozemí a vedl válku se svobodným Nizozemím, v 80. letech útočil opakovaně ve Falci. Vedle vítězného míru se Španělskem v roce 1659, který natrvalo vyřadil pyrenejskou monarchii z vrcholné evropské politiky, posvětil nijmegenký mír z roku 1678 francouzské zisky ve Španělském Nizozemí. Na druhé straně rijswijský mír uzavřený v roce 1697 Ludvíkovu expanzi do Porýní výrazně korigoval. Francie však udržela Štrasburk a další území v Alsasku, jehož část získala již vestfálským mírem.

Ani v zápase s Turky nebyl zprvu Leopold I. příliš úspěšný. První atak z roku 1663, který vedla zreformovaná Osmanská říše na sever do oblastí jižního Slovenska (Turci dobili velkou pevnost Nové Zámky, obsadili Levice a Nitru), byl sice nakonec dílčím způsobem korigován po vítězné bitvě u sv. Gotharda v oblasti Burgenlandu, ale rychlé uzavření vasvárského míru v následujícím roce ponechalo Turkům většinu dobytých území. Rozšíření území budínského pašalíku v oblastech na východ od Vídně znamenalo zvýšené nebezpečí pro samotné hlavní město podunajské monarchie. Nenechalo na sebe dlouho čekat; v roce 1683 Turci podpořili odboj uherské šlechty, která nelibě nesla rostoucí centralizaci prosazovanou Vídní. Nedávno

zvoleného uherského knížete, dosud sedmihradského vévodu Imricha Tökölyho (1657–1705) jmenoval budínský paša dokonce uherským králem. Vzápětí Porta odmítla nabídku ke smíru, její vojsko zaplavilo Rakousy a oblehlo Vídeň. Zásadní obrat se dostavil až s vojenskými posilami říšských knížat, vedenými vévodou Karlem V. Lotrinským, a především pomoc Polsko-litevské unie, jejíž král Jan III. Sobieski (1629–1696) přitáhl s velkou armádou.

Porážka Turků u Vídně v září 1683 znamenala zlom ve válce se sultánem. Habsburským vojskům se postupně v dalších letech dařilo vytlačovat Turky z Uher a také z Chorvatska. Ovládnutí Budína (1686), vítězná bitva u Moháče (1687), u Senty (1697) a následný karlovičský mír (1699) vedly k obnově integrity Uherské koruny včetně Chorvatska a Sedmihradska. Turkům zůstalo v rukou jenom nevelké území temešského banátu. Leopold I. tím přivedl monarchii k mocenskému vzestupu; opět mohla hrát roli prvořadé evropské velmoci. Absolutistický stát, jemuž vtiskl charakter především Leopold I., se vrátil k otevřenému prosazování velmocenských zájmů na Balkáně i ve velké evropské politice, která se v roce 1700 po vymření španělských Habsburků ocitla na prahu války.

Reformní snahy Josefa I.

Po smrti Leopolda I. nastoupil na otcovské trůny jeho starší syn Josef I. (1678–1711). Za jeho krátké vlády se dále rozvíjela centralizovaná správa s vyškolenou byrokracií, avšak z vůle panovníka měla přihlížet k zemským specifikům a návrhům stavovských výborů. Jistou ochotu zlepšit ústavní postavení českého státu uvnitř monarchie dotvrzoval vznik komise pro revizi Obnoveného zřízení zemského. Ke zmírnění tuhého centralismu přispívaly rady prince Evžena Savojského (1663–1736), který byl nejen geniální vojevůdcem, ale také moudrým politikem. Za vlády Josefa I. se znovu prosazovala česká šlechta, jejíž zástupci ve funkci nejvyššího kancléře českého království měli na vídeňském dvoře čas od času značný vliv. Po Václavu Eusebiovi knížeti z Lobkovic (1609–1677), který byl kancléřem v letech 1669–1674, to byl znovu po několika desetiletích Václav Norbert Oktavián hrabě Kinský (1642–1719, kancléřem byl v letech 1705–1711) a Jan Václav hrabě Vratislav z Mitrovic (1669–1712, do kancléřského úřadu nastoupil v prosinci 1711, ale již o rok později zemřel). S příchodem císaře Karla VI. se poměry navrátily k původnímu stavu. Přítomnost španělských rádců na císařském dvoře ještě utužila praxi obvyklou za Leopolda I.

Války o španělské dědictví (1700–1713)

Úmrtí posledního španělského Habsburka Karla II. (1661–1700) využila pohotově Francie, když obsadila Pyrenejský poloostrov a španělské državy v Itálii. Za spojení získala Bavorsko, nejdůležitější však pro ni bylo, že Karel II. souhlasil, že po jeho smrti zasedne na trůn vnuk Ludvíka XIV, princ Filip z Anjou (1683–1746). Vznikající protifrancouzská koalice zahrnovala všechny důležité státy západní a střední Evropy – Británii, Nizozemí, habsburskou monarchii, řadu německých knížat, později i Savojsko a Portugalsko, ale její úspěchy se dostavily až později. Evžen Savojský porazil u Hochstädtu v srpnu 1704 francouzsko-bavorskou armádu, vzápětí obsadil španělské državy v Itálii, Anglie obsadila Gibraltar a část francouzských území v Severní Americe a mladší syn Leopolda I. Karel vstoupil do Španělska jako Karel III. (1685–1740). Habsburské úspěchy a ruské vítězství nad Švédy u Poltavy (1709) však pevnost koalice

narušily. A nečekaná smrt císaře Josefa I. přinášející střeoevropské dědictví jeho bratru a nově španělskému vzdorokráli Karlu III. znamenala definitivně její rozpad. Reálná hrozba nové habsburské nadvlády nad Evropou vedla k urychlení britských snah o dohodu s Francií. Výsledkem byl nejprve mír uzavřený v roce 1713 v Utrechtu mezi Francií a Británií a Nizozemskem na druhé straně, o rok později v roce 1714 v Rastattu mezi Francií a římskoněmeckým císařem. Vídeňští Habsburkové se sice museli definitivně smířit se ztrátou španělského dědictví, byli však velkoryse odškodněni – kromě španělského Nizozemí (dnešní Belgie s Lucemburskem) získali Neapol, Sardinii a Milánsko s Mantovou a Toskánskem na severu Apeninského poloostrova. Rozšíření monarchie na jih a západ Evropy z ní sice učinilo prvořadého protivníka velmocenských her – v jejich pozadí se objevovaly především ekonomické zájmy, ale stále vojenské nasazení způsobovalo vídeňskému dvoru vleklé finanční potíže. K nim se přidávaly i zvýšené náklady na správu nových území.

Vídeňský absolutismus uplatňovaný vůči Uhrám po vyhnání Turků znovu prohluboval nespokojenost jejich stavů, které se pokusily využít angažovanosti Habsburků ve válce o španělské dědictví. Povstání, které zahájil v roce 1703 František II. Rakoczi, zvolený dokonce za sedmihradského vévodu, se rozšířilo v celém v Sedmihradsku a na velké části uherského území. Počáteční vítězství kuruců, jak se povstalci nazývali, živená francouzskou finanční pomocí se postupně měnila v prohry. Část povstalců dokonce po porážce u Trenčína v roce 1707 přidala na stranu císařských vojsk. Po odchodu Rakocziho do Polska, odkud chtěl získat pomoc z Ruska, se zbylí povstalci rozhodli ustoupit a složit zbraně. Szátmárský mír z května 1711 jim přinesl amnestii, náboženské svobody a potvrzení autonomie, naopak Habsburkové se mohli těšit z uznání svých dědických práv na uherský trůn. Stabilizace vztahů dynastie a uherských stavů umožnila zahájit další expanzi proti Osmanské říši.

Vláda Karla VI.

Nepochybně nejvýraznější politickosprávním počinem posledního habsburského císaře bylo vydání *pragmatické sankce* v dubnu 1713. Karel VI. v ní vyhlásil nedělitelnost dědičných habsburských zemí a povinnost hájit jejich integritu, současně se rozhodl stanovit posloupnost svého potomstva na principu prvorozenectví v mužské a případně i ženské linii, a tím zajistit nároky svých dcer před dcerami bratra a svými sestrami. Po delším čekání na narození potomků byli císařští manželé obdařeni dcerami, což Karla VI. vedlo o to více k úpornému úsilí prosadit mezinárodně platnost sankce a zajistit do budoucna český a uherský královský trůn své nejstarší dceři Marii Terezii (1717–1780). Vyhlášení *pragmatické sankce* je považováno za zrození skutečného státu (V. Urfus). V jeho názvu se pojem habsburský doposud pouze přivlastňující a blíže označující podunajskou monarchii změnil ve vlastní jméno, což se odráží i v podobě zápisu. Dosavadní habsburská monarchie se stala Habsburskou monarchií a předchůdcem Rakouského císařství.

Tomuto cíli podřizoval svou zahraniční politiku a s výjimkou úspěšné války proti Turkům (1716–1718), která přinesla mírem v Požarevaci monarchii návrat temešského banátu (posledního Turky obsazeného uherského území) a posunula hranice ovládaných zemí do Srbska, Bosny a Valašska, spíše ztrácel. V různých válkách musel měnit a postupně i se vzdávat předchozích zisků; některých území v Itálii ve prospěch bourbonského Španělska, či když byl donucen zrušit Východoindickou společnost v Ostende (založena 1718), neboť vadila všem

dosavadním námořním mocnostem. Tento krok mu ale přinesl uznání pragmatické sankce Británií a o něco později i Dánskem, Nizozemím a některými říšskými knížaty. Nová válka svedená v polovině 30. let s Francií a jejími spojenci o obsazení polského trůnu znamenala další ztráty v Itálii. Císař Karel VI. alespoň uspěl v prosazení saského kurfiřta Augusta III. na polský trůn, který mu za to schválil pragmatickou sankci stejně jako Francie. Ustoupit musel František Štěpán Lotrinský (1708–1765), jehož vévodství požadovala Paříž, dostal však náhradou Toskánské velkovévodství. V té době byl už manželem arcivévodkyně Marie Terezie. Zápas o prosazení nového nástupnického řádu se nakonec podařilo císaři Karlu VI. dovést zdánlivě do úspěšného konce, když byla sankce uznána také bavorským kurfiřtem a pruským králem.

Postupné slábnutí vojenské síly monarchie a nesporná finanční vyčerpanost způsobená stálým válčením pro uznání stanovené dynastické posloupnosti se projevil v nové válce s Tureckem (1736–1739), do níž se nechala Vídeň zavléci Ruskem. Chyběla vojenská genialita prince Evžena Savojského, a tak bělehradský mír připravil habsburskou monarchii téměř o všechny značné zisky z roku 1718; zůstal jí jen temešský banát jako původně uherské území.

Poslední Habsburskové na českém trůně

Leopold I. Habsburský	1657–1705 (císař římský, král uherský)
Josef I. Habsburský	1705–1711 (císař římský, král uherský)
Karel VI. Habsburský	1711–1740 (císař římský, král uherský)

Závěr

Výsledky vlády Leopolda I. byly nečekaně impozantní. Když v roce 1705 zemřel, představovala habsburská monarchie rozsáhlý středoevropský mocenský útvar, jehož vládce stvrzoval své postavení císařským titulem ve starobylé římskoněmecké říši. Z vnitřně nejednotné monarchie vybudoval středoevropské soustátí a obnovil po půldruhém století integritu uherského státu, což později umožnilo Karlu VI. zahájit anexi na Balkán. Leopold I. ustál i francouzský tlak vůči Římskoněmecké říši, jejíž rozsah se podařilo udržet navzdory dlouhodobě trvajícím konfliktům. Habsburk, který neměl být původně vladařem, ale církevním prelátem, prokázal ambicióznost (snaha napodobovat jinak nenáviděného bratrance Ludvíka XIV.) a systematickosti a nakonec zažil více než zjevný úspěch.

Mocenské ambice Habsburků nabyly i imperiální rozměr, když se vymření španělské větve dynastie v roce 1700 stalo důvodem zahájit války o její dědictví. Poslední z Habsburků, Leopoldův syn Karel, se sice musel španělského dědictví vzdát ve prospěch francouzských Bourbonů, ale jeho dědičné državy se rozšířily ze střední Evropy na Apeninský poloostrov a na pobřeží Atlantiku, což vedlo dokonce pokusu zapojit se do námořního obchodu (Východoindické společnosti v Ostende). Udržet integritu všech držav měla jeho potomkům napomoci pragmatická sankce, kromě toho měla zajistit i bezproblémový přechod vlády na ženské potomstvo v případě, že dynastie by přece jenom v mužské linii vymřela. Náhlá smrt Karla VI. však ukázala vratkost všech předchozích dohod, ostatně již ve 20. a 30. letech Habsburská monarchie mnohé z toho, co jí přinesl Utrechtský mír, ztrácela, a neúspěchu se dočkala i na Balkáně.

Studijní materiály

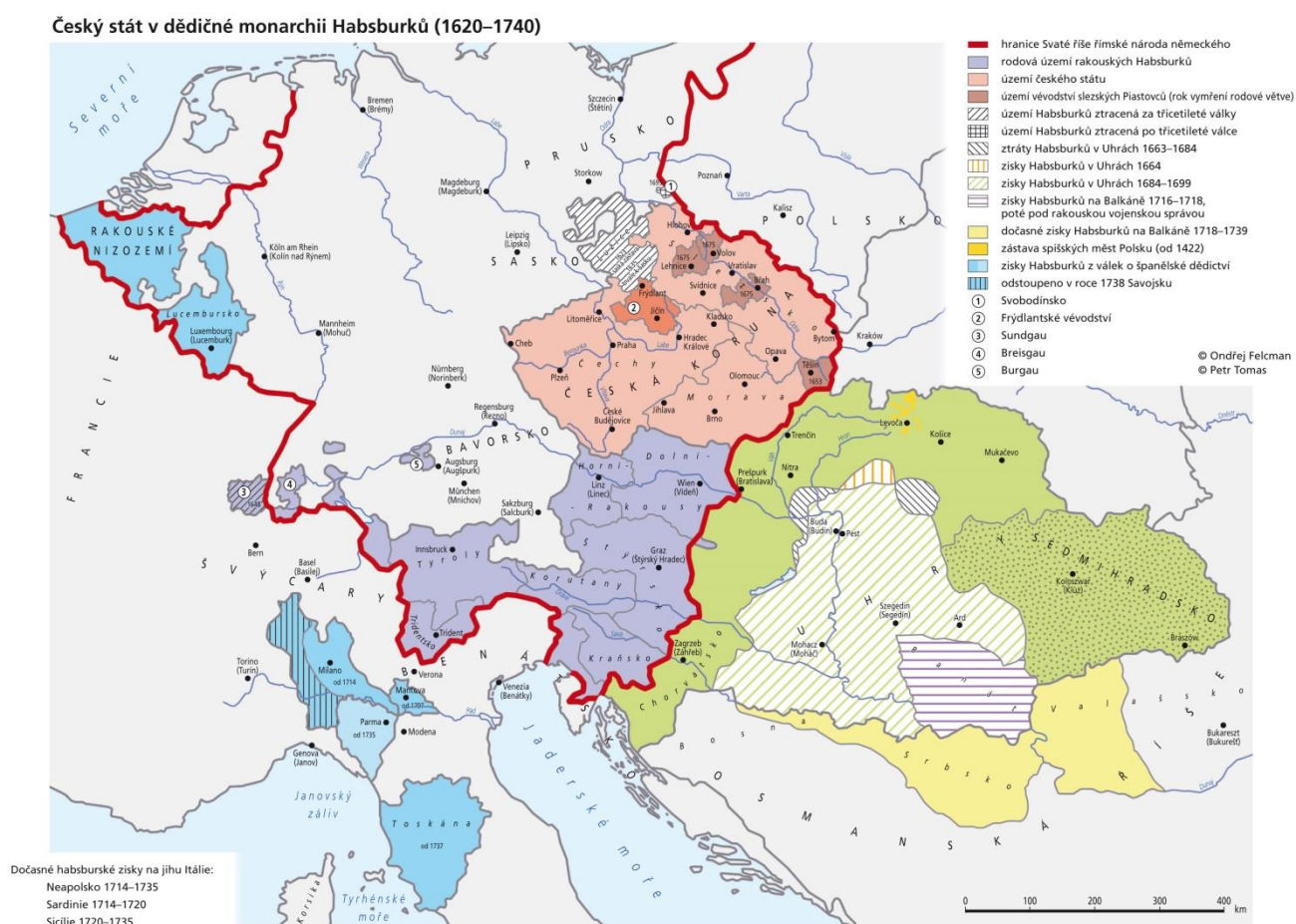
1/ Jiří MIKULEC, Leopold I. *Život a vláda barokního kavalíra*, Praha 1997, kap. Český král (s. 98–112) a Závěr (s. 211–213).

2/ 1681–1683 – Výňatek z uherskobrodské městské kroniky o vpádech Turků a uherských povstalců na východomoravské pohraničí.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 69–71, převzato z: *Naše národní minulost v dokumentech I*, 1954.

3/ Mapa Český stát v dědičné monarchii Habsburků 1621–1740.

Srov. Ondřej FELCMAN, *Územní vývoj českého státu a střední Evropy. Soubor rekonstrukčních a schematických map*, Hradec Králové 2013, mapa 17.

4/ 1720, 12. říjen – Přijetí Pragmatické sankce českým sněmem.

Srov. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 175–176.

Dílčí úkoly

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

- 1 Jaký byl vztah Leopolda I. k Českému království a jeho šlechtě?
- 2 Byla porážka Turků u Vídně pouhou vojenskou prohrou anebo v ní lze vidět hlubší význam?
- 3 Na základě prostudování otištěné mapy určete fáze proměn teritoriálního rozsahu habsburské monarchie za Leopolda I., Josefa I. a Karla VI. a oblasti hlavních územních změn.
- 4 Jaké zásadní otázky řešil Karel VI. vyhlášením pragmatické sankce?

Doplňující literatura

Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě v 17. a 18. století, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, Studia Historica 36, Praha 1989.

FELCMAN, Ondřej – GŁADKIEWICZ, Ryszard a kol., *Kladsko. Historie regionu*, Hradec Králové – Wrocław – Praha – Łódzko 2012.

HONZÁK, František – PEČENKA, Marek – VLČKOVÁ, Jitka: *Evropa v proměnách staletí*. Praha 1995 (hesla k zemím a státům, které byly částí habsburské monarchie).

KALISTA, Zdeněk, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*, Praha 1932.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, *Několik poznámek ke korunovačním slavnostem v Praze v roce 1656*, Documenta Pragensia 12, 1995, s. 127–136.

SKŘIVAN, Aleš – DRŠKA, Václav – STEELLNER, František, *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*, Praha 1994.

URFUS, Valentin, *K pokusu o revizi zemského zřízení v Čechách na počátku 18. století*, Právněhistorické studie 16, 1971, s. 177–198.

URFUS, Valentin, 19. 4. 1713. *Pragmatická sankce – rodný list podunajské monarchie*, Praha 2002.

VÁLKA, Josef, „Státní a zemské“ v českých dějinách, Časopis Matice Moravské 109, 1990, s. 320–336.

VLNAS, Vít, *Princ Evžen Savojský*, Praha 2000.

8. Nástup rekatolizace, její rozmach, další vývoj a ukončení

Úvod

Porážky českého stavovského povstání, jehož se aktivně účastnil především protestanský tábor zemské šlechty a královských měst (novoutrakvisté, luteráni, čeští bratři), využila habsburská dynastie k úplné likvidaci nekatolictví v Čechách a na Moravě. Obnovou habsburské moci nastalo období násilné rekatolizace a ukončeno bylo až vydáním tolerančního patentu v roce 1781.

Kapitola postihuje příčiny a periodizaci procesu rekatolizace prováděného habsburskou dynastií (•1) a dále se zaměřuje na výklad jeho jednotlivých etap. (•2). Vysvětluje také, proč dvůr Karla VI. usiloval o vyhlášení nového svatého (•3).

Výklad

Rekatolizace

Termín rekatolizace je v současné české historiografii novověku nejčastějším označením procesu usilujícího v pobělohorském období o úplné vymýcení protestanského náboženství. Marxistická historiografie používala pro snahu zvrátit ve prospěch katolicismu církevní reformaci 16. století, jejímž výsledkem byl vznik dvou nových protestanských náboženství – luterství a kalvinismus, název protireformace. Uznání, že tridentský koncil požadoval reformu římskokatolického náboženství a obnovu jeho pozic, však termín protireformace poněkud problematizuje. V polistopadovém období tak postupně převážil pojem rekatolizace, protože přesněji vystihuje úsilí vytlačit protestantismus ze střední Evropy. V české realitě však pojem protireformace svou výstižnost zcela neztratil; vcelku pravdivě označuje působení potírající výsledky předchozí české reformace trvající dvě stě let. Nadále je proto možné se s ním v literatuře setkat.

Příčiny

Rekatolizace je důsledkem skutečnosti, že třicetiletá válka vznikla jako náboženský a politický konflikt, vyrůstající z dlouhotrvajících politických a náboženských sporů druhé poloviny 16. století. Válka začala v květnu 1618 v Čechách a postupně dostala evropský rozměr. K zápasu mezi stavovstvím a centralizačními tendencemi Vídně se přidružil i náboženský spor, oživený v zemi římskokatolickou církví v polovině 16. století. Čechy, centrální země českého státu, byly v naprosté většině protestantské (vedle novoutrakvistů a Jednoty bratrské se v německy mluvících oblastech rozšířilo rychle luteránství), částečně protestanská byla i Morava, zatímco Slezsko a obojí Lužice tíhly převážně k luterství. Do tohoto prostředí přišli v roce 1556 zastánci bojovného katolicismu – jezuité a v roce 1561 se podařilo znovu obnovit pražské arcibiskupství.

Úzké propojení katolických Habsburků s Římem a Madridem a výzvy tridentského koncilu k obnově moci katolictví v říši dostaly svůj výraz také v politice Vídně vůči českým stavům, kteří vystupovali opozičně vůči habsburskému absolutismu již za Ferdinanda I. Tlak panovníka a jeho dvora ještě zesílil, když v roce 1583 císař Rudolf II. přesunul své sídlo z Vídně do Prahy.

S podporou katolické části české šlechty a některými konvertity se podařilo tzv. španělské straně ještě před povstáním pozice katolického tábora posílit a především ovládnout hlavní zemské úřady. Na druhé straně si protestanté vynutili na císaři Rudolfův majestát, kterým potvrdil rovnoprávnost všech náboženství v zemi. Napětí mezi oběma tábory přesto sílilo a nakonec vyústilo v české stavovské povstání. Vypovězení jezuitů ze země a znesvěcení svatovítského chrámu kalvínskými radikálními kazateli Fridricha Falckého posílilo hněv katolické strany. Porážka povstání dala Ferdinandu II. ničím neomezovanou možnost se s českým protestantismem definitivně vypořádat. Protireformace se současně stala ideologií barokního absolutismu.

Periodizace

Období rekatolizace datujeme roky 1621–1781. Samotný proces měl několik fází, lišících se intenzitou náporu, zaměřením i používanými nástroji. Celkem lze rozeznat čtyři fáze. V literatuře se setkáváme s různým členěním, v zásadě se proces protireformačního tlaku odvíjel za války, v poválečné fázi a znovu v první čtvrtině 18. století.

Válečné období

Historik pobělohorských dějin Josef Hanzal vyčleňoval v době třicetileté války dvě dílčí fáze.

První z let 1621–1627 netrvala dlouho, ale představovala radikální a ostrý nápor na pozice všech protestanských náboženství. Byla nejprve spojena s jejich zákazem a s vypovězením protestanských kněží ze země. Od let 1623–1624 byla rekatolizační praxe zaměřena na královská města. Účinnou metodou byly tzv. dragonády (ubytování lehké jízdy ve městech v obydlích nekatolických měšťanů). Do roku 1627 se s pomocí vojska, psychologického nátlaku, případně i násilí podařilo, aby většina obyvatel konvertovala. Klíčové bylo dosáhnout plošné rekatolizace, konverze na oko tak byla v dané chvíli přijatelná, neboť cíl byl – být zdánlivě – naplněn. Jen menší část měšťanů hledala záchranu v emigraci. Úspěch v obrácení svobodných měšťanů na pravou víru, doprovázený rekatolizačním působením na panstvích katolické vrchnosti, umožnil, aby byla v roce 1627 zahájena rekatolizace poslední doposud tolerované sociální skupiny – vyšší a nižší šlechty. Císař Ferdinand II. tehdy vydal 31. července patent, kterým vypovídal příslušníky nekatolické šlechty ze země, pokud do šesti měsíců nekonvertují. Byl to závěrečný úder, který měl v českých zemích ukončit éru nekatolicství. Část šlechticů evangelického vyznání se proto rozhodla odejít. Došlo tak k druhé emigrační vlně, navazující na první z let po Bílé hoře. Tehdy utíkali zejména šlechtici, kteří se zúčastnili aktivně povstání, byli proto vystaveni konfiskací svého majetku a někteří i ohroženi na životech. Katolické náboženství se stalo jediným náboženstvím povoleným státem. Jeho monopol uzákonilo Obnovené zřízení zemské.

V druhé fázi z let 1627–1648 se proces rekatolizace zpomalil. Válečné střety na českém území, přítomnost saských a švédských vojsk, doprovázená pokusy nekatolických emigrantů se znovu ujmout majetku, ztráty obyvatelstva zasahující i kněžstvo a hospodářská devastace vsí, měst a krajiny v nížinách kolem řek a dálkových cest protireformaci brzdila. Církevní správa byla narušena, její organizace trpěla nedostatkem majetku, nedostávalo se kněží, neboť mnozí za války umírali kvůli násilí a nemocem. Komplikace působily až do konce 30. let rovněž spory jezuitů s arcibiskupem o vládu nad univerzitou. Přesto byla rekatolizace v zásadě úspěšná, protestantismus byl destruován, evangelíci tvořili pouze menšiny v českém pohraničí, na

Českomoravské vrchovině a na východní Moravě v oblasti Valašska. Jiná situace byla ve Slezsku, kde bylo na přimluvu saského kurfiřta povoleno v některých oblastech luterství.

Poválečná vlna (1650 – 80. léta 17. století)

Nová vlna rekatolizace se opřela o rozhodnutí vestfálského kongresu, který garantoval vládu katolictví v habsburských dědičných zemích. Byla z počátku velmi tvrdá a směřovala především do oblastí s protestanskými věřícími – do severozápadních Čech, kde se žilo značné množství německy mluvících luteránů, a na Hradecko a Chrudimsko, kde zůstávali čeští bratři. Situace na východní Moravě se vyřešila již v roce 1650, kdy Valaši přešli hromadně ke katolické víře.

Cílevědomý nátlak měl řadu podob – rekatolizační dekrety (dekret z února 1650 byl tak ostrý, že vedl k poměrně velkým útekům poddaných do Saska, Lužice, Polska i na Slovensko a musel být brzy odvolán), působení rekatolizačních komisí a vysílání misí do oblastí s větším výskytem evangelíků, založení dvou biskupství v Litoměřicích (1654) a v Hradci Králové (1664).

Postupně byla rekonstruována farní síť. Pro počáteční nedostatek kněží byli povoláváni duchovní z Polska a v církevních seminářích a jezuitských kolejích byli urychleně připravováni noví kněží. Pro poznání skutečného stavu v obracení obyvatelstva na pravou víru bylo v roce 1651 nařízeno zhotovit soupisy poddaných podle víry a v roce 1656 připravit seznamy poddaných odmítajících zpověď. Vzhledem k tomu, že protestanské církve institut zpovědi neuznávaly, byl to způsob, jak zjistit opravdovost konverze. Zásadní role v rekonstrukci rozvrácené organizace římskokatolické církve náležela kardinálu Arnoštu Vojtěchu hraběti Harrachovi (1598–1667), pražskému arcibiskupovi, zatímco výrazným představitelem zastáncem rekatolizačního působení a jeho cílevědomého nekompromisního zacílení byl Jan Caramuel z Lobkovic (1606–1682), který v letech 1650–1658 působil jako generální vikář arcidiecése.

Postupně se dařilo obnovovat majetek církevních řádů. Vedle od středověku známých františkánů, benediktinů, premonstrátů, cisterciáků, augustiniánů a dominikánů přicházely do Čech a na Moravu řády nové, vznikající od 16. století v Itálii a západní Evropě. Klíčovou roli sehrálo Tovaryšstvo Ježíšovo. Postupně se ukazovalo, že zejména misijní práce a trvání na pravidelné účasti na bohoslužbách nese plody. V 80. letech se v podstatě i kdysi převážně protestanské Čechy staly katolickými, již třetí pobělohorská generace považovala katolickou víru za své niterné přesvědčení. Svědčila o tom i hojná účast věřících na procesích a poutích, na akcích mariánských družin a církevních bratrstev. Devadesát svátků v roce bylo nejen dokladem bohatosti katolického církevního kalendáře, ale také příležitostí pro náboženské vyžití. Vliv náboženství na život člověka byl za vrcholického baroka skutečně rozsáhlý.

Nově přichozí mnišské řády

barnabité	pavláni	bosé karmelitánky
kapucíni	paulíni	sestry sv. Voršily
bosí karmelitáni	piaristé	
milosrdní bratři	servité	
monserratští benediktíni	theatini	

Nejznámější poutní místa v Čechách a na Moravě

Bohosudov	Svatý Hostýn
-----------	--------------

EVROPSKÁ UNIE
 Evropské strukturální a investiční fondy
 Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Hejnice
Stará Boleslav (Paládium země České)
Svatá Hora u Příbrami
Vambeřice (Kladsko)

Svatý kopeček u Olomouce
Velehrad
Zelená hora u Žďáru nad Sázavou

Nová vlna rekatolizace v první třetině 18. století

Nové vzednutí rekatolizační praxe na počátku 18. století bylo vyvoláno několika důvody. Patřily k nim tisk evangelických zpěvníků i Bible kralické v protestanské tiskárně v hornolužické Žitavě, tehdy již saské; jejich pašování do Čech; obnovení dřívějšího povolení luterské církve v některých slezských městech, pruská propaganda lákající nekatolíky k odchodu s nabídkou náboženské svobody a přidělení půdy, útky poddaných z náboženských důvodů z oblasti Litomyšle, Lanškrouna a Poličky. Tajní evangelíci se objevili na různých místech, jejich větší výskyt byl doložen hlavně ve východních Čechách, na Hradecku a Chrudimsku.

Reakce státu a církve měla řadu podob, odrazila se nejprve v legislativě. Hrdelní řád z roku 1707 označil kacířství za kriminální zločin vůči státu; mandát proti nekatolíkům z roku 1725 přinášel různé tresty za pašování zakázané literatury i za setrvání v bludech včetně vězení a odnímání dětí na převýchovu. Byly obnoveny jezuitské misie, které v krátkých intervalech navštěvovaly Novoměstsko a Opočensko, považované za centra tajného evangelictví. Byly cílevědomě vyhledávány a páleny zakázané knihy, vůči kacířům se uplatnilo i násilí. Velmi aktivní byli hradečtí jezuité – páteři Střepický, Mateřovský, Firmus a zejména známý Antonín Koniáš (1691–1760), autor oficiálního indexu zakázaných knih nazvaného *Klíč kacířské bludy k rozeznání otevírající, k vykořenění zamykající*, proslulý také jejich rozsáhlým ničením.

Rekatolizační útlak byl ve 20. a 30. letech natolik silný, že na Opočensku došlo v roce 1732 k povstání sedláků. Bylo vojensky potlačeno stejně jako odpor evangelických poddaných na Čáslavsku v letech 1625–1626 ovlivněné husitským kaplanem Matějem Ulickým (? – 1627). Násilí vůči poddaným dokonce vyvolalo stížnosti protestanských kurfiřtů na říšském sněmu v Řezně v roce 1735. I když Vídeň stížnosti odmítla jako nežádoucí vměšování do jejich záležitostí, rozhodl se nakonec panovník odejmout dozor nad rekatolizací jezuitům a svěřit ho komisařům z řad světských duchovních jmenovaných arcibiskupem. Reagoval tak na hlasy nespokojenosti sílící i v domácím duchovenstvu. Zásadní kritik těchto praktik byl zejména hrabě František Antonín Sporck (1662–1738), vášnivý odpůrce jezuitů.

Svatořečení Jana Nepomuckého

Snaha o svatořečení Jana Nepomuckého, který nebyl reálnou historickou postavou, byla výrazem o popření tradic husitství a nahrazení Mistra Jana Husa novým svatým, který by odpovídal mentalitě doby. Ideální osobou se stal generální vikář pražského arcibiskupství Johánek z Pomuka (naroděn mezi 1340–1350), který byl zavražděn za sporu krále Václava IV. (1361–1419) s arcibiskupem Janem z Jenštejna (1348–1400) v roce 1393. Baroko však potřebovalo jinou legendu, a tak bylo Johánkovo umučení vydáváno jako trest za jeho odmítnutí prozradit králi obsah královniny zpovědi, v níž se přiznala k milenci.

V následujících stoletích se postupně v legendistickém zpracování změnil Johánek z Pomuka v Jana Nepomuckého. Po dlouhém úsilí se podařilo vídeňskému dvoru dosáhnout,

že Jan Nepomucký byl v roce 1721 blahořečen, a o osm let později, tedy o něco dříve, než požadovaly přísné vatikánské předpisy, svatořečen. Stalo se tak 19. března 1729. Na podzim téhož roku bylo svatořečení Jana Nepomuckého slaveno v Praze za přítomnosti císařského dvora. Činěno tak bylo s veškerou oficiální pompou v desítkách církevních slavností a mší.¹

Svatý Jan Nepomucký se stal brzo velmi oblíbeným světcem, byl uctíván v oblasti celé střední Evropy, vedle Čech a Moravy, také ve Slezsku, rakouských zemích, Polsku a Bavorsku.

Církevní preláti v Čechách v období rekatolizace

Pražští arcibiskupové

Arnošt Albrecht hrabě z Harrachu	1623–1667
Jan Vilém hrabě Libštejnský z Kolovrat	1667–1668
Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka	1668–1675
Jan Friedrich hrabě z Valdštejna	1675–1694
Jan Josef hrabě Breuner	1694–1710
Ferdinand hrabě Khuenburg	1710–1731
Daniel Josef Mayer z Mayeru	1731–1733
Jan Adam hrabě Vratislav z Mitrovic	1733
Mauric Gustav hrabě z Manderscheidu	1733–1763
Antonín Petr hrabě Příchovský z Příchovic	1763–1793

Královéhradečtí biskupové

Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka	1659–1668
Jan Friedrich hrabě z Valdštejna	1668–1675
Jan František Křištof hrabě z Talmberka	1675–1698
Bohumil Kapoun ze Svojkova	1698–1701
Tobiáš Jan Becker	1701–1710
Jan Adam hrabě Vratislav z Mitrovic	1710–1721
Václav František Karel Košín	1721–1731
Mořic Adolf Karel vévoda Saský	1731–1733
Jan Josef hrabě Vratislav z Mitrovic	1733–1753
Antonín Petr hrabě Příchovský z Příchovic	1753–1763
Heřman Hannibal hrabě Blümegen	1763–1774
Jan Ondřej Kayser z Kaysernu	1775–1776
Jan Adam Arco	1776–1780
Jan Leopold z Haje	1780–1794

Závěr

Nečekané úmrtí Karla VI. připravilo jeho dceři arcivévodkyni Marii Terezii jako dědičce českého a uherského trůnu zcela jiné problémy. Ve válkách o země Koruny české musela dlouze obhajovat své nástupnictví. Trvalý dozor nad dodržováním ideového monopolu římského

¹ Neobyčejně plasticky vystihl oslavy ke svatořečení Jana Nepomuckého spisovatel Alois Jirásek ve svém románu *Temno* (Praha 1916).

katolictví musel ustoupit praktickým otázkám vojenského a později také politického, finančního a správního rázu.

V druhé polovině 18. století se podoba rekatolizačního tlaku silně zmírnila. Omezila se postupně na občasné vyhledávání a zabavování evangelických knížek, považovaných nadále za kacířské. Katolické náboženství zůstávalo oporou státní moci, avšak jeho tajní odpůrci již přestali být považováni za politicky nebezpečné. Naprostá většina obyvatelstva byla přesvědčenými katolíky, kteří poctivě plnili všechny náboženské povinnosti. Postupně se vytrácela atmosféra, typická pro označení „doba temna“ převzaté z názvu románu Aloise Jiráska *Temno*, který autor vydal za první světové války a v němž dal nepokrytě najevo svůj negativní vztah k rakouské dynastii a jejímu silnému sepětí s Vatikánem. Pobělohorské období ztotožňovala s tímto pojmenováním především protestanská historiografie, ale v některých desetiletích po roce 1948 také historiografie marxistická. V současné době se termín nepovažuje za zcela přesné označení doby vrcholného baroka. Císař Josef II. vydáním tolerančního patentu období rekatolizace ukončil, vrcholné baroko se svou vypjatou náboženskou exaltací bylo vystřídáno érou osvícenství, postaveném na vládě rozumu.

Studijní materiály

1/ Rekatolizační patent Ferdinanda II. z 31. července 1627.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 203, s. 31–33; převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 173–174. Též: ŠANDERA, Martin – MUSIL, František – BERAN, Zdeněk, *Dokumenty k dějinám českého středověku a raného novověku II*, Hradec Králové 2010, s. 185–188.

2/ Žádost poddaných plumlovského panství na Moravě vrchnosti Karlu knížeti z Lichtenštejna, aby směli zůstat při své evangelické víře.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 203, s. 35, převzato z: *Naše národní minulost v dokumentech I*, Praha 1954.

4/ Výňatek z Koniášova „Klíče kacířské bludy k rozeznání otevírající...“

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 203, s. 77, převzato z: *Naše národní minulost v dokumentech I*, Praha 1954, s. 358.

Dílčí úkoly

- 1 Určete a charakterizujte jednotlivé fáze rekatolizace v pobělohorském období a době baroka.
- 2 Proč byl svatořečen právě Jan Nepomucký? Jaký byl reálný osud této historické postavy?
- 3 Jak spolu souvisí misijní činnost jezuitů v oblasti severovýchodních Čech v druhém a třetím desetiletí 18. století a poutě věřících do Kladska od roku 1738?

Doplňující literatura

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

- ČÁŇOVÁ, Eliška, *Počátky rekatolizace na Hradecku*, Práce Muzea v Hradci Králové, série B 12, 1970, s. 65–91.
- ČORNEJOVÁ, Ivana, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995.
- KALISTA, ZDENĚK, *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994.
- KUČERA, Jan P. – RAK, Jiří, Bohuslav Balbín, Praha 1986
- MIKULEC, Jiří, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách*, Praha 2005.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Jan Amos Komenský*, Praha 1972.
- ŠŮLA, Jaroslav, *Kdy začali zbožní katolíci chodit z Opočenska putovat do Vamberžic?*, Kladský sborník 2, Hradec Králové 1998, s 157–162.
- VLNAS, Vít, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993.

9. Habsbursko-pruské soupeření o mocenské postavení ve střední Evropě za Marie Terezie.

Úvod

Nenadálé úmrtí Karla VI., posledního příslušníka starobylé habsburské dynastie, přineslo pro jeho dědičku arcivévodkyni Marii Terezii nečekané komplikace. Podle pragmatické sankce, uznané klíčovými panovníky sousedních zemí, měla nastoupit na český a uherský trůn, avšak velmi rychle zjistila, že původní záruky ztratily platnost. Vzápětí se rozvinul téměř desetiletí trvající zápas o země Koruny české, často nazývaný také válkou o dědictví rakouské. Marie Terezie jej na konec neprohrála, zůstala uherskou i českou královnou, ale ve dvou slezských válkách ztratila většinu Slezska a také Kladské hrabství, patřící do Čech.

Později se s pruským králem Fridrichem II. Velikým (1712–1784) utkala ještě dvakrát. Nejprve v sedmileté válce, v níž ani přes vojenské úspěchy návratu Slezska nedosáhla, poté v krátké válce o tzv. bavorské dědictví. Ztrátu hospodářsky rozvinutého Slezska kompenzoval zisk Haliče při prvním dělení Polska a rovněž zisk Bukoviny, v obou případech však šlo o zaostalá území.

Kapitola přináší výklad jednotlivých válečných konfliktů, vysvětluje jejich příčiny a výsledky (•1) a osvětluje souvislosti mezi výsledky dvou slezských válek s Pruskem a nástupem osvětských reforem (•2).

Výklad

Příčiny krachu pragmatické sankce

Vyměření habsburského domu po meči uvolnilo nejen říšský císařský trůn, ale také dva královské trůny – český a uherský. Zejména země České koruny, formálně stále existujícího státního útvaru, představovaly natolik lákavý cíl, že záruky dané pragmatickou sankcí byly velmi rychle zapomenuty. Zájem o území českého státu projeví všichni svěští říšští kurfiřti. S pomocí francouzských diplomatů uzavřeli dohodu o rozdělení habsburského dědictví. Vévoda bavorský Karel Albrecht toužil po Českém království a jeho kurfiřtském hlasu, který mu měl usnadnit zvolení císařem. Cítil se být oprávněn císařský titul získat; byl totiž příslušníkem dynastie Wittelsbachů, která byla jedinou z předních německých knížecích rodů, jejíž členové se objevili ve vrcholném středověku na říšském trůně, a to do konce dvakrát. Navíc byl Karel Albrecht manželem jedné z dcer císaře Josefa I., z čehož vyvozoval dědické nároky na českou korunu. K Čechám měl navíc dostat rakouské země.

Nesprávnou interpretaci pragmatické sankce a odvoláváním se na starší listiny vydané Ferdinandem I. si podíl na habsburském dědictví chtěl zajistit také saský vévoda August III., jehož manželka byla další dcerou císaře Josefa II. a sestrou bavorské vévodkyně. Saský kurfiřt, který byl i polským králem, měl zájem o Moravské markrabství.

Třetí z kurfiřtů, braniborský markrabí a především pruský král Fridrich II. Veliký, na tyto záměry rychle reagoval. Ambici získat hospodářsky rozvinuté Slezsko se rozhodl naplnit jeho okamžitou anexí. Hohenzollernský zájem o slezské území sahal do pozdního středověku.

Smlouva Hohenzollernů a Piastovců o vzájemném nástupnictví z 16. století ale nemohla být tehdy pro habsburský odpor naplněna. Evidována byla i křivda, které se Habsburkové dopustili na jeho předcích. Jednalo se o Krnovské vévodství, které bylo markraběti Janu Jiřímu v roce 1622 konfiskováno za jeho účast na stavovském povstání). Pruský král nehodlal ztrácet čas, a proto zaútočil jako první.

První slezská válka 1740–1743

Pruská armáda již v prosinci roku 1740 obsadila Dolní Slezsko. Byla přijata německým luteránským obyvatelstvem bez odporu, kromě toho její velitelé zdůrazňovali, že jejich příchod se děje se souhlasem Marie Terezie, pro niž mají zemi ohlídat. V dubnu 1741 porazili Prusové habsburskou armádu maršála Neipperga u Molvic ve středním Slezsku, vzápětí ovládli Kladské hrabství s mohutnou barokní pevností nad městem Kladskem.

Situace se vyvíjela velmi špatně, Čechy a Horní Rakousky byly na podzim 1741 zaplaveny bavorskými vojsky, jejichž sílu výrazně zvedala francouzská pomoc, stranou nezůstali Sasové. Karel Albrecht se prohlásil v prosinci 1741 českým králem, vzápětí mu čeští stavové ve snaze uchránit si majetek, holdovali. Korunován však nebyl, svatováclavská koruna byla uschována ve Vídni. Na rozdíl od stavů a také Slezanů považovalo obyvatelstvo Čech a Moravy cizí vojáky za okupanty.

Úspěchy spojenců se příliš nezamlouvaly pruskému králi, a tak obsadil severní Moravu a Olomouc a na jaře 1742 vtrhl do Čech, kde v květnu porazil v bitvě u Chotusic nedaleko Čáslavi habsburskou armádu. Pruská převaha byla zjevná, týkala se všech prvků vojenského umění – strategie, taktiky, organizovanosti vojska i lepší výzbroje. Šance na obrat ve válce proti tolika protivníkům by v podstatě nebyly, změnu mohl přinést pouze mír s Prusy. Na jednání ve Vratislavi v červnu 1742 byla připravena mírová smlouva a měsíc později v červenci v Berlíně podepsána. Marie Terezie se vzdala většiny území Slezského vévodství, zůstalo ji pouze celé Těšínsko, většina Opavska, část Krnovska a Niska. Současně se musela vzdát také Kladského hrabství, které – ač české – mělo natolik významnou vojenskostrategickou polohu, že je Prusové nehodlali v žádném případě vrátit. Válka s nimi však skončila. Ke smlouvě přistoupilo i Sasko; do budoucna pak zasahovalo do bojů vždy na straně Vídně. Marie Terezie proto mohla – když mezitím získala vydatnou uherskou pomoc – zahájit boj s Bavorsy a Francouzi. Uherští stavové dostali za svou věrnost a vojenskou podporu významné ústavní přísliby, samostatnost Uherské koruny byla posílena a podpořen tak i budoucí dualismus.

Bavorský kurfiřt si sice svůj sen splnil, když byl v lednu 1742 slavnostně korunován na římskoněmeckého císaře, ale válečné štěstí ho rychle opustilo. Nejenže mu habsburská vojska obsadila Mnichov a část Bavorska, ale nakonec byla jeho armáda včetně francouzských posil vytlačena z Čech. Válka trvala do jara 1743. Po vyhnání nepřítelů se v květnu nechala Marie Terezie korunovat českou královnou. Nekorunoval ji však pražský arcibiskup, kterému nemohla zapomenout, že uznal bavorského vévodu za českého krále. Tresty pro straníky vzdorokrále byly povětšinou mírné, sedm vynesených rozsudků smrti nebylo vykonáno, avšak královna zůstala vůči českým stavům nedůvěřivá. Odráželo se to v jejím vztahu k právům České koruny, zatímco ústavní práva uherských stavů vždy respektovala.

Rozdělení Slezska po berlínském míru v roce 1742

Rozdělení Slezska po berlínském míru v roce 1742. (Převzato z: Ondřej FELCMAN, *Územní vývoj českého státu a střední Evropy. Soubor rekonstrukčních a schematických map*, Hradec Králové 2013, mapa 18.

Druhá slezská válka 1744–1745

Zápas o dědictví první válkou pro královnu Marii Terezií ještě neskončil. Fridrich II. nebyl spokojen s tím, jak ve složité situaci obstála, a v srpnu 1744 zahájil druhou slezskou válku, když znovu pronikl do Čech; větší část obsadil a v září dobyl Prahu. Odměnou mu měla být oblast Zálabí, kterou mu Karel Albrecht přislíbil jako nový císař Karel VII. Posily povolane z francouzské fronty habsburské armádě výrazně pomohly, nejen že Prusové byli vytlačeni z Prahy a Čech, ale válka se přenesla na pruské území do Slezska. Mezitím smrt císaře Karla VII. přispěla k ukončení války s Bavorskem. Jeho syn Maxmilián Josef uzavřel v dubnu 1745 s Vídní

smlouvu ve Füssenu. Uznal pragmatickou sankci, vzdal se nároků na habsburské dědictví a přislíbil dát při císařské volbě hlas manželovi Marie Terezie, Františku Štěpánu Lotrinskému, velkovévodovi toskánskému.

V zápase s Prusy však habsburské zbraně prohrávaly. Po několika neúspěšných bitvách ve Slezsku, u Trutnova a v Lužici se panovnice rozhodla uzavřít s Prusy opět mírovou smlouvu. Drážďanská smlouva z prosince 1745 ukončila druhou slezskou válku a potvrzovala pruské zisky z předchozího konfliktu. Konec téměř desetiletí trvajícího válčení přinesl až mír s Francií a Španělskem, uzavřený v říjnu 1748 v Čáách.

Přípravy monarchie na odvetu

Ukončení válek, které monarchii oslabil, připomnělo o to více její zaostalost. Představovala konglomerát států a zemí s rozdílnou hospodářskou a civilizační úrovní. Soustátí plné protikladů a rozporů bylo tvořeno hospodářsky a kulturně rozvinutým Rakouským (kdysi Španělským) Nizozemím a italskými územími, s odstupem následovaly Čechy s Moravou a zbylou částí Slezska, územím sice s postupně se rozvíjejícím manufakturním průmyslem, avšak postižené nevolnictvím, robotou i fanatismem rekatolizace, a až na konci této řady lze vidět agrární Uhry s mnoha zcela zaostalými oblastmi na východě a jihu státu v Sedmíhradsku, Haliči, v Chorvatsku.

Panovnice proto přistoupila k řadě reforem, kterými hodlala systematicky měnit monarchii. Změny v oblasti správy, financí, vojenství a hospodářství i zákonodárství měly posílit státní moc, zlepšit její fungování a hospodářské zajištění a připravit stát k odvetě, která by panovnici umožnila získat znovu bohaté Slezsko. Úsilím o modernizaci postupně prolínaly osvícenské myšlenky. Rodil se stát osvícenského absolutismu.

Když před polovinou 50. let propukla v koloniích válka mezi Anglií a Francií, nikdo ještě netušil, že se brzy přenesou do Evropy, i když se obě velmoci na kontinentě do přímého střetu nedostaly. Do střetu se však dostali jejich noví spojenci. Anglie se začala sbližovat s Pruskem, což přineslo zásadní změnu v mocenském rozestavení na kontinentě. Habsburská monarchie usilovně začala hledat podporu. Na základě nečekaného a téměř omračujícího návrhu dvorního a státního kancléře, Václava Antonína hraběte Kounice (1710–1794) uzavřít mír se staletým nepřítelem se Vídní skutečně podařilo ukončit dlouho trvající spory s Francií. Vznikla tak nová mocenská aliance, k níž se přidalo i Ruské carství a Sasko se Švédskem. Připravovala se i druhá strana. Fridrich II. uzavřel spojeneckou smlouvu s Anglií a v severních Čechách a v Sasku vybudoval špiónážní síť. Za pomoci propagandy dokázal, že několik stovek nekatolických rodin emigrovalo a osídlilo neobydlené regiony v Pomořanech a Braniborsku. Rostoucí napětí po změně aliancí využil pruský král a stejně jako v předchozích slezských válkách zaútočil první, když v létě 1756 napadl Sasko.

Sedmiletá válka 1756–1763

Vojensky nepříliš silné Sasko nemělo možnost Prusům účinně čelit. Bylo rychle obsazeno a než Vídeň stačila vyslat pomocnou armádu, Fridrich II. přešel do Čech. Bitva u Lovosic v září 1756 byla přes slibný počátek jednou z bitev, které Habsburská monarchie s Pruskem prohrála. V každém případě začala sedmiletá válka, jejíž součástí byly také anglo-francouzské boje v Severní Americe a v Indii.

Po přezimování v Sasku a Lužici zaútočili Prusové na jaře 1757 na střed Čech. V květnu vyhráli bitvu u Štěrbohol a odstřelovali Prahu. Až 18. června porazila armáda maršála Leopolda hraběte Dauna, vypravená na pomoc od Vídně pruské vojsko v celodenní bitvě u Kolína. Fridrich II. utrpěl katastrofální porážku, která ho donutila soustředit zbytky své armády a přes Kladsko Čechy opustit. Teprve v dalším roce se pokusil znovu strhnout válečné štěstí na svou stranu. Objevil se na severní Moravě a oblehl Olomouc. I v tomto případě se musel nakonec záměru vzdát, když generál Gideon Laudon (1717–1792) přepadl u Domašova zásobovací kolonu a zabavil většinu ze čtyř tisíc vozů včetně truhlic s penězi.

V dalších letech se válka přesunula na slezské území. Stále více se projevovala převaha habsbursko-ruských vojsk, například v srpnu 1759 byl Fridrich II. poražen u Kunersdorfu. Již předtím dobyl generál Laudon Kladsko, později se habsbursko-ruská koalice objevila u Berlína.

Obsazení Kladského hrabství* a dobytí jeho mohutné pevnosti v Kladsku navrátilo staré české území české královně. Habsburkové se opět stali vládnoucími hrabaty. Panovnice se veliteli armády generálu Laudonovi po vítězství bohatě odměnila, nechala také razit medailon, který zdůraznil význam Kladska pro bezpečnost Čech.

Silné vyčerpání obou stran z dlouhého a krvavého válčení, odchod Ruska z koalice a ukončení války v koloniích přimělo Berlín i Vídeň k jednáním. V únoru 1763 byl uzavřen mír na zámku Hubertsburg blízko Lipska. Marie Terezie, kterou podvedl její zplnomocněný vyjednávač, pocházející z Anglie, se musela vzdát definitivně území, která předala Fridrichovi II. berlínskou smlouvou z roku 1742. Znamenalo to, že musela také vyklidit Kladsko, které si chtěla i po válce udržet výměnou za Těšínsko. Hranice z roku 1742 zůstaly zachovány.

Součástí smlouvy byl odchod Prusů ze Saska. Pruský král jako říšský kurfiřt rovněž přislíbil, že svůj hlas dá v budoucnu při volbě císaře synu Marie Terezie, arcivévodovi Josefovi, avšak pro císařovnu skončila třetí válka o Slezsko neúspěchem. Kancléř Kounic, strůjce spojenectví s Francií byl povýšen o rok později do stavu říšských knížat a koncem 70. let mu byl udělen český knížecí stav.

***/ Kladsko (Kladský kraj)** bylo původně v raném středověku součástí východočeského Hradecka, později se region stal jedním z českých krajů. Za kolonizace byl přetvořen v manský kraj s autonomní správou a úkolem zajistit obranu vůči polskému Slezsku. Po připojení Slezska k lucemburské České koruně, se jeho funkce proměnila. Kladsko bylo udělováno jako zástava, ale udrželo si specifické postavení v podobě autonomního vnějšího kraje Čech. V roce 1454 odkoupil zastavený Kladský kraj jeden z nejbohatších českých pánů Jiří z Poděbrad. Po usednutí na český královský trůn povýšil Kladsko v roce 1459 na hrabství. Povýšení si nechal potvrdit římským císařem Fridrichem III. Habsburským (1415–1493). Později udělil král Jiří hrabství a sousední Minsterberské knížectví ve Slezsku v léno svým synům, povýšeným do stavu říšských knížat. Jindřich I. (1448–1498) a jeho potomci vytvořili první hraběcí dynastii, později se objevila jako majitelé hrabství říšská hrabata z Hardeggu. Kladští stavové vyplatili hrabství v roce 1569 z nové zástavy, a tak se hrabství stalo bezprostředním královským majetkem a hrabaty členové českého královského rodu, tedy habsburské dynastie.

Proměny území Kladska ve středověku a novověku

- původní hranice Kladského kraje před rokem 1260
- hranice Kladského hrabství po roce 1497
- hranice historických území
- Broumovsko (1278–1290 spojeno s Kladskem; 1472–1501 připojeno ke Kladskému hrabství)
- Policko (1472–1501 připojeno ke Kladskému hrabství)
- Levínsko (1477–1497 postupně včleněno do Kladského hrabství)

© Ondřej Felcman
© Petr Tomas

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Mapa Kladsko a jeho územní proměny

Srov. Ondřej FELCMAN, *Územní vývoj českého státu a střední Evropy. Soubor rekonstrukčních a schematických map*, Hradec Králové 2013, mapa 6.

Válka o bavorské dědictví

V 70. letech si Habsburská monarchie kompenzovala předchozí územní ztráty. V roce 1772 se podílela na prvním dělení zesláblé Polsko-litevské unie a získala rozsáhlé území v Haliči, více než dvakrát větší podíl než Prusko a téměř tolik co Rusko. O něco později v roce 1775 si připojila z turecké Moldávie území Bukoviny.

Poslední měření Habsburské monarchie s Pruskem přineslo úmrtí kurfiřta a vévody Maximiliána (1727–1777), jímž bavorská větev Wittelsbachů vymřela. Jeho příbuzným v Rýnské Falci byla Josefem II. nabídnuta výměna Bavorska za Rakouské Nizozemí, ale takový záměr nevyhovoval Fridrichu II. V případě jeho uskutečnění by příliš zesílila moc monarchie v oblasti jižního Německa. V roce 1778 vpadl Fridrich II. do severních Čech a zahájil tím válku o tzv. bavorské dědictví. Dobře vybudovaná obrana ho však zastavila. Pro zákopovou válku se později vžil pojem „bramborová vojna“, neboť v sychravých podzimních dnech si vojáci opékali na ohničcích brambory. Změnu nepřinesly ani střety v Horním Slezsku, a tak již 13. května 1779 uzavřely obě strany mír v Těšíně. Monarchie dostala z bavorského dědictví Innskou čtvrt, území zhruba o velikosti Kladska u soutoku řeky Inn s Dunajem, zřekla se však části zahraniční lén České koruny v Bavorsku a Horní Falci.

Kratší válka s Tureckem, do které se nechal Josef II. zatáhnout v roce 1787 Ruskem, skončila málem porážkou. Jen s pomocí narychlo povoláného sedmdesátiletého maršála Laudona, který zachraňoval situaci vítězstvím na Turky u Bělehradu, se císaři podařilo ukončit válku separátním mírem. Hrozilo totiž nebezpečí, že proti němu vystoupí znovu také Prusko a další možný člen rodící se protihabsburské koalice – Švédsko. Výraznou újmu tehdy utrpěla císařova popularita, slábnoucí i kvůli jeho příklonu k bezduchému militarismu.

Závěr

Ztráta Slezska ve válce o země Koruny české, jak nazval válku o tzv. rakouské dědictví Jaroslav Goll, znamenala pro Marii Terezii ekonomickou a politickou porážku. Výsledek prvních dvou slezských válek potvrdila třetí slezská válka, probíhající v rámci sedmileté války. Česká koruna definitivně přišla o rozsáhlé území, nepodařilo se zachránit ani v roce 1760 vybojované Kladské hrabství, které znovu ovládli Hohenzollernové. Počátkem 18. století likvidovali jeho správní samostatnost a v rámci Pruského království je začlenili do Slezského vévodství.

Vídeň si přesto několika výraznými vojenskými úspěchy obnovila mocenskou reputaci ve střední Evropě. Ve Svaté říši římské se sice stal její vliv zcela formálním, ale habsburští panovníci si udrželi císařskou korunu. V roce 1765 byl zvolen císařem arcivévoda Josef (1741–1790), přispěl k tomu rovněž hlasem Fridrich II., který disponoval kurfiřtským hlasem jako markrabě braniborský. Prusko potvrdilo jednoznačně – navzdory několika velkým porážkám, za nimiž stál Laudonův génius – svůj velmocenský statut, kdežto Bavorsko stejně jako Sasko na vyšší politiku rezignovalo. Do budoucna se rýsovala nová mocenská konstelace. V ní mělo nabývat na vrchu habsbursko-hohenzollernské soupeření, i proto začal Josef II. zesilovat

opevnění Hradce Králové a Olomouce a stavět dvě nové pevnosti – Terezín u Litoměřic a Josefov u Jaroměře.

Studijní materiály

1/ 1741 – Karel Albrecht zdůvodňuje dědické nároky na Čechy.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 94–96, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 177–178.

2/ 1743, 16. červenec – Souhlas českého zemského sněmu s postoupením Slezska a Kladska pruskému králi.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 97, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 179.

3/ 1757 – Píseň o bitvě u Kolína.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové, s. 104–105, převzato z: *České a československé dějiny III*, 1992.

Otázky

- 1 Objasněte podobu nároků říšských kurfiřtů na habsburské dědictví a jejich důvody.
- 2 Pojmenujte teritoriální změny, k nimž došlo v důsledku slezských válek a jejich geopolitické a vojenskostrategické důsledky.
- 3 Jaké zásadní změny se udály ve vztazích mezi středoevropskými státy před zahájením sedmileté války a v rozložení vojenských koalic.
- 4 Jaký význam měla bitva u Kolína pro další průběh sedmileté války?

Doplňující literatura

HONZÁK, František – PEČENKA, Marek – VLČKOVÁ, Jitka: *Evropa v proměnách staletí*. Praha 1995 (srov. hesla k zemím a státům, které se zúčastnily válečných konfliktů o rakouské dědictví).

HOWARD, Michael, *Válka v evropské historii*, Brno 1993.

STELLNER, František, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2000.

STELLNER, František, *Fridrich Veliký. Cesta Pruska k velmocenskému postavení*, Praha 1998.

10. Příchod osvícenství a reformy Marie Terezie.

Úvod

Nesnadné hájení otcovského dědictví ukázalo Marii Terezii, že přestavba zastaralé monarchie je zásadní nezbytností jak pro její existenci, tak pro její další vývoj. Provádět reformy potřebovaly všechny oblasti společenského života – oblast správní, finanční, měnová, soudní, vojenská, školská a církevní. Reformní proces se současně prolínal s nástupem osvícenství, jehož myšlenky ovlivňovaly Evropu, měšťanstvo, ale i její vladaře a část šlechty. Rodil a postupně se formoval osvícenský absolutismus. V průběhu reformy zanikaly mnohé ze starobylých struktur společenské organizace. Reformním proměnám směřujícím k centralizované státní správě musely ustoupit také instituce české státnosti a její správy. Naplno bylo třeba uvolnit pouta přežívající cechovní výroby a podpořit manufaktury a hospodářský rozvoj založený na svobodném podnikání. Problémem však zůstávala oblast zemědělství zatížená nevolnictvím a robotou stejně jako duchovní útlak nastolený rekatolizací a udržovaný protireformačním tmářstvím.

V kapitole budou vysvětleny důvody, které vedly Marii Terezii k reformám. A jak se ukáže, nepatřily mezi ně jen ty, které vyplynuly z konfliktů vyvolaných pruským králem Fridrichem II. Velikým (•1). Zastavit se je třeba i u významu a vlivu osvícenské ideologie na vídeňský dvůr a objasnit důležité kroky při úpravách společenského systému. (•2)

Výklad

Výbojná politika pruského krále stojícího v čele státu organizovaného podle představ osvícenského absolutismu a využívajícího dobře vycvičenou armádu potvrzovala náskok Pruska v připravenosti reagovat na nové potřeby společenského vývoje dané rozvojem raných forem kapitalistického podnikání. Na druhé straně odhalila slabiny habsburské monarchie. Její zaostalost a posléze také ztráta hospodářsky cenného Slezska nutila panovníci přistoupit neprodleně k soustavným reformním krokům, které by umožnily monarchii modernizovat, posílit její hospodářskou potenci a vojenskou schopnost, to vše pro obnovení jejího velmocenského statutu.

Jiným zdrojem úvah podporujících potřebu obnovy velmocenské síly monarchie byly osvícenské myšlenky, šířící se jak s rozvojem soukromého podnikání, který se odehrával ještě v rámci přežívající, zastaralé feudální výroby, tak s rostoucím uplatňováním měšťanského živlu ve státní správě. Dosavadní panovnický absolutismus absorboval z osvícenství myšlenku o významu lidových vrstev, kterou si upravil a sice tak, že pro upevnění moci potřebuje stát všechny poddané, a proto musí povinnosti rozdělit a částečně, byť v omezené míře zatížit také vrchnosti. Odstraněny měly být zákony a instituce bránící hospodářskému rozmachu, omezena moc šlechty jednotlivých zemí monarchie a posíleny kompetence centrálních zeměpanských orgánů.

Centrem úvah o potřebných změnách byl vídeňský dvůr, panovnice a úzká skupina jejich rádců, kteří překonávali dosavadní omezený pohled lokálních elit. K nejbližším rádcům Marie Terezie patřilo několik šlechticů, kteří vzdor své aristokratické příslušnosti a přes svůj

konzervativismus nahlížel na společenské poměry s větším nadhledem, podporovali proto reformní trend. Od změn očekávali zlepšení státní správy a hospodářského výkonu a upevnění mocenského statutu monarchie. V tomto ohledu se nechali částečně inspirovat myšlenkami osvícenských učenců, i když jejich tezi o tom, že stát má sloužit blahu lidu, nepřijali za svou. Chápali však, že určitá úprava poměrů, v nichž žije poddaný lid, je nutností, pokud má stát dosáhnout svých cílů.

Vedle již uváděného hraběte Kounice, státního kancléře, to byl hlavně Fridrich Vilém hrabě Haugvic z Biskupic (1702–1765), původem ze starobylého slezského šlechtického rodu, jehož příslušníci měli majetky i v Čechách, na Moravě a v Lužici. Později k nim patřil její syn Josef II. a nakonec i její osobní lékař a člen státní rady Gerhard van Swieten (1700–1772).

Marii Terezii nesporně tlačil čas. Během necelé desítky let, kdy se neválčilo, dokázala proměnit četné mechanismy společenského rozhodování stejně jako zažité zvyklosti a stereotypy společenského žití. Mezi lety 1748–1757 byla přijata řada nařízení – patentů, dekretů, reskriptů, kterými se měnil rytmus historického tempa i jeho zacílení.

Reformy finanční

Známý výrok Václava Klause o penězích až na prvním místě vytane na mysli, jakmile zaměříme pohled na reformní postup, jeho zacílení, tempo i jednotlivé kroky. Zcela na počátku reformního úsilí stály finanční záležitosti. Pro zajištění nezbytných financí v určitém pevném objemu, povolovaných každoročně a zdlouhavě zemskými sněmy, byl ještě v posledním válečném roce prosazen tzv. *decennální reces*. Panovnice získala pro příštích deset let každoroční sumu 14 milionů zlatých, kterou potřebovala na modernizaci silné armády, vytváření státní aparátu, splácení dluhů i dvorskou reprezentaci. Opatření schválily všechny sněmy v českých a rakouských zemích. Klíčovou roli hrály především Čechy s Moravou a Českým Slezskem, které měly zaplatit zhruba dvě třetiny celé sumy.

Další problém spočívající v jejich vybrání, doposud realizovaném přes vrchnostenské kanceláře, měl být vyřešen zřízením zeměpanského finančního úřadu. Realizaci pravidelného výběru byly pověřeny nově ustavené deputace. Pro spravedlivější výběr kontribuce, jak byla státní daň z pozemků nazývána, byl vydán nejprve v roce 1748 *I. tereziánský katastr*, vycházející ještě z bývalých *fassí*, připravených v počátku vlády Karla VI., ale očekávání s ním spojená se nenaplnila. Po nových měřeních byl proto v roce 1757 vydán *II. a III. tereziánský katastr*. Jestliže první z katastrů měl zajistit alespoň o něco přesnější ohodnocení bonity půdy a klimatických podmínek, druhé dva rozdělovaly v duchu osvícenské ideologie spravedlivěji berní zátěž. Třetí katastr tak poprvé zdaňoval pozemkový majetek vrchností, tzv. *dominikál*, zatímco druhý oceňoval půdu poddaných, tzv. *rustikál*.

Vedle kontribuce byly postupně zaváděny přímé daně, vyhlašované bez svolení stavů a spravované centrálně v celém státě. Rozhodnutí o jednotné měně opřené o 1 zlatý ve stříbře (30 krejcarů; dvě zlatky byly rovny 1 tolaru) mělo zajistit snadnější podnikání a celkový hospodářský a sociální rozvoj.

Reformy správní a soudní

V květnu 1749 byla na návrh Fridricha Viléma hraběte Haugvice zrušena Česká dvorská kancelář, doposud ústavně nejvyšší orgán České koruny s pravomocemi v oblasti vnitřní správy a soudnictví, a Rakouská dvorská kancelář, mající obdobné postavení v rakouských zemích. Místo nich bylo vytvořeno Ředitelství pro věci veřejné a finanční (Directorium in publicis et cameralibus), které mělo řídit centrálně vnitřní správu a oblast financí v celém česko-rakouském prostoru. První prezidentem nového úřadu, který likvidoval správní integritu českých zemí, se stal hrabě Haugvic. Dalším novým státním orgánem se stal Nejvyšší soudní dvůr (Die oberste Justizstelle) jako odvolací orgán nejvyššího stupně pro soudnictví v českých a rakouských zemích. V případě Uherské koruny zachovávala císařovna autonomii a do jejích záležitostí nezasahovala. Zatímco sjednocení státní správy na česko-rakouském území bylo prvním krokem k vytvoření budoucího jednotného státu Rakouského císařství, odlišný postoj panovnice k uherské státnosti zakládal do budoucna zárodky rakousko-uherského dualismu.

Později nechala panovnice nahradit vedoucí zemské orgány guberniálními úřady. V čele gubernia stál dosavadní nejvyšší zemský úředník – v Praze nejvyšší purkrabí Českého království a v Brně zemský hejtman Moravského markrabství. V nejvyšším patře moci ustavila státní radu, jejímž členem se stal také její syn císař Josef II. Zůstala také dvorská komora a dvorská rada vojenská.

Panovnice zasáhla i do krajské správy, kterou postátnila a byrokratizovala. Počátkem 50. let vznikly krajské úřady s úředníky a za krajskou správu začal odpovídat jeden hejtman (bez ohledu na stupeň jeho šlechtictví), který byl za svou činnost placen. Počet krajů v Čechách se zvětšil z 12 na 16, aby jejich velikost a počet obyvatel byly na stejné úrovni. Velký Hradecký kraj byl rozdělen, když v jeho západní části byl vytvořen Bydžovský kraj s krajským městem v Novém Bydžově. Na Moravě zůstalo krajů šest.

V soudnictví panovnice zrušila mučení a omezila počet hrdelních soudů zhruba na desetinu původního stavu.

Čeští králové z habsbursko-lotrinské dynastie

Marie Terezie I.	1740–1780 (královna uherská)
Josef II.	1780–1790 (císař římský, král uherský)
Leopold II.	1790–1792 (císař římský, král uherský)
František II.	1792–1835 (císař římský do 1806, král uherský; od 1804 císař rakouský jako František I.)
Ferdinand V.	1835–1848 (císař rakouský jako Ferdinand I., král uherský)

Reformy hospodářské

Sérií opatření se snažila vláda podpořit manufakturní podnikání, byly zakládány přádelní školy, podporována stavba manufaktur, pro rozvoj podnikání byly ustaveny manufakturní úřady a komerční kolegia, vznikaly banky jako úvěrové instituce, v roce 1753 byl udělen desetiletý monopol dvěma bavlnářským manufakturám ve Schwechatu u Vídně a v Šaštíně poblíž Bratislavy (tehdy Prešpurk). V roce 1753 bylo poprvé nařízeno sčítání obyvatelstva, o němž se

nejprve staraly krajské úřady, již dříve byly ustaveny jednotné míry a váhy, bez níž nebylo možné dosáhnout vzniku celozemského trhu.

V oblasti rolnictví se však reformy pro nezáměr vrchností, či přímo pro jejich odpor zpožďovaly. Po povstání na Těšínsku v roce 1766 byl až po pěti letech v roce 1771 vydán *hlavní robotní patent pro Slezsko*, který odpovídal zhruba robotnímu patentu Karla V. z roku 1738. Pokusy vydat nové urbaniální předpisy byly rovněž blokovány. Až velké nevolnické povstání z roku 1775 přinutilo dvůr vydat *4. robotní patent* (v srpnu 1775 pro Čechy, v září pak pro Moravu), který poměry venkovského obyvatelstva částečně zlepšil především snížením robot. Poněkud radikálnější způsob řešení zaostalého feudálního způsobu výroby přinesla raabizace, provedená na návrh dvorního rady Julia Raaba. Ten se stal ještě v roce 1775 na zkoušku ředitelem dvou bývalých jezuitských panství, kde nechal rozparcelovat vrchnostenskou půdu a pronajmout ji rolníkům. Pro značný úspěch jej císařovna jmenovala v dalším roce ředitelem všech jezuitských a komorních panství, v nichž byla z jeho rozhodnutí provedena stejná úprava. Zhruba na stovce panství a statků tak byla zrušena robota, veškeré závazky rolníků vůči vrchnosti byly převedeny na peněžní splátky.

Reformy školské

V 70. letech přistoupila Marie Terezie k reformě zaostalého školství, které bylo trvale pod církevním dohledem a kde byl stále cítit tlak protireformace. Zrušení jezuitského řádu, k němuž přistoupila panovnice na základě papežského rozhodnutí, vedlo v roce 1773 k laicizaci školství. Rozvoj průmyslu i potřeby státu v oblasti administrativy a vojenství již po nějakou dobu vybízely ke změnám, které by posílily gramotnost i odborné vzdělání. Výrazně působil v tomto směru již zmíněný Gerhard van Swieten (1700–1772). Postupné reformy ve školství a v širší oblasti kultury byly i jeho zásluhou.

Stát začal poměry v oblasti vzdělávání měnit již dříve; nehledě na jezuity byly do výuky lékařských a filozofických fakult zavedeny přírodní vědy, ve Vídeňském Novém městě byla zřízena vojenská akademie (1752) a ve Vídni inženýrská akademie (1754). V roce 1775 byl změněn studijní řád gymnázií a posílen význam přírodních věd a dějepisu.

Klíčový význam pro rozvoj vzdělání mělo vybudování školského systému v oblasti nižšího školství. Zaháňský augustiniánský opat Johann Ignaz von Felbiger (1724–1788), církevní prelát a pedagogický reformátor, navrhl třístupňovou soustavu škol. Byl povolán z Pruska, kde úspěšně reformoval tamní školství, přičemž vycházel také z myšlenek Komenského. Při farách byly zřízeny triviální školy, kde se vedle náboženství vyučovalo čtení, psaní a jednoduché počty, vše v češtině. V krajských městech působily hlavní školy s výukou latiny a základů některých věd a v hlavních městech země školy normální, které připravovaly i učitele. V nich se učilo německy. Současně byla vyhlášena povinná školní docházka pro děti od šesti do dvanácti let. I když nebyla z řady důvodů na venkově dodržována, postupně se vzdělanost společnosti zlepšovala; v několika desetiletích zmizel i analfabetismus.

Reformy církevní

Ústup protireformačního útlaku byl pozvolný, avšak znatelný. Místo vydávání patentů proti nekatolíkům v počátcích vlády Marie Terezie se postupně prosazovala jistá tolerance, nutná

jak kvůli odborníkům v manufakturách, kteří byli zváni z protestanských západoevropských zemí, tak kvůli pruské propagandě, která se stále snažila odlákat nekatolické obyvatelstvo do Pruska. Dokladem určitých změn byl umírněný postup vůči valašským evangelíkům, kteří se v roce 1777 dožadovali náboženské svobody. Panovnice sice chtěla vojensky odpor zlomit, ale osvícenští rádci včetně jejího syna ji přiměli souhlasit s tím, že valašští protestanté dostali povolení konat tajné domácí bohoslužby. Přes snahu vše utajit se zpráva o tom postupně šířila a podporovala úvahy o nezbytnosti zásadních změn v náboženských poměrech.

Stát vůči církvi prosazoval svou vůli stále silněji, omezován byl zejména příliš velký rozsah prováděných náboženských zvyklostí. Panovnice omezila počty poutí, snížila výrazně počet náboženských svátků (zhruba o polovinu vůči období vypjatého baroka) a státnímu dozoru podrobila i papežské buly.

Závěr

Osvícenský absolutistický stát pod vládou císařovny Marie Terezie nesporně přispěl svým reformním úsilím k mnoha zlepšením. Bylo provedeno důsledné postátnění správy, uskutečněna její byrokratizace a centralizace, změnily se poměry v armádě, hospodářském životě, stát začal usilovat o pozvednutí úrovně školství a omezovat vliv církve na společenské dění. Radikální proměny, které by vedly ke zrušení nevolnictví a ukončení protireformačního útlaku, však provedeny nebyly. Sama císařovna byla konzervativního ladění. Některé z reforem prováděla především kvůli potřebě, nikoliv ze svého přesvědčení, ústupky protestantům toho byly dokladem, neboť osobně byla silně věřící ženou, zcela oddanou katolické církvi.

Pokud jde o český stát, zaznamenal za její vlády výrazné ztráty. Ve válkách o dědictví rakouské byl zmenšen o většinu Slezska a Kladsko, v reformách konce 40. let ztratil historickou státní individualitu, byť měla jenom formální ráz, a s ní i správní integritu. Ze zbývajících tří českých zemí (třetí z nich – České či Rakouské Slezsko – však představovalo jenom malou část této historické země) se staly dílčí provincie, spravované společně s rakouskými zeměmi centrálními orgány ve Vídni. Další vývoj na tomto stavu nic nezměnil, zánik českého státu byl reálnou skutečností.

Studijní materiály

1/ 1749, 1. květen – List Marie Terezie hraběti Bedřichu Harrachovi o reformě úřadů politické správy, financí a soudnictví.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 98–100, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 180–182.

2/ 1775, březen – Z Pamětí milčického rychtáře Františka Jana Vaváka popisujícího podobu nevolnického povstání od Poděbrad ku Praze.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 110, převzato z: *Naše národní minulost v dokumentech I*, 1954.

3/1775, 15. červenec – Jednotný celní řád Marie Terezie ruší celní hranice mezi dědičnými českými a rakouskými zeměmi (kromě Tyrolska).

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 114, převzato z: Naše národní minulost v dokumentech I, 1954.

4/ 1780, (po 29. listopadu) – František Martin Pelcl o Marii Terezii ve svých Pamětech.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 122–123, převzato z: Josef Johanides, *František Martin Pelcl*, 1981, s. 378–379.

Dílčí úkoly

- Jak panovnice popsala a odůvodnila změny v organizaci státní moci ve vnitřní, soudní a finanční správě?
- 2 Jak se nahlíželo na snahu poddaných prosadit zrušení roboty a nevolnictví povstáním proti vrchnostem a státní moci?
- 3 Jak Marie Terezie označuje v patentu rušícím celní hranice v česko-rakouském prostoru na české země?
- 4 Jak hodnotil František Martin Pelcl vládu císařovny Marie Terezie?

Doplňující literatura

CERMAN, IVO, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008.

HERRE, Franz, *Marie Terezie: velká žena na habsburském trůně*, Praha 2004.

PETRÁŇ, Josef, *Rebelie*, Praha 1975.

URFUS, Valentin, *Osvícenství a ekonomická ideologie v Čechách*, Právně historické studie 14, 1969, s. 201–220.

WINTER, E., *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*. Praha 1945.

11. Vyvrcholení osvícenských reforem za Josefa II. a rozklad feudálního systému. Vláda Leopolda II. a počátky českého národního obrození.

Úvod

Koncem listopadu 1780 zemřela císařovna a česká a uherská královna Marie Terezie. Panovnice, o níž se tvrdilo, že je tchýní Evropy kvůli četným příbuzenským svazkům jejích dětí s různými panovnickými rody, zanechala po sobě rozsáhlou monarchii, jejíž celkový stav se oproti situaci, s kterou se musela vyrovnávat, když se vlády ujala, velmi zlepšil. Habsburské soustátí v prvních desetiletích osvícenského absolutismu výrazně vylepšilo své mocenské postavení stejně jako hospodářskou kondici. Osvícenské reformy zaváděné z popudu Marie Terezie postupně modernizovaly státní správu s cílem dosáhnout efektivního centrálně prováděného řízení, za tím účelem unifikovaly podobu správy v česko-rakouském prostoru a budovaly jednotný zeměpanský byrokratický aparát. Výrazně vzrostla výroba v rozvíjejícím se manufakturním průmyslu. V závěru své vlády napřela panovnice pozornost na školství, které mělo zajistit všeobecnou vzdělanost obyvatelstva a pozdvihnout jeho kulturní úroveň. Naopak v zemědělství zůstával stav stejný, robota a nevolnictví byly nadále určujícím rysem sociálně ekonomických vztahů venkova a nepřekonatelnou zátěží pro poddané. Také v náboženském životě vlekla monarchie stále břemeno rekatolizace, odmítající připustit možnost víry v křesťanského boha jiným způsobem, než to činilo římské katolictví.

Uplatnit zásadně možnosti nabízené osvícenskou teorií, zbavit stát zátěže feudálního systému a rigidní náboženské nesnášenlivosti zůstávalo klíčovým úkolem pro jejího nástupce, prvorozeného syna, císaře Josefa II., jehož vláda představovala dotvoření systému osvícenského absolutismu. Jeho radikalismus a snaha zásadně změnit fungování společnosti oslabením pilířů pozdního feudalismu ohromovaly pracovní aktivitou, na druhé straně necitlivé zásahy neohlížející se na dosavadní zvyklosti a národní tradice odpuzovaly. Bez ohledu na to se začalo v krátké éře josefinismu rozvíjet české národní obrození.

Kapitola vysvětluje směřování osvícenského absolutismu, reprezentovaného vládou Josefa II., a charakterizuje jeho podobu nazývanou josefinismus (•1). Porovnává také, jak se odlišuje od konzervativního osvícenství představovaného Marií Terezií (•2). Dále je pozornost věnována počátkům národního obrození a jeho obsahu. (•3)

Výklad

Císař Josef II. a josefinismus.

Na rozdíl od Marie Terezie, která k reformám přistoupila především z důvodu vnitřní krize monarchie, špatného stavu státních financí a pro obnovu velmocenského postavení monarchie, což vyžadovalo změny ve výběru daní, státní správě, ve vojsku, v hospodářství i v oblasti školství, si Josef II. vytvářel vztah k osvícenství a jeho teoriím (včetně populačního fyziokratismu) vlastním studiem. Důkladnou přípravu na pozdější panování doplnil v době spoluvladařství také získáním zkušeností, vycházejícím z poznání fungování státu a

společenské praxe. Známa je jeho cesta na zapřenou po českých zemích z roku 1771, při níž poznal celkovou zaostalost poddanského obyvatelstva, strádajícího nevolnictvím, robotou a kontribucemi. Postupně vznikla relativně ucelená soustava klíčových změn, které měly monarchii výrazně zmodernizovat, zbavit ji zátěže nevolnictví a náboženské nesnášenlivosti udržované rekatolizační ideologií. Již nešlo jen o podřízení šlechty státní moci a zbyrokratizování státního aparátu či otevření prostor pro svobodné průmyslové podnikání, ale o zásadní změny v systémovém založení, které by odstranily zátěže pozdního feudalismu. Josefinismus se stal nepochybně nejradikálnějším vyjádřením potřeb osvětského absolutismu. Smrtí císařovny se Josefovi II. otevřela možnost jednotlivé záměry uvést do praxe a zásadně tak změnit podobu společenského systému.

Jedním z významných teoretiků josefinského období byl Joseph von Sonnenfels (1732/1733–1817), profesor vídeňské univerzity a právník. Rodák z jihomoravského Mikulova německého původu byl autorem řady učebnic od teorie policejní práce až po finančnictví, který orientoval výuku na přípravu loajálních státních úředníků. Jako skutečný dvorní rada měl blízko k císaři, stal se jeho rádcem, redigoval mnohé ze zákonů, zasloužil se o zrušení mučení a byl i spoluautorem trestního zákoníku z roku 1803 (*Franziskana*).

Počátky úsilí o zrušení feudálního systému.

Základním problémem státu, který Josef II. od Marie Terezie přebíral, bylo zaostalé zemědělství, jehož výroba byla od třicetileté války prováděna ve vrchnostenském režijním systému založeném na robotním velkostatku. Roboty (kromě panství, kde byla provedena raabizace) a nevolnictví zatěžovaly poddané, deformovaly neúměrně jejich život, když je fyzicky, sociálně i psychicky ničily. Císař věděl, že změny, pokud mají pomoc, musí mít radikální ráz (úroveň 4. robotního patentu nedostačovala), ale musí být rozloženy do více kroků, aby bylo možné provést všechny nezbytné přípravné práce a snadněji čelit předpokládané nespokojenosti vrchností. Jednotlivé patenty a výnosy z řady vydaných upravovaly postupy při podávání stížností, způsob trestání provinilých poddaných, umožnily vytvoření obecních sýpek pro bezplatnou pomoc v nouzi, anebo upravovaly dědické řízení u poddaných a možnosti dělení majetku a jeho zadlužení až do výše dvou třetin, a tak do jisté míry zlepšovaly sociálně právní mantinely života venkovského obyvatelstva. Zásadní pro likvidaci pozdně feudálního systému však byly dva patenty.

První z nich – *patent o zrušení nevolnictví* – spatřil světlo světa 1. listopadu 1781 a znamenal konec osobní závislosti poddaného na vrchnosti, když rušil bez výhrad nevolnictví, a dal tak poddaným možnost se svobodně ženit, vdávat, posílat syny na studie nebo do učení se řemeslu a prodávat svůj majetek. Nerušil však robotu ani právně ekonomickou závislost poddaného na vrchnosti. Zůstávala povinnost poslušnosti vůči vrchnosti, neboť vrchnostenský úřad byl fakticky nejnížší jednotkou státní správy. Patent však definitivně rušil závislost venkovského obyvatelstva na dosavadním životním údělu a vytvářel poddaným větší možnost rozhodovat o svém osudu.

Po vydání *josefinského katastru* v roce 1785 začali josefinisté připravovat další patent téměř revolučního dosahu, neboť měl nejen upravit vybírání daní, ale především zrušit robotu. Jednalo se o *patent berní a urbární*, vydaný v únoru 1789 s platností k 1. listopadu téhož roku. Jeho reálný dopad se měl projevit až v následujícím roce. Podle přirozenoprávních teorií

stanovoval zátěž poddaného ve výši 30% jeho hrubého ročního výnosu půdy, 70% většina měla rolníkovi ekonomicky zajistit jeho existenci. Z odvodů měl dostat stát formou kontribuce $12^{2/9}$, což poněkud snižovalo berní zátěž poddaného, a vrchnosti měly obdržet $17^{7/9}$ výnosu rolníka. Tak měla být posílena ekonomická samostatnost rolnictva i moc státu. Zrušení roboty jako trvalého privilegia vrchností by vedlo ke značnému poklesu jejich příjmů, proto vzbudilo u velkostatkářů všeobecnou okamžitou nevoli a odpor, na to však Josef II. již nestačil reagovat.

Toleranční patent a reformy v církevní oblasti

V náboženské a církevní oblasti postupoval Josef II. rovněž radikálně. Osvícenský stát se doposud neuměl zbavit protireformační praxe nastolené v roce 1621, a tak prvním zásadním opatřením, které mělo zrušit potírání nekatolických křesťanských náboženství, byl *toleranční patent* z října 1781. Ponechával katolicismu postavení státního náboženství, ale rušil jeho ideový monopol. Patent umožňoval tajným evangelíkům přihlásit se k luterství (augšpurskému náboženství) nebo kalvinismu (reformovanému helvétskému) a zbavit se tak stigma kacírství; hlásit ke svému náboženství se mohli také pravoslavní. I když vystoupení z katolické církve bylo věřícím znesnadňováno (mj. povinností osobního přihlášení se k nekatolictví před úřady a časovým omezením možnosti přestoupit na víru předků), přesto celkový počet protestantů dosáhl 50 tisíc osob. Avšak rozsah tolerance jim neumožňoval budovat kostely, spokojit se mohli pouze s modlitebnami. Teprve za císaře Františka I. bylo na sklonku 20. let 19. století toto omezení zrušeno. Zásadní změna v poměru mezi katolictvím a protestanstvím se odrazila i ve Slezsku a v Uhrách, kde evangelíci dosáhli úplné rovnosti s katolíky.

Zatímco částí kněžstva a vyšších církevních představitelů byl Josef II. v prosazování zásad náboženské tolerance podporován – hradecký biskup Jan Leopod Hay (1735–1794) a litoměřický František Kindermann (1740–1801), mezi prostými věřícími se vztah k evangelíkům vyvíjel složitěji. Před venkovskými komunitami byla ještě dlouhá cesta, při níž se obecné nazírání jen postupně vyrovnávalo s legalizací protestantismu, takže opovrhování tzv. kacíři ustupovalo jen zvolna a až s generační obměnou. Vůči náboženským blouznivcům a sektářům však státní moc vystupovala nadále velmi razantně.

Stát výrazně změnil i postavení židů, především v možnosti podnikat a studovat, zrušena byla jejich povinnost označovat se žlutým kolečkem. Zámožní příslušníci židovské menšiny, jejíž početní stav byl nadále pevně vymezen, se mohli usazovat mimo ghetto. Za to si museli Židé poněmčít jména, v jejich školách se muselo učit německy a omezena byla židovská samospráva.

Josefovo deisticky chápané náboženství se promítlo i do jeho přesvědčení o převážné neužitečnosti mnišských řádů. Potřeba prosadit ve společenské praxi populacionistickou teorii o významu lidské práce a její užitečnosti pro stát a zajistit minimum i pro nejchudší vrstvy se odrazila v jeho rozhodnutí zrušit kláštery řádů, jejichž činnost nepovažoval za užitečnou pro společnost a stát. Jednalo se zejména o řády rozjímavé a žebravé, zatímco ty, které působily v oblasti vzdělávání (piaristé) a vědy (premonstráti) nebo poskytovaly péči nemocným a chudým (milosrdní bratři) nacházely uznání. Od rozhodnutí z roku 1782 ho dokonce zrazoval papež Pius VI. (1717–1799), který kvůli tomu přijel do Vídně. Další odpor církevních představitelů nakonec vedl k tomu, že ke zrušení klášterů došlo až v říjnu 1784. Z klášterního majetku byl vytvořen náboženský fond, z kterého bylo zřízeno 180 nových far a nové biskupství

v Českých Budějovicích (1785) jako náhrada za olomoucké biskupství, které se osamostatnilo, když bylo v roce 1777 povýšeno na arcibiskupství. V nové moravské arcidiecési vzniklo současně brněnské biskupství. Snížení počtu farníků, o něž faráři pečovali, je umožnilo zapojit více do výkonu státní správy, za což jim náležel státní plat, desátky byly zrušeny. Likvidace klášterů přinesla škody na kulturních hodnotách, zejména se to týkalo klášterních knihoven. Opatření v církevní oblasti tak jednoznačně potvrzovala císařův cíl omezit moc katolické církve a současně více využívat kněžstvo při službě osvěcenskému státu.

Racionalita osvěcenské teorie vstoupila i do organizace náboženského života a zvyklostí. Byly rušeny svátky – ze 42 se jejich počet zmenšil na 27 ročně, rušena byla náboženská bratrstva, zakazována procesí a zavedeno jednotné posvícení.

Změny ve správě a soudnictví

Josefínské reformy ve správě a soudnictví sledovaly několikery cíle. Zatímco ve správě šlo o odstranění zbytků stavovské moci, zefektivnění systému a dokončení úplné byrokratizace, v soudnictví překračovala část reforem výrazně horizont stavovské společnosti a poddanství. Rozdílné směřování je patrné ze samotné fakticity daných historických jevů. Logice efektivity správy odpovídala centralizace jejího výkonu do větších subjektů. Tak byly v roce 1783 sloučeny moravský a slezský zemský úřad (brněnské gubernium a opavský vrchní úřad) v jedno společné moravkoslezské gubernium se sídlem v Brně. O rok později došlo k historicky zlomové události ve správě pražské aglomerace, když byla sloučena správa čtyř pražských měst (Starého Města, Nového Města, Menšího Města, tzv. Malé strany, a Hradčan) do jednoho centrálního pražského magistrátu, který se stal odpovědný za řízení Prahy s výjimkou Vyšehradu, jemuž nadále zůstával statut vojenské pevnosti.

V oblasti soudnictví byl nejprve v roce 1783 dotvořen třístupňový systém soudní soustavy. Kompetence soudů v prvním stupni ještě respektovaly stavovské zřízení. Vedle českého zemského soudu pro majitele zemskodeskových statků byl vytvořeny magistrátní soudy pro měšťany královských měst a vrchnostenské soudy pro poddané obyvatelstvo. Stejně tomu tak bylo na Moravě. V druhém stupni existoval již jediný soud – český (moravský) zemský apelační soud, který byl odvolacím soudem pro všechny soudy prvního stupně v dané zemi. Třetím stupněm, stojícím mimo zemské soudnictví, se stal již fungující Nejvyšší soudní dvůr ve Vídni, vytvořený Marií Terezií.

Výrazně reformní ráz mělo vydání *josefínského trestního zákoníku* a první podoby *občanského zákoníku* z roku 1787. V obou případech byly odstraněny relikty libovůle dosavadního feudálního trestního práva a namísto středověké privilegovanosti byl nastolen princip rovnosti. Zásluhou kodifikační komise, zřízené Marií Terezií v roce 1753, vzniklo právo, které nastolovalo rovnost před státním zájmem. Vliv osvěcenství současně utvářel prostředí, v němž mělo v blízké době souzení provinilých, tak rozsuzování občanských sporů vycházet z právních sazeb shodných pro příslušníky všech stavů. Přispěla k tomu vysoká úroveň české právní vědy, když se dlouhodobě podílela na utvoření nových zákoníků řada jejích představitelů.

Reformy ve školství

Osvícenské reformy pokračovaly rovněž v oblasti vzdělávání. Vycházely z předchozích změn, které vedly k laicizaci školství a zreformovaly nižší školství; další úpravy směřovaly proto do školství středního a vysokého. Základní změnou na latinských školách, tzv. gymnáziích, jejichž počet byl zmenšen, bylo ustavení němčiny jako vyučovacího jazyka. Souběžně bylo zavedeno vysoké školné, zrušeny tělesné tresty a chudým studentům udělována stipendia. Na základě dvorského dekretu z roku 1784 byla na univerzitách v monarchii s výjimkou Uher zavedena němčina jako vyučovací jazyk. Osvícenství, které v josefinistickém podání zdůrazňovalo praktické zaměření studia, však tlumilo rozvoj humanitních studií. Od absolventů univerzit se očekávalo, že se stanou loajálními služebníky státu, kteří svými úředními výkony přispějí ke stabilitě státu a jeho moci. Pěstování kázně, nikoliv rozvoj kulturní úrovně, bylo předmětem státního zájmu. Snad i proto byla v roce 1782 přeměna univerzity v Olomouci na lyceum, jistou kompenzací městu poskytlo zřízení první hudební konzervatoře „muzického kolegia“.

Výraznou změnou, která zasáhla do přípravy nových kněží, bylo zrušení arcibiskupských a biskupských seminářů bohosloví. Namísto nich byly vytvořeny státem řízené generální semináře pro každou zemi monarchie. V českých zemích vznikly generální semináře v Praze pro Čechy a v Olomouci pro Moravu a České Slezsko. Semináře přebíraly přípravu budoucích kněží, kteří měli vedle pastoračních povinností zajistit do budoucna rozličnou správní agendu. Vedle vedení matrik a pomoci při konskripcích obyvatelstva šlo o seznamování obyvatelstva s patenty, vyhláškami a nařízeními, hygienický dozor ve farnostech a informování krajských úřadů o případném násilí vrchností na poddaných. Zřízení generálních seminářů se uskutečnilo přes odpor církevní hierarchie, která byla zbavena vlivu na výchovu kněžského dorostu. V každém případě se v této reformě projevil důraz na využití intelektuálního potenciálu nových vzdělavců pro praktické potřeby státní správy, byl to však i další z kroků, jak podřídit církev svrchovanosti státu. Potvrzením zájmu císaře o bezproblémový chod seminářů byly osobnosti, které stály v čele generálních seminářů. V moravském semináři v Olomouci stanul nejprve jako vicerektor a poté jako rektor abbé Josef Dobrovský (1753–1829).

Vláda Leopolda II.

Arcivévoda Leopold II. (1747–1792), který vládl v Toskánsku, nastoupil na trůn po bratrově smrti 20. února 1790 a první jeho starostí bylo vyrovnat se s nepříznivými důsledky Josefových vlády. Nešlo jen o domácí politiku, ale také o mezinárodní komplikace, které způsobila válka s Tureckem i opětovný růst napětí ve vztazích s Pruskem. Nebezpečí nové války, do níž by se proti monarchii zapojily vedle Osmanské říše další státy, se podařilo zažehnat uzavřením míru s Turky. K uklidnění sousedního Pruska přispělo vypuknutí francouzské revoluce, která postupně upoutávala pozornost mnoha evropských monarchů. Mezitím Leopold II. musel reagovat na povstání v Belgii a odvolat ve vzdálené zemi reformy obdobně jako v Uhrách, které nelibě nesly absolutismus Josefa II., přehlížející jejich autonomní postavení. Jiný charakter měla nespokojenost českých stavů, které se nemohly smířit s patentem berním a urbairálním a společně s církevní hierarchií rovněž se zrušením církevních seminářů. Kromě toho jim vadilo zrušení klášterů a omezení pravomocí šlechty nad poddanými.

Leopold II. přistupoval k využití osvícenských snah rozvázněji, bez bratrova autoritářství, a proto se rozhodl v některých příliš radikálních reformách ustoupit. Odvolal berní a urbairální

patent a vrátil církvi výchovu jejího kněžského dorostu, když zrušil generální semináře. K odvrácení napětí mezi císařem a stavovskou obcí přispělo také – obdobně jako v jiných zemích – svolání zemských sněmů a výzva, aby se vyjádřily. Vznesené požadavky měly povětšinou konzervativní ráz, jen v případě státoprávních požadavků se objevilo přání restituce veřejných práv češtiny a vydávání zákonů se souhlasem šlechty. Část českých šlechtických vzdělavců jako hrabata Šternberkové, či hrabě Jiří Buquoy reprezentovala liberální atmosféru prvních let francouzské revoluce, ale prosadit se nemohla. Moravský zemský sněm zaujal v porovnání s českým sněmem ještě konzervativnější stanoviska. Leopold na mnohé nereagoval, ale v září 1791 se nechal korunovat českým králem (obdobně jako kdysi jeho matka a dědeček Karel VI.) a na požadavek podpořit češtinu a národní hnutí reagoval rozhodnutím zřídit na pražské univerzitě stolic českého jazyka a literatury. Dosáhl tím obnovení jisté rovnováhy ve společnosti, aniž by se změnilo politické postavení Českého království. Naproti tomu sebevědomým uherským stavům vyšel vstříc podstatně více – královskou korunovací obnovil svéprávné a autonomní postavení Uherské koruny, nebránil ani pronikání maďarštiny do veřejného života oproti dosavadní latině. Výrazně ustoupil v Belgii, ale další vývoj situace ukázal, že protifrancouzská koalice uzavřená s Pruskem a Saskem počátkem roku 1792 bude v konečném důsledku znamenat nejen válku s revoluční Francií, ale v roce 1794 také ztrátu této země.

Počátky českého národního obrození.

Národní obrození představovalo složitý společenský a sociálně kulturní proces, v jehož průběhu se zformoval novodobý český národ. K základním prvkům procesu patřily obnova českého historického vědomí (znovu upamatování se na vlastní dějiny a kulturu), oživení a rozmach češtiny jako všeobecně používaného dorozumívacího prostředku uvnitř národního kolektivu a zásadní přeměny v sociálně ekonomické oblasti, v níž osvětské reformy a pozvolný nástup kapitalismu uvolňovaly bezprostředního výrobce z dosavadních pout feudálního vázanosti k vrchnosti a půdě. Všechny tyto složky urychlovaly formování sociálně diferenciovaného, ale jazykem a historickým a kulturním povědomím jednotného národního celku, tvořeného na bázi lidových vrstev a organizovaného rovněž vzdělanci lidového původu.

Počátky vlasteneckého hnutí směřující k probuzení národa sahají do druhé poloviny vlády císařovny Marie Terezie. V kontrastu k procesu cíleně prosazované němčiny v úředním a společenském životě přerůstal zájem osvětských vzdělavců o starou českou literaturu a historii v 70. a zejména 80. letech pozvolna v hlubší úsilí o záchranu jazyka. Z jejich korespondence je patrné, že František Martin Pelcl (1734–1801), Karel Rafael Ungarn (1744–1807), František Faustin Procházka (1749–1809), Gelasius Dobner (1719–1790) a Josef Dobrovský přispívali různými aktivitami k vlastenecké činnosti a postupně probouzeli pozornost v řadách českých kněží, měšťanů zejména menších měst i studentů českého původu.

Výrazným počinem aktivujícím zájem o stav češtiny byla Pelcova edice Balbínovy *Obrany jazyka slovanského zvláště pak českého*, která vyšla v roce 1775, a i když musela být z rozhodnutí cenzury stažena, část nákladu zůstala mezi čtenáři. Další jazykové obrany již vznikaly jako aktuální reakce na současný stav; jejich autory byli nejen intelektuálové

měšťanského původu (spisovatel a překladatel Karel Hynek Thám, 1763–1816), ale i čeští šlechtici (hrabě Josef Kinský).

V druhé polovině 80. let se hnutí rozrůstalo do šířky i do hloubky. Václavu Matěji Krameriovi (1753–1808) se podařilo získat povolení na vydávání dalších českých novin (c. k. *Krameriovy vlastenecké noviny* 1789), jejich každotýdenní vydání bylo vyhlášeno a čteno mnoha vlastenci. Současně se v Krameriově České expedici (nakladatelství a knihkupectví založené 1789) scházeli příznivci národního oživení a debatovali o potřebách hnutí i společenských aktualitách. O Krameriově zapálení pro josefinské reformy a ideologii josefinismu svědčí i vydání *Knihy Josefovy* od rakouského osvícence, kterou český vlastenec přeložil z němčiny a doplnil vlastním textem. Ještě širší uplatnění nacházelo Vlastenecké divadlo Bouda (1786–1789), jehož produkce byla přístupná i těm, kteří neuměli číst. Představení her s tématy z dávné české minulosti (*Bratrovrah*, *Oldřich a Božena*, *Břetislav a Jitka*) stejně jako hry mravokárné (*Odběhelec z lásky synovské*) si získala početné publikum. Zasluhou Václava Tháma (1765–1816), vedoucího činitele celé skupiny, Prokopa Šedivého (1764–1810), Jakuba Tandlera (1765–1826) a dalších členů hereckého souboru Boudy oslovovaly české hry širší lidové vrstvy a napomáhaly utvářet jejich historické povědomí.

Pro úspěch vlasteneckého usilování bylo nutné v duchu osvícenského racionalismu vytvářet základy pro rozvoj moderního jazyka a pro jeho praktické využití jak v běžné komunikaci, tak v oblasti vědy a krásné literatury. Nespornou autoritou se stal Josef Dobrovský, zakladatel slavistiky (*Základy jazyka staroslověnského*), autor práce *Dějiny české řeči a literatury*, tvůrce moderní české gramatiky (*Zevrubná mluvnice jazyka českého*) i slovní zásoby, který prosazoval přízvuknou prozodii a stal se fakticky vůdčí osobností první etapy obrození, končící na počátku 19. století. Dobrovského řeč k císaři Leopoldu II. při jeho návštěvě Královské české společnosti nauk v září 1791 po jeho korunovaci českým králem, v níž učenec upozornil na důležitost Slovanů pro monarchii a žádal o podporu českého jazyka, vyvolala panovnickovo rozhodnutí ustavit na univerzitě profesuru češtiny. Získal ji v roce 1792 František Martin Pelcl (1734–1801), autor českých historických monografií o Karlu IV. a Václavu IV. Jakkoliv byly napsány německy, staly se prvními biografiemi obrozující se historické vědy. Již česky napsal jejich autor *Stručné dějiny Čech od nejstarších dob do nynějších časů*, fakticky první historický přehled českých dějin. Respekt k doložitelným faktům a skepse vůči smyšlenkám představil další s osvícenských intelektuálů, piarista Gelasius Dobner v kritickém vydání Hájkovy kroniky.

Závěr

Krátké období vlády Josefa II. trvající necelých deset let přineslo nejen nebývalý počet patentů a nařízení (počítaných zhruba na tři tisíce), kterými josefinismus měnil společnost a její život, ale především znamenalo zásadní zvrát ve společenském vývoji. I když nejradikálnější zásahy byly Leopoldem II. zrušeny, byly ostatní změny natolik zásadní, že monarchie přes návrat k mocenskému absolutismu, opírajícímu se o cenzuru a tajnou policii a udržujícím zbytky feudálních pořádků, stanula na prahu doby, v níž pozdní feudalismus nakonec zcela zaniknul. Českým zemím přineslo Josefovo panování četné pozitivní změny, ulehčilo rolnictvu, otevřelo možnosti pro ekonomický a sociální rozvoj českého živlu a zrušilo rekatolizační útlak. Zřejmě proto byl v očích českého vesničana vnímán Josef II. – přes všechny rozpory a komplikace, které jeho autoritativní směřování vytvářelo – jako skutečný osvícenec, a jako jediný z členů

habsburské dynastie obdivován a uctíván. Nic na tom neměnila skutečnost, že Josef II. umíral o samotě, opuštěn rodinou i dvorem a že pro autoritářské vyznění závěru jeho vlády byl v rodné zemi nenáviděn elitami i lidem.

Studijní materiály

1/ 1765, konec listopadu – Z relace císaře Josefa II. o jeho cestě po českých zemích věnovaná hlavním Josefovým reformním úvahám.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 107, převzato z: *Naše národní minulost v dokumentech I*, Praha 1954.

2/ Josef II. v očích svých současníků.

a) 1765 – Ideál osvíceného panovníka v oslavné básni Josefa Sonnenfelse.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 106, převzato z: *České a československé dějiny III. Dokumenty a materiály*, Praha 1992.

b) 1780–1790 – Rozporuplné názory Františka Matěje Pelcla na vládu Josefa II.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 140, převzato z: Josef Johanides, *František Martin Pelcl*, Praha 1981, s. 381–382 a 391–393.

c) 1790, 6. březen – Novinový nekrolog na Josefa II. od Václava Tháma.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 141–142, převzato z: Miroslav Kačer, *Václav Thám*, Praha 1965, s. 128–129.

3/ 1781, 13. a (27.) říjen – Toleranční patent Josefa II.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 124–126, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 183–184.

4/ 1781, 1. listopad – Patent Josefa II. O zrušení nevolnictví.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 127–129, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 185–186.

5/ Zápas o uznání českého jazyka.

a) 1783 – Výňatek z „Obrany jazyka českého“ od Karla Hynka Tháma.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 132, převzato z: BUTVIN, Jozef – HAVRÁNEK, Jan: *Dějiny Československa III (od roku 1781 do roku 1918)*, Praha 1968, s. 491–492.

b) 1791, 25. září – Z řeči Josefa Dobrovského, pronesené v České společnosti nauk.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 147, převzato z: *Minulost našeho státu v dokumentech*, Praha 1971.

Dílčí úkoly

- 1 Ovlivnily zkušenosti, které císař získal při své cestě po českých zemích, jeho reformní opatření?
- 2 Byly kritické odsudky, kterých se dostalo po smrti Josefu II., směrodatné pro jeho hodnocení českými vlastenci?
- 3 Jak lze hodnotit dosah patentu, který vyhlašoval toleranci jiných křesťanských náboženství?
- 4 Co znamenal patent o zrušení nevolnictví pro postavení poddaného?
- 5 O co především usilovali čeští vlastenci v počátcích národního obrození?

Doplňující literatura

HANZAL, JOSEF, *Od baroka k romantismu*, Praha 1987.

JOHANIDES, Josef: *František Martin Pelcl*. Praha 1981.

KAČER, Miroslav: *Václav Thám*. Praha 1965.

MACHOVEC, Milan: *Josef Dobrovský*. Praha 1964.

MELMUKOVÁ, Eva, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999.

NOVOTNÝ, Jan: *Matěj Václav Kramerius*. Praha 1973.

WINTER, E., *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*. Praha 1945.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

12. Nástup nového absolutismu a války s revoluční a napoleonskou Francií.

Úvod

Pád Bastily, symbol nenáviděného režimu, vyústil v revoluci, která měnila Francii a zasáhla výrazně i ostatní Evropu. Radikální likvidace feudálních poměrů znepokojovala panovnické dvory v mnoha státech tak, že se jejich zájem o dění ve Francii měnil z počátečních obav rychle v odpor a odhodlání proti revoluci vystoupit a jejímu šíření zabránit. V této atmosféře zemřel 1. března 1792 císař Leopold II. a na trůn nastoupil jeho syn František II. (1768–1835) Na rozdíl od otce a strýce se již od mládí projevovalo jeho konzervativní ustrojení, vypuknutí francouzské revoluce tento osobnostní charakter a světonázorový postoj ještě zesílilo, a to se odrazilo i v jeho negativním vztahu k osvícenským proměnám.

Obnovu státního absolutismu opřel císařský dvůr o tajnou policii, zavedení cenzury, zvýšenou centralizaci a státní dozor. Postupně do děje zasahovala válka s revoluční Francií a Napoleonem Bonapartem. Vojenské neúspěchy a rostoucí převaha císařské Francie v Německu vedly k vyhlášení Rakouského císařství a k zániku Svaté říše římské národa německého. Monarchie musela poté čelit kontinentální blokádě, zvládnout finanční bankrot a přestát údobí, kdy Napoleon zatlačil svého nového tchána a s ním Rakousko do jistého područí, které vedlo až k účasti na tažení do Ruska. Všechny tyto výzvy a změny napomáhaly přes své vynucení postupně modernizaci Rakouska – a nejen v důsledku začínající industrializace, obdobně působila i měnící se právní legislativa. Porážka napoleonské Francie v roce 1814 umožnila Františku I. vrátit Rakousku roli kontinentální velmoci s rozhodujícím vlivem ve všech německy mluvících zemích. Bezesporu díky dirigentu jeho zahraniční politiky kancléři knížeti Metternichovi.

Kapitola objasňuje podobu státního absolutismu, nastoleného císařem Františkem II. a příčiny jeho obnovení (•1). Dále se zabývá proměnami vztahu Habsburské monarchie (Rakouského císařství) k revoluční a napoleonské Francii a jejich etapami. (•2) Opomenuty nejsou ani dopady válečné doby na vlastenecké hnutí.

Výklad

Vnitropolitické poměry v monarchii po nástupu Františka II.

Ačkoliv pro Františka II. se stala kvůli vývoji v západní Evropě zahraniční politika klíčovým středobodem zájmu, obavy z důsledků sesazení francouzského krále, jehož manželkou byla jeho teta Marie Antoinetta, ho přiměly velmi rychle dostat pod kontrolu vnitropolitické poměry v monarchii. Strach z revoluce v Habsburské monarchii zesílil po popravách krále a královny a emigrující francouzská šlechta ho ještě utvrzovala.

Císař rezolutně obnovil absolutistické pořádky a založil k tomu tajnou policii, která měla bedlivě kontrolovat veřejný prostor, odhalovat nežádoucí politické názory a předcházet tím vzniku protistátních hnutí. Strůjcem nového pojetí policejní práce byl hrabě Anton Pergen, stojící v čele Policejního a cenzurního dvorského úřadu ve Vídni, v roce 1792 jmenovaný

policejním ministrem. Ke standardním postupům patřilo získávání informací prostřednictvím sítě udavačů, odevírání dopisů a sledování cizinců.

Předmětem velké pozornosti byly zednářské lóže, jejichž členy se staly za Josefovy vlády mnozí šlechtici, důstojníci, univerzitní profesori, státní úředníci i bohatí měšťané. V nových politických podmínkách se lóže rychle rozcházely, zůstaly jen nepočetné přetvořené ve Vídni v Pešti do neoficiálních kroužků koketujících s jakobínstvím. Soukromý kroužek filozofa, kněze a prof. přírodních věd na univerzitě v Pešti Ignáce Martinovicze a jiný obdobný ve Vídni však byly již v roce 1794 odhaleny a jejich vůdci popraveni. Vedle těchto tvrdých represí se realizovalo propouštění ze státních služeb, které postihlo i populárního profesora pražské univerzity Ignáce Cornovu (1740–1822), historika, filozofa, tvůrce divadelních her a básníka. Kdysi jezuitský kněz doplatil na své sympatie k francouzské revoluci. Jiný jakobinista, čáslavský finanční úředník Josef Ferdinand Opitz se před hněvem úřadů uchránil, své svérázné úvahy totiž ponechával pouze v zápiscích, které neopustily jeho soukromí. Obdobně existovali skrytí jakobíni ve Vídni, jejich názory se vyvíjely směrem k sociálnímu utopismu, v prostředí venkova dostávalo naopak koketování s revolucí nábožensky sektářskou podobu.

Nedůvěra tajné policie se nezastavila ani před státními úředníky a církevní hierarchií. Podezřívání byli také evangeličtí duchovní, jak se to stalo při odhalení tzv. helvétské revoluce na Českomoravské vrchovině v oblasti Nové Města na Moravě, Jimramova a Poličky v roce 1797. Ve skutečnosti o revoluci nešlo, pouze vyšetřování protestanských kazatelů a vrchnostenských úředníků prokázalo, že se mezi venkovskou inteligencí udržují myšlenky na sociální osvobození. Vydatnějším nálezem bylo pochytání velkého množství zběhů, kteří se snažili zachránit před celoživotní službou v armádě, což se zřejmě nakonec stalo jedním z popudů pro reformu systému služby v armádě.

Druhý proud státního dozoru nad společností měl podobu cenzury. Původně jezuitské zadání bylo svěřeno rovněž státní policii, která tak mohla vedle chování lidí kontrolovat a ovlivňovat jejich myšlení. Cenzuru obnovil František II. brzy po svém nástupu na trůn, byla velmi striktně pojata, takže zahrnovala nejen domácí, ale i zahraniční tisk. Se zjevnou pečlivostí se policie věnovala českému tisku. Navíc noviny měly být i hláskou troubou protirevoluční propagandy. Jednou z norem státní kontroly se stal obsah dvorského dekretu ze září 1798. Podle něho se nesměly v kavárnách a ani v knihovnách půjčovat noviny, které neprošly cenzurou. Význam novin pro utváření společenského vědomí byl však zjevný i za takto obtížných podmínek. V roce 1808 bylo jen v Praze možné číst dvoje české a jedny německé noviny, další vycházely na Moravě v Brně a ve Slezsku v Opavě, dále se objevovaly německé noviny z Vídně, z Drážďan, Mnichova i odjinud.

Pozornost státu se vztahovala také k venkovskému obyvatelstvu. Již po zrušení patentu berního a urbaniálního za Leopolda II. docházelo místy k protirobotním projevům nenásilného charakteru, které byly od počátku potlačovány, a přesto ještě v prvních letech vlády Františka II. nespokojenost rolnictva úplně nezmizela. Konzervativně uvažující vrchnosti se nehodlaly vzdát dvorového hospodaření a roboty, poskytovala totiž stále jisté a relativně snadné výnosy. Možnost předejít odporu zavedením reluce a tak přece jen zrušit robotu, jak to navrhoval roku 1793 univerzitní syndik a archivář Tomáš Antonín Putzlacher (1722–1796), nebyla vůbec vzata v úvahu. Jakékoliv novoty byly považovány za nebezpečí a spojovány s revolucí. Obavy z lidových vystoupení nemizely, čas od času se místy objevoval odpor proti odvodům, daním či vývozu obilí, jak se to stalo v roce 1799 v Děčíně, odkud bylo po Labi vyváženo obilí do Saska.

Zahájení válek s revoluční a posléze s napoleonskou Francií

Dramatické události ve Francii, přijetí pilnické deklarace v srpnu 1791 o obnově monarchie a následná habsbursko-pruská spojenecká smlouva z února ovlivnila poslance francouzského Národního shromáždění natolik, že v dubnu 1792 vyhlásili uherskému a českému králi Františkovi II. válku. Průběh první války (1792–1797) se pro koaliční vojska nevyvíjel šťastně, i když se koalice rozrostla o Británii, Španělsko, německá knížata a italské státy. Přes počáteční úspěch u Verdunu a ještě později u Neerwinden se symbolickou událostí stalo vítězství francouzských revolučních vojsk v září 1792 u Valmy. Vyhnaní habsburských vojsk z Belgie a jejich zatlačení od francouzských hranic způsobilo, že původní cíl obnovit monarchii a zachránit královský pár se intervenčním vojskům nepodařilo naplnit. Koalici navíc opustili Prusové, když uzavřeli s Paříží roku 1795 mír. Podstatně více se totiž zajímali o vrcholící likvidaci Polsko-litevské unie. Vídní, která zůstávala v protifrancouzské koalici a tím promeškala druhé dělení Polska, bylo však Prusy a Rusy umožněno získat při třetím dělení Polska v roce 1795 rozsáhlý pás území, tzv. Západní Halič. V závěru pět let trvající války se musela monarchie smířit s vítězstvím Napoleona v severní Itálii a proniknutím francouzských vojsk až ke Štýrskému Hradci, což vedlo k rychlému uzavření míru v Campo Formio 17. října 1797. František II. se vzdal Belgie a Milánska, mohl si však ponechat Benátsko. Ze starobylé republiky, kdysi jedné z klíčových středomořských velmocí se stala nová habsburská provincie. Na neúspěchu protifrancouzské koalice se podepsalo více faktorů – nejednota koaličních členů, hospodářská vyspělost Francie, dvojnásobná početnost jejího obyvatelstva a především revoluční odhodlanost francouzských vojsk, majících nadto vynikající velení, v němž se prosazovaly talenty z lidu.

První koaliční válka zasahovala české země sice ohlasy bojových událostí a zprávami o vývoji revoluce ve Francii, ale hlubší dopad měly stoupající finanční nároky státu a stále četnější rekrutace nových vojáků. V druhé válce (1799–1801), která vypukla v roce 1799 a do níž vstoupilo především Rusko, se české obyvatelstvo se dostalo do přímého kontaktu s armádou jiného státu. Byla to ruská vojska, která pod vedením maršála Alexandra Suvorova (1730–1800) procházela českým územím nejprve při tažení do Itálie a po té o rok později se vracela, když kvůli neshodám uvnitř protifrancouzské koalice ruský car rozhodl vojsko stáhnout z bojiště. Možnost poznat ruské vojáky zasáhla jak poddané, tak vzdělance. Sympatie ke Slovanům, ruskému vojsku, jemuž bylo možné rozumět a které symbolizovalo sílu samostatného velkého slovanského státu (nikdo z vlastenců neměl ani potuchy o povaze ruského carismu), nezůstala bez vlivu na smýšlení vlastenců, celé jungmannovské generace. Mírová smlouva z Lunéville válku v roce 1801 ukončila. Umožnila jak Francii, tak Habsburské monarchii, která ještě stačila v roce 1800 prohrát další dvě bitvy – v Itálii u Marenga a v Německu u Hohenlinden, věnovat se vnitřním záležitostem.

Představy proreformních kruhů, opírajících se o populárního velitele arcivévodu Karla (1771–1847), císařova bratra, však konzervativní okolí kolem císaře zhatilo. Všude přítomná policejní kontrola a cenzura zůstaly, reorganizovány byly pouze některé centrální úřady ve Vídni. Zásadní reformu zažila armáda, odedávna opora císařské moci. V roce 1802 byl zcela změněn systém, který doposud zprošťoval povinnosti nastoupit do armády příslušníky stavovských elit a také úřednictvo, studenty a bohaté sedláky a jejich nejstarší syny a verbování omezoval na mladší selské syny a bezzemky. Výběr rekrutů zůstával ve verbovacích okresech vrchnostem, které měly v rukou další nástroj pro ovládání poddaných. Při doživotní

službě nebylo divu, že lesy byly plné vojenských zběhů. Vojenská reforma doživotní službu výrazně snížila, když pěchotě byla stanovena na 10 let, jezdecku na 12 let a dělostřelectvu, kde byla snaha využít získané praxe po delší dobu, na 14 let.

Vyhlášení Rakouského císařství, bitva u Slavkova a zánik Svaté říše římské národa německého

Rostoucí vliv Bonaparta Napoleona (1769–1821) v Německu a jeho vyhlášení za císaře Francouzů v květnu 1804 přiměly císaře Františka II., aby se vzápětí v srpnu povolal rakouským císařem Františkem I. Učinil tak krok, který neodpovídal jeho přesvědčení, podle něhož je císařská hodnost dána božím řádem, nemohl však riskovat, že s rozpadající se říší pozbyde císařského titulu. Ostatně její existenci odmítalo již francouzské revoluční Národní shromáždění na počátku 90. let 18. století.

Mezitím začala třetí válka (1804–1805), když se rakouský císař připojil k nové protinapoleonské koalici. Zápas se vyvíjel od počátku lépe pro francouzské vojsko. V říjnu 1805 byly u bavorského Ulmu poraženy jednotky generála Karla Macka von Leiberich (1752–1828) a většina z nich musela kapitulovat, vzápětí počátkem listopadu obsadil Napoleon Vídeň. Francouzské jednotky se dokonce objevily na českém území u Klatov a Pelhřimova. Na přelomu listopadu a prosince se francouzská armáda pod vedením císaře soustředila východně od Brna, zatímco se od Prostějova si blížila ruská armáda generála Michaila Kutuzova (1747–1813) společně a s dalšími rakouskými vojsky. Spojenci měli lehkou převahu, když 2. prosince došlo u Slavkova tzv. bitvě „tří císařů“, v níž se utkalo na 150 tisíc vojáků. Přes počáteční obtíže se podařilo Napoleonovi v jednodenní bitvě zvítězit. Entuziasmus jeho staré gardy, vojenská profesionalita francouzské armády a vojevůdcovský talent Bonaparte Napoleona zapříčinily, že slavil největší úspěch své válečné dráhy. Válka končila bratislavským mírem, podepsaným na konci roku 1805. Rakousko muselo souhlasit se ztrátou Dalmácie, Istrie, Benátska, ale také vlastního Tyrolska a Voralberska.

Následné vytvoření profrancouzského Rýnského spolku, jehož členové museli vystoupit ze svazku s říší, vedly Františka II. k rozhodnutí rozpustit 6. srpna 1806 Svatou říši římskou národa německého. Zanikla po více než osmi stech letech trvání. Habsburské dědičné rakouské země a země Koruny české přestaly být vázány starobyrou strukturou římskoněmecké říše a staly se jádrem Rakouského císařství, to však zahrnuje do svého svazku také Uherskou korunu. Centralizační a státoprávní proces, který zahájila Marie Terezie ještě v rámci Habsburské monarchie a dále rozvíjel Josef II., byl tím dovršen, a to i v linii zániku české státnosti. Rakouské císařství, pro nějž byl vytvořen znak v roce 1808 a legislativně ukotven jeho název až v roce 1812, se stalo novým rozsáhlým státním útvarem ve střední Evropě, do něhož patřily vedle rakouských, českých a uherských zemí také území obývaná Poláky, Rusíny, Chorvaty, Slovinci a Italy. Jednalo se o soubor královských a vévodských středoevropských korun dědičných v rodě habsbursko-lotrinském.

Pokračování válečných střetů (válka roku 1809 a tažení do Ruska)

Napoleonovy zvětšující se obtíže v okupovaném Španělsku podnítily znovu úvahy vzepřít se jeho narůstající hegemonii, a tak s podporou Británie Rakousko zahájilo v roce 1809 čtvrtou

válku, trvající pouze od jara do podzimu. Oba státy byly omezovány kontinentální bloádou, kterou Napoleon vyhlásil v roce 1807. Rakousko sice získalo vyřazením anglické konkurence a mohlo rozvíjet bavlnářství a soukenictví stejně jako začínající výrobu strojů, ale ztrácelo české sklářství a plátenictví.

Španělská inspirace, kde obyvatelstvo vedlo vůči intervenčním vojskům lidovou gerilu, způsobila, že se arcivévoda Karel (1771–1847), bratr císařův snažil manifestem určeným německým lidovým vrstvám povzbudit jejich vlastenecké nadšení a ochotu podpořit novou válku. Osloveno bylo také české obyvatelstvo, dokonce se v česky psané výzvě argumentovalo husitskými tradicemi. Byla zřízena domobrana a vytvářeny možnosti pro navýšení početního stavu vojsk, ale silně limitujícím faktorem pro lepší výzbroj se stávaly peníze. Krátkodobě zvýšené odhodlání Napoleona porazit zřejmě napomohla v květnu vítězství arcivévody Karla u Aspernu, vzápětí byl počátkem července poražen v další bitvě na rakouském území u Wagramu. Napoleonovo vítězství stvrdila mírová smlouva symbolicky podepsaná přímo v sídle Františka I. ve vídeňském Schönbrunnu v říjnu 1809. Rakousko se vzdalo zcela přístupu k Jaderskému moři, Salcburska, které nedávno získalo, a získků z 3. dělení Polska.

Obtížnou situaci, v níž se monarchie ocitla, řešil císař jmenováním nového ministra pro zahraniční záležitosti. Stal se jím schopný diplomat a dosavadní rakouský velvyslanec v Paříži Klemens Václav Lothar hrabě Metternich (1773–1859), manžel vnučky bývalého kancléře knížete Kounice. S využitím Metternichových schopností se podařilo oslabené Rakousko svázat s Francií a dokonce za císaře Bonaparta Napoleona provdat Františkovu dceru arcivévodkyni Marii Luisu (1791–1847). Pro Napoleona bylo spojení podstatné, jeho potíže ve Španělsku nepřestaly a ani na moři se mu nedařilo prolomit britskou námořní převahu. Vídeň se zavázala účastnit se na Napoleonově tažení do Ruska v roce 1812 vysláním menšího vojenského sboru, který měl francouzských invazním jednotkám napomoci v porážce ruské armády, Napoleonem velmi podceňované. Fakticky se Vídeň dostala do vleku Francie, i když se veliteli rakouského sboru maršálku knížeti Karlu ze Schwarzenbergu (1771–1820) podařilo vyvarovat bojů a zůstat o celou dobu tažení stranou.

Podstatně větší dopad měla rakouská účast na předchozích válkách na stav státních financí, jejichž brzká sanace byla nezbytná. Jelikož císař odmítl použít církevní statky na úhradu státního dluhu, musel prezident dvorské komory Josef hrabě Wallis (1767–1818) vyhlásit 15. března 1811 státní bankrot, který sice částečně monarchii pomohl snížením státního dluhu, avšak ožebračil velké množství obyvatel.

Porážka Napoleona

Nečekaný neúspěch císaře Napoleona při ruském tažení a strastiplný ústup jeho velké armády ze zimního Ruska vedly ke smrti desetitisíců vojáků, kteří zemřeli hladem, mrazem a vyčerpáním, ale způsobily také změnu v postojích Evropy vůči dosavadní francouzské dominanci. Rakouský císař situace využil a přijal Metternichův návrh, aby monarchie přešla do neutrality a oběma stranám nabídla pozici mírového zprostředkovatele. Přes původní nezáměr Ruska (Metternichovi se však s ním podařilo sjednat alespoň příměří) a Pruska Metternich svůj záměr prosadil. Souběžně nechal posilovat vojenskou moc monarchie s cílem ochránit ji před jakýmkoliv vojenským útokem. Mezitím se Prusko zcela přimklo k Rusku. V průběhu jara a počátkem léta 1813 došlo na několika východočeských zámcích (Ratibořice, Opočno a Jičín) k různým schůzkám, na nichž se setkávali ruský car Alexander I., pruský král Fridrich Vilém III. a

císař František I. s ruskými generály a pruskými státníky, i když k tradovanému přímému setkání všech tří monarchů nikdy nedošlo. V Ratibořicích byla hostitelkou ruského cara majitelka náchodského panství, vévodkyně Kateřina Vilemína Zaháňská, silně se angažující v protinapoleonských jednáních. Následně Metternich navštívil v Drážďanech Napoleona, aby ho přiměl uznat ozbrojené zprostředkování Rakouska, vyslat zástupce na kongres svolaný koalicí do Prahy a souhlasit s prodloužením příměří do 10. srpna. Snaha Napoleona donutit, aby splnil požadavky spojenců, a nalézt při rozhovorech cestu k evropskému míru k dosažení cíle nepřispěla, i když jednání probíhala od 12. července do 10. srpna 1813. Rakousko poté přešlo zcela na stranu protinapoleonské koalice a vypovědělo již 11. srpna Francii novou, již pátou válku (1813–1814). Společně s ruskými a pruskými oddíly, kterým bylo povoleno vstoupit na území Čech, zahájilo vojenské tažení.

Četné válečné střety v Sasku, Lužici a v severních Čechách, zprvu vítězné pro Napoleonovy oddíly, vyústily 29. – 30. srpna 1813 v dvoudenní krvavou bitvu čtyř armád u Chlumce nedaleko Teplic, kde spojenci porazili armádní sbor generála Jeana Vandamma, který byl nadto při útěku zajat. Brzy na to podepsalo Rakousko, Rusko a Prusko alianční spojenecký traktát, k němuž se o něco později přidala i Velká Británie, která již dříve finančně podporovala Rusko i Prusko. Rovněž Švédsko vyslalo armádu, aby se podílelo na porážce imperátora. Závěrečným střetnutím se stala tzv. bitva národů u Lipska, v níž bojovalo 16. – 19. října 1813 na obou stranách na půl milionů mužů, z nichž více než sto tisíc zahynulo. O Napoleonův další neúspěch se zasadili částečně jeho němečtí spojenci (Sasko a Württembersko), jejichž vojenské síly v druhé fázi bitvy přešly na stranu koalice. Ústup Francouzů z Německa byl jen potvrzením konečné Napoleonovy porážky. Na konci března vstoupila spojenecká vojska do Paříže a císař byl donucen abdikovat a uchýlit se do exilu na ostrov Elba v Thyrhénském moři.

Porážka císařské Francie umožnila spojenecké koalici přikročit v Evropě k obnově mírového stavu a zároveň přizpůsobit politické poměry zájmům vítězů. Ukončit po téměř čtvrtstoletí válečných bojů měl mírový kongres svolaný do Vídně.

Postoj českého vlasteneckého hnutí k válce

Zatímco válka přispěla v mnoha menších německých státech a zejména v Prusku po té, co se podrobilo Napoleonovi, k rychlému růstu nacionálního hnutí a liberálně občanských projevů, v Prusku dokonce vládou načas podporovanému a odvrhnutému státní mocí až po skončení války, české vlastenecké hnutí se rozvíjelo bez výrazných projevů politického charakteru. Nebylo to jenom kvůli systematickému policejnímu sledování možných profrancouzských aktivit, ale především získal Napoleon a francouzské výboje v českém prostředí jen minimální sympatie. V zásadě jakýkoliv obdiv k revoluci městského stavu ukončily popravy krále a královny a poté nastolení jakobínské diktatury. Nedostatečná ekonomická síla a nevelký rozhled způsobily, že české maloměstské vrstvy nemohly rozumět občansky chápaným politickým aktivitám. Navíc josefinismus se svými reformami nenásilně čelil společenskému napětí a možným radikalistickým náladám. Tím podpořil evolučně chápané usilování a přispěl v jisté míře k dynastickému citění a monarchistickému vlastenectví. Nemohly se však v postojích obyvatelstva výrazněji projevit, proto také obyvatelstvo nereagovalo v roce 1809 na pokus zformovat z řad dobrovolníků zeměbranu a vyslyšet vlastenecké apely z nejvyšších vojenských kruhů. Jistý vývoj však vlastenectví prodělávalo, když se začala oslabovat jeho vazba na zemskou příslušnost spojenou s respektem k panovníkovi. Proti ní narůstalo

přesvědčení o důležitosti národní pospolitosti vázané nikoli na vlast, ale na komunitu považující český jazyk za základní rozlišovací prostředek.

Závěr

Obnovení státního absolutismu za Františka II. a rychlá redukce volnosti, kterou přinesl josefinismus v různých oblastech společenského života, znamenaly návrat k předchozím formám společenského uspořádání. Likvidace stavovského uspořádání byla zastavena, absolutismus vladaře nabyl opět ostřejších forem, policie a cenzura sledovaly veřejný prostor a omezovaly výrazně rozsah společenského vyžití. Přirozený konzervatismus nového císaře prohloubily události ve Francii, pád monarchie a snaha vítězné revoluce šířit vlastní ideály a občanskou rovnost po Evropě. Odtud přepjatá kontrola státu nad lidmi, nezastavující se ani před státním úřednictvem a kněžstvem. Změněnou společenskou atmosféru dotvářelo tažení proti zednářským lóžím a protifrancouzská propaganda; tento stav se nezměnil ani za válek.

Válka s revoluční Francií a její další fáze v podobě obrany vůči napoleonským výbojům znamenaly silné zatížení obyvatelstva postiženého stálými odvody a zvyšujícími se daněmi, značný tlak na státní finance a trvalé obavy z budoucnosti, které zatěžovaly zejména rolnictvo. Ukončení válek bylo proto nesporně vítanou změnou a přispělo k rychlejšímu hospodářskému a sociálnímu rozvoji. Františkovský absolutismus se však nezměnil, nadále představoval pojistku mocných před možnými zásadními změnami společnosti a nebezpečím liberalismu a revoluce.

Studijní materiály

1/ 1804, 11. srpen – František II. se prohlašuje císařem rakouským.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 168–169, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 189–190.

2/ 1806, 6. srpen – František II. se zřiká titulu císaře Svaté říše římské národa německého pro Čechy.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 170–171, převzato z: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Ed. Z. Veselý, Praha 1995, s. 191.

3/ Mapa Habsburská monarchie od slezských válek do vyhlášení Rakouského císařství (1740–1804).

Srov. Ondřej FELCMAN, *Územní vývoj českého státu a střední Evropy. Soubor rekonstrukčních a schematických map*, Hradec Králové 2013, mapa 19.

Habsburská monarchie od slezských válek do vyhlášení Rakouského císařství (1740–1804)

4/ Vlastenecká inteligence o českém jazyce a národu

a) 1793, 13. března – Pelcova akademická nástupní řeč o užitečnosti a důležitosti českého jazyka.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 152–167, převzato z: Josef JOHANIDES, *František Martin Pelc*, Praha 1981, s. 358–373.

b) 1806, 1813 – Jungmannovo pojetí českého národa ve dvou novinových statích.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 174–175, převzato z: *České a československé dějiny III, Dokumenty a materiály*, Praha 1992.

Dílčí úkoly

- 1 Jakými způsoby se dotýkala válka s Napoleonem českých zemí a českého obyvatelstva.
- 2 Proč se František II. vyhlásil rakouským císařem a poté zrušil Svatou říši římskou národa německého.
- 3 Vysvětlete územní změny, které prodělala monarchie, než se císař František II. vyhlásil císařem rakouským.
- 4 Jak se vyvíjely názory českých vlastenců na jazyk a národ ve válečném období?

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Doplňující literatura

- HALADA, Jan, *Metternich kontra Napoleon*, Praha 1985.
HOWARD, Michael, *Válka v evropské historii*, Brno 1993.
JOHANIDES, Josef, *František Martin Pelcl*, Praha 1981
KAČER, Miroslav, *Václav Thám*, Praha 1965.
MACHOVEC, Milan: *Josef Dobrovský*. Praha 1964.
NOVOTNÝ, Jan: *Matěj Václav Kramerius*. Praha 1973.
KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008.
POLIŠENSKÝ, *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971.
PRCHAL, Vítězslav a kol., *Mezi Martem a Memorií: prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pelhřimov 2011.
SOBKOVÁ, Helena, *Kateřina Zaháňská*, Praha 1995.
Slovanství v národním životě Čechů a Slováků, Praha 1968.

13. Rakousko po vídeňském kongresu a česká společnost v předbřeznové době (1815–1848)

Úvod

Evropa proměněná podle představ monarchů účastnících se vídeňského kongresu měla mít garantovanou jistotu, že v dalších desetiletích se nezopakuje revoluce, či procesy tíhnoucí k liberalismu, že vláda starých dynastií zůstane zachována a s ní i pořádek a mír. Nacionálně motivovaná lidová hnutí, sílící v době francouzského expanzionismu zejména v poraženém Prusku, ale i dalších státech, například v Polsku, ve Španělsku a Itálii, bylo sice možné dostat pod kontrolu či dokonce na čas zabrzdit v jejich rozvoji, avšak trvale se nástupu občanských společností vzdorovat nedalo. Síla expedičních armád i tvrdá cenzurní a policejní opatření zastavila jen dočasně vývoj společností, určený v hospodářské oblasti dynamicky se rozvíjející průmyslovou revolucí a podnikatelskou svobodou. V Rakousku ovlivňoval metternichovský absolutismus charakter vnitropolitických poměrů v pokongresovém období zřetelně konzervativním ustrojením. Znovunabytí velmocenského postavení mu umožnilo diktovat jejich podobu i v jiných německých státech a ve střední Evropě. Všemocně fungující státní dozor a strach z tajné policie poznamenával v předbřeznovém období i atmosféru v českých zemích. Odpovídalo tomu směřování a cíle českého národního hnutí v dalších etapách jeho rozvoje.

Kapitola se zabývá vídeňským kongresem a vlivem jeho závěrů na vývoj poměrů v Rakouském císařství a střední Evropě (•1). Stranou pozornosti nezůstává ani vývoj českého národního obrození v druhé a třetí etapě a jeho vyústění. (•2)

Výklad

Vídeňský kongres

Mírový kongres se odehrával ve Vídni, v městě na Dunaji od 14. září 1814 do 19. června 1815. Pro kongres bylo charakteristické, že spíše než o jednání vladařů a vrcholových diplomatů šlo o sérii setkání, banketů a bálů, v jejichž průběhu byla měněna Evropa a částečně i její státní organizační podoba. Více než o minulost šlo na kongresu o podobu budoucnosti, která by zaručila nastolení neměnného pořádku. Účastníci kongresu považovali za klíčové ideu legitimacy garantující vládu zavedených dynastií a ideu restaurace, umožňující obnovu stavu z roku 1792 (tedy ještě před popravou Ludvíka XVI.). Znamenalo to, že se na francouzský trůn vrátí bourbonská dynastie.

K zajištění nastolených poměrů byl utvořen systém kolektivní bezpečnosti, který měl evropské panovníky chránit před nežádoucími ideologiemi a revolučními hnutími. Vzniklý spolek uzavřený ruským carem, který k němu dal podnět svým svoláním o dodržování křesťanských a konzervativních tradic, rakouským císařem a pruským králem byl nazván Svatou aliancí a osoboval si právo dohlížet politické poměry všude v Evropě, kde si udržoval vliv. Šlo o svazek, který proti zásadě bratrství národů, vyhlášené francouzskými revolucionáři, vytyčil princip křesťanského bratrství (pravoslaví, katolictví a luteránství). Tři monarchové

uzavřeli spojenectví s Británií a později v roce 1818 do něj přivzali porevoluční Francii. Jeho účelem bylo postupovat společně proti liberalismu, občanským a národním hnutím a jimi vyvolaným revolucím.

Kongres schválil i dílčí korektury na mapě Evropy. Bývalé Rakouské Nizozemí bylo připojeno k Nizozemí a na části polského území bylo vytvořeno Varšavské království, které se navazovalo na Varšavské vévodství vytvořené Napoleonem. V tzv. Kongresovce se vládcem stal bratr ruského cara.

Přes narůstající moc Ruska si nedávno vyhlášené Rakouské císařství udrželo statut kontinentální velmoci, když znovu ovládlo střední Evropu a část Apeninského poloostrova. Habsbursko-lotrinský dvůr si udržel značný vliv v Německu, v němž se podstatně zmenšil počet států. Zmizely církevní státy (Rakousko definitivně ovládlo Salcbursko), většina svobodných měst či hrabství a knížectví byla začleněna do větších království a vévodství. Stejně tak zanikl profrancouzský Rýnský spolek.

V nově vytvořeném Německém spolku (Deutscher Bund; zanikl až v roce 1866), který měl zajistit rovnováhu sil na kontinentě, stanul v čele opět František I., kdysi vládce Svaté říše římské národa německého, nyní rakouský císař. Do spolku byly začleněny také rakouské a české země. Vídeň obnovila svou vládu v ilyrských a alpských zemích ztracených v roce 1809 a znovu v Itálii, když Rakousku bylo navráceno Milánsko, Benátsko, Toskánsko, Modena a Parma.

Františkovsko-metternichovský absolutismus a vnitropolitické poměry v Rakousku v předbřeznovém období.

Německé naděje na vytvoření jednoho národního státu, jak si je ve válečných letech vytvářelo mladé nacionální hnutí smýšlející protifrancouzsky a romanticky čerpající z německého mytického dávnověku a rytířského středověku, rychle mizely s obnovou práv dynastického legitimismu. Obdobně jako německého studentstva se frustrace zmocňovala i nacionálně orientovaných složek italské, belgické a polské společnosti, kde byla všude cítit tíha konzervativní moci. Obavu ze skrytých i možných otevřených projevů nespokojenosti projevovaly na druhé straně vlády, a proto postupně odmítaly liberalismus a projevy tužeb po národním osvobození přežívající z dob protifrancouzského odporu. Liberální přístupy některých jiho-, středo- a severoněmeckých států byly výjimkou. Také setkání studentů, členů buršáckých spolků z jenské a dalších univerzit, kteří se při 300. výročí Lutherova vystoupení setkali na hradě Wartburg, aby se přihlásili k celoněmecké národní jednotě a ideálům svobody, nebylo ještě důvodem k zásahu. Avšak o dva roky později se dokonaná vražda konzervativního dramatika Augustina von Kotzebue (1761–1819) již stala záminkou k tvrdému nástupu proti všemu, co by hrozilo revolucí.

Výraznou roli v udržení pořádku, a nejen v rámci Německého spolku, sehrálo Rakousko Františka I. O podobě zásahu vůči univerzitám a všem pokrokářům se radila konference předních německých států svolaná kancléřem Metternichem v srpnu 1819 do Karlových Var. Rozhodla o vytvoření Ústřední vyšetřovací komise v Mohuči s platností pro celé Německo a o přijetí policejních a cenzurních opatření na následujících pět let, propuštění měli nepohodlní profesori a rozpuštěny buršácké a jiné studentské spolky. Po vypršení lhůty byla všechna uvedená opatření prodloužena natrvalo a platila až do roku 1848.

Metternich stál také za potlačením revolučních vystoupení v jihoevropských zemích, zejména Itálii, kde mělo Rakousko své državy, v nichž chtělo udržet klid. Bylo to jeho zásluhou, že kongresy Svaté aliance v Opavě (1820) a znovu v Lublani (1821) vyslaly intervenovat rakouská vojska do Neapole, Turína a Milána, další kongres ve Veroně (1822) poslal francouzské vojáky uklidnit liberální Španělsko.

Zostření policejního dozoru a kontroly tisku se projevilo také ve vnitřním životě Rakouska. Postupně bylo kvůli vnitřním poměrům považováno za stát, jenž je na kontinentě řazen ve stupnici podle zaostalosti hned za Rusko. Klíčový podíl na budování takového režimu měl kníže Metternich, který se proto stal také jeho symbolem. Ministr Metternich byl sice od roku 1826 jako kancléř vrcholným státním úředníkem, ale přesto označení metternichovský absolutismus používané pro toto období plně neodpovídá. Hierarchie centralizovaného státu končila císařem Františkem I., dědičným, nevoleným panovníkem, který vynášel konečná rozhodnutí a jeho odpovědnost za stav monarchie je proto nezpochybnitelná, jak píší autoři druhého svazku *Dějiny země Koruny české* (Praha 1992, s. 70–72). Je proto přesnější podle nich užívat pojem františkovsko-metternichovský absolutismus. Ačkoliv kníže Metternich nebyl rozeným konzervativcem, obava z revolucí způsobila, že kancléř nechal systém absolutismu vytvářený císařem ještě před jeho nástupem nedotčený, nehybnost, resp. neměnnost se stala základním prvkem fungování monarchie. Byl tedy vůdčí postavou systému, což sám přesně vyjádřil v dopise baronce Liewenové, když jí v roce 1818 napsal: „*Císař vždycky udělá to, co chce, avšak já nechci nic než to, co udělat musí.*“² Systém se vyznačoval nedůvěrou v inteligenci, vnímanou jako nebezpečí a zdroj jakobínství, a tomu odpovídal poměr státní moci ke studentům, jejich učitelům a školám, jak to ukázal případ Bernarda Bolzana (1781–1848), matematika, filozofa a kněze, pozdějšího autora knihy *O nejlepším státě*, který byl zbaven možnosti učit jako vysokoškolský profesor a vystaven šikaně úřadů.

Rakouské školství se stalo pouhou přípravkou pro vyškolení poslušného úřednictva; studentům bylo bráněno odcházet na studia do ciziny, aby nepropadli revolucionářství a touze po svobodě. Strach a vzájemnou nedůvěru udržovala tajná policie v celé společnosti včetně úřadů, které se stávaly nefunkční. Efektivita jejich rozhodování trvale klesala. Rakousko se stávalo stále častěji předmětem posměchu, na kritiku ze zahraniční musela vláda reagovat stejně, své obrany tiskla v Německu, aby vůbec byly čteny.

V očích vlády byl poddaný loajální, pokud neměl zájem o politické dění, a naopak ctěl císaře a boha a své aktivity směřoval k práci a rodině. V dobové společenské atmosféře vyjadřoval tyto vlastnosti biedermeier. Životní styl, který je v protikladu k rozervanému romantismu a naopak se vyznačuje smířením s realitou, konzervativními postoji zdůrazňujícími odevzdanost panovníkovi a církvi, lásku k rodině a vlasti a souznící s maloměstskou omezeností, zaváněl šosáctvím a promítl se i do názorového světa vlastenců druhé generace národního obrození. Biedermeier, rozšířený hlavně ve střední Evropě, vyznávaly především zámožné vrstvy měšťanstva, které měly prostředky pro jeho naplnění v oblasti užitého umění a v účasti na lidových zábavách. Nebyla v tom ani okázalost, ani vyšší tužby, šlo především o poklidné žití, respektující státní moc a nevybočující ze společenského pořádku a nehybnosti.

² Jan HALADA, *Lexikon české šlechty I*, Praha 1993, s. 99–100 (heslo Metternichové).

Zaostávání Rakouska po smrti Františka I. zesílilo, když v roce 1835 nastoupil na trůn jeho syn Ferdinand I. (1793–1875; jako český král Ferdinand V.), ale jeho intelekt a vlohy neodpovídaly postavení, které mu panovnická hodnost dávala. Za císaře, jemuž obliba mezi lidmi vynesla přízvisko Ferdinand Dobrotivý, vládla státní konference, které předsedal císařův strýc arcivévoda Ludvík (1784–1864) a jehož členy byli kancléř kníže Klemens Metternich a další vysoký hodnostář císařství hrabě František Antonín Libštejnský Kolovrat (1778–1861). Funkčnost rozhodování těchto hodnostářů snižovaly výrazně jejich vzájemné antipatie a z toho plynoucí neshody. Pro předběžnové poměry byla příznačná i zcela ochromená státní správa, ve 40. letech byly již úřady téměř paralyzované nečinností a všeobecná nespokojenost jen dotvářela výraznou celospolečenskou krizi.

České národní obrození v druhé etapě (1805–1830)

Přes ztížené politické poměry vstoupilo počátkem 19. století obrozenecké hnutí do druhé fáze, v níž se souběžně projevovaly v Rakousku i v české společnosti různé ideové a politické tendence a nálady. České vlastenecké hnutí si ponechávalo vysokou míru apolitičnosti a loajálně monarchistickými projevy se snažilo ochránit se před přílišnou pozorností tajné policie. Ani apely vojenského vedení na vlastenectví spojené s protifrancouzskými výzvami z roku 1809 nenašly odezvu. Pod vlivem německého romantického nacionalismu však začala nová generace vlastenců klást důraz na literární a kulturní podobu české národní emancipace. Skupinky vlastenců uvítaly v roce 1816 vydání *jazykových dekretů* císařské studijní komise, které umožňovaly českým studentům učit se na gymnáziích česky; stát tak hodlal zajistit v budoucnu úředníky a lékaře znalé obou zemských jazyků. Pozdější jejich výrazné omezení, vedené Metternichovým zájmem udržet zaběhaný pořádek, přineslo sice zklamání, poklidné utváření sociálních a kulturních předpokladů rozvoje národního hnutí však pokračovalo. Používání češtiny ve středním školství a několik čtenářských spolků vzniklých v menších městech stabilizovalo nejen její územní ukotvení, když zastavilo odnárodňování budoucí české inteligence, ale i její sociální šíření. Původně nepočetné skupiny vzdělců z lidových řad se rozrůstaly; postupně se do procesu jazykového obrození vědomě zapojovaly další skupiny inteligence a měšťané menších měst. Snadněji se tak mohla rozvíjet úloha národní inteligence v péči o růst vzdělanosti.

Význam jazyka jako prostředku rozvoje národní kultury a vyjádření jejich nároků byl nezastupitelný. Čeština se intenzivně rozvíjela, navazovala na plody předchozího úsilí nepočetné skupiny vlastenců, která se v první etapě věnovala obnově jazyka, a rozvoji jeho lexikálních, gramatických a stylistických předpokladů. Dosažení vyšších literárních kvalit umožnilo prostřednictvím překladů zpřístupnit soudobou evropskou literaturu a její myšlenkový svět. Tak vznikala nová umělecká literární díla, schopná měřit se s vyspělou západoevropskou literaturou. Obdobně čeština umožnila seznamovat se s výsledky nového vědeckého poznání a dále je šířit. Na Dobrovského literárně jazykové dílo navázal svými překlady Josef Jungmann (1773–1847), středoškolský profesor, básník, literární historik a teoretik, který rozsáhlou překladatelskou prací z němčiny, angličtiny, francouzštiny a ruštiny zprostředkoval českým vzdělcům myšlenkový svět nastupujícího romantismu a rozvíjel jejich literární obzory. Klíčovou roli sehrál pětidílný *Česko-německý slovník*, na němž začal Jungmann společně s několika spolupracovníky pracovat v roce 1802 a jehož dva svazky

prvního dílu vyšly již v roce 1834. Ostatní pak byly v pravidelných čtvrtletních intervalech vydávány až do roku 1839. Jednalo se o monumentální dílo, které obsáhlo celé lexikální bohatství češtiny a umožnilo další rychlý rozvoj jazyka. Nemenší význam měla Jungmannova učebnice stylistiky nazvaná *Slovesnost, aneb sbírka příkladů s rozsáhlým pojednáním o slohu* (1820). Krátce před svou smrtí stačil autor znovu reagovat na rychlý rozvoj vyjadřovacích schopností českého jazyka a krátce po sobě v druhém (1845) a třetím (1846) upraveném vydání *Slovesnosti* zpřesnit její stylistická pravidla. Byl také autorem *Historie literatury české* (1825), v níž rozvinul starší Dobrovského dílo.

a/ Zformování ideové koncepce

Josef Jungmann požíval velké renomé u mladých vzdělavců, kteří u něho absolvovali dobrovolné kurzy češtiny. Především však formuloval v několika vystoupeních kulturně jazykové pojetí českého národa, i proto se stal vedoucím činitelem druhé etapy vlasteneckého usilování. Byl také propagátorem slovanské vzájemnosti, spoluvytvářející základy ideové koncepce hnutí. K jejímu rozšíření a vlivu přispěly jak průtahy ruských vojsk českými zeměmi v době napoleonských válek, tak Herderova teze o budoucnosti slovanských národů, již byli vlastenci inspirováni. V době sílícího, romanticky chápaného nacionalismu dávalo Herderovo učení českým intelektuálům naději na budoucí rozkvět Slovanů. Svědectvím zájmu o prastarou slovanskou mytologii byla Jana Kollára (1793–1852) *Slávy dcera* (1824), obestřená mlhavým romantismem, později *Slovanské starožitnosti* (1837) Pavla Josefa Šafaříka (1795–1861), věnované slovanské historii a kultuře. Oba rodem Slováci sympatizovali s proruskou orientací, pro jungmannovskou generaci silně charakteristickou. Iluze spojené s nekritickým obdivem jungmanovců ke slovanskému Rusku výrazně projevil František Ladislav Čelakovský (1799–1852) v básnické sbírce *Ohlasy písní ruských* (1829), v níž byla ruská angažovanost ve válce s Turky (1828–1829) chápána jen jako zápas za národní svobodu Slovanů na Balkáně. Po krvavém potlačení polského povstání (1830–1831) carským Ruskem se však další generace vlastenců od Ruska odvrátila, navrchu postupně nabyly polonistické tendence.

Obecně vzato sehrála idea slovanské vzájemnosti v českém národním hnutí pozitivní roli. V době jeho slabosti dávala vlastencům posilu, když je utvrzovala v přesvědčení, že Češi patří do velké rodiny slovanských národů, a proto se nemusí cítit méněcenně v porovnání s Němci a jejich vyspělou kulturou.

Z čistě jazykově literárního snažení přerůstalo národní obrození postupně do vyšší fáze, kdy vlastenecké hnutí usilovalo o kulturní emancipaci českého etnika. Přes obtížné podmínky absolutistické vlády a policejního režimu, kdy nebylo možné rozvíjet politické představy, se postupně formovaly kulturně organizační základy obrozeneckých snah. Zároveň se rodila ideově programová koncepce hnutí. Vedle ideje slovanské vzájemnosti tomu napomáhala i druhá koncepční idea – historismus, obě funkční i na počátku třetí fáze národního obrození.

Značný význam pro zrození historismu a jeho všeobecné rozšíření mělo objevení *Rukopisu Královédvorského* a *Rukopisu Zelenohorského*. Rukopisy byly považovány za významné kulturní dědictví staré české literatury, zdůrazňovaly národní svébytnost a měly protiněmecký osten. První rukopis, vztahován k počátku 13. století, našel spisovatel, jazykovědec, překladatel, publicista, slavista a muzejní kustod Václav Hanka (1791–1861) ve Dvoře Králové nad Labem v roce 1817, druhý byl anonymně nalezen o rok později na Zelené hoře u Nepomuku a byl považován za ještě starší, neboť představoval v romantickém hávu

slovanský dávnověk. Podíl na jeho vzniku měl zřejmě také básník, dramatik a novinář Josef Linda (1789–1834). Vlastenecké kruhy přijaly rukopisy s nadšením a s přesvědčením, že jsou pravé. Pouze Josef Dobrovský považoval Zelenohorský rukopis za padělek a sklídl za to kritiku. Vzdor tomu dospěl na sklonku svého života k úplnému odmítnutí obou rukopisů jako padělků. Položil tak základ k pozdějším bojům o rukopisy.

Po dlouhou dobu byly rukopisy, ač falzifikáty, považovány za pravé a tomu odpovídal i jejich pozitivní vliv na vlastenecké hnutí. Působily jako vzpruha, probouzely hrdost na starou českou kulturní vyspělost, upevňovaly národní sebevědomí a podněcovaly k rozmanité umělecké tvorbě všeho druhu. Skutečnost, že zkreslené vnímání minulosti se odrazilo i v Palackého historickém díle, si tehdy nikdo neuvědomoval, podstatné bylo, že rukopisy potvrzovaly schopnost české komunity dosáhnout vyšší kulturní úrovně, jak se o to vlastenci snažili.

b/ Vznik národního muzea a osvětové aktivity.

Ke zformování kulturně osvětového programu, který stanovil základní principy rozvoje vlasteneckého hnutí, přispěly vedle vědeckého usilování a formování idejí i praktické kroky. Příležitostí bylo založení Vlasteneckého muzea v Čechách v roce 1818, o nějž se zasloužili přední zástupci české historické šlechty, motivovaní zemským patriotismem a respektem k pěstování vědy, jehož význam zdůrazňovalo osvícenství. Kašpar hrabě ze Šternberka, významný botanik a státník František Antonín hrabě z Kolovrat věnovali muzeu své přírodovědné a historické sbírky, a tak položili nezbytné základy pro rozvoj jeho sbírkových aktivit. Aristokratický nádech a bohemismus, chápáný jako zemsky orientované vlastenectví nečinící rozdíly mezi zemskými národy, však byly pro jungmanovce, čekající zjevně deklarovanou podporu národním snahám, zprvu zklamáním. Postupně se však měnila povaha vzniklé instituce, když docházelo k jistému sblížení, neboť někteří ze šlechticů byli ochotni podpořit české národní hnutí, protože v tom viděli příležitost jak deklarovat zájem o zachování historických práv Českého království.

K proměně muzea v instituci, která již v 30. letech působila jako organizační opora vlasteneckého hnutí, výrazně přispěl mladý František Palacký (1798–1876). Rodák z východomoravských Hodslavic přišel po studiích na evangelické akademii v Bratislavě jako pětadvacetiletý do Prahy. Ačkoliv psal básně a zajímal se o estetiku a filozofii, na doporučení přátel se stal archivářem hrabat Šternberků, pro něž zpracoval rodovou genealogii. Jeho zjevný talent pro historická bádání, zdokonalený soukromým studiem paleografie a diplomatiky u Josefa Dobrovského, způsobil, že byl v roce 1827 pověřen stavovským zemským výborem prací nad českými dějinami. Palacký byl nadán i výraznými organizačními schopnostmi. Přesvědčil stavovské vedení muzea, že vlivu na veřejnost napomůže vydávání časopisu.

Muzejník měl měsíčně v německé a čtvrtletně v české verzi jako *Časopis vlasteneckého muzea v Čechách* seznamovat zájemce s novými vědeckými objevy. Palacký upřednostňoval historii a Jungmannem zdůrazňované cíle obrozeneckého hnutí. Zatímco německý měsíčník zanikl, neboť neměl dostatek čtenářů, česká verze Muzejníku, nesoucí od roku 1831 název *Časopis českého muzea*, se čtenářskou obcí potíže neměla. Potvrzovalo se současně, že čeština je stále více schopna tlumočit vědecké objevy. Jiným počinem, který rozvíjel vědecké snahy vlastenecké obce a napomáhal rozvoji české odborné terminologie, byl časopis *Krok*. Vycházel v letech 1821–1840 ve 13 svazcích a byl zaměřen na přírodní vědy. Časopis, jehož název, ovlivněný dobovým historizujícím romantismem, čerpal ze staroslovanské české mytologie a

současně symbolizoval pohyb vpřed, redigoval univerzitní profesor zoologie a mineralogie, přední český vědec Jan Svatopluk Presl (1791–1849). Byl také autorem různých odborných knih – o savcích, chemii i řemeslné terminologii. S pomocí bratra Karla Bořivoje Presla (1794–1852), rovněž přírodovědce, zpracoval českou botanickou terminologii. Z okruhu českých vědců nelze pominout Jana Evangelistu Purkyně (1787–1869), který dosáhl jako fyziolog a profesor medicíny Vratislavské univerzity v Prusku světového ohlasu

Rozmach češtiny a vědecké úspěchy českých vlasteneckých intelektuálů vedly koncem 20. let 19. století Františka Palackého k návrhu zahájit vydávání české vědecké encyklopedie. Poněkud předčasně vytyčený cíl nemohl být ještě realizován, ale i tak naznačoval rostoucí vliv Palackého a celé jeho generace, která se již prosazovala do vedení národní hnutí a postupně se ho ujímala.

Třetí etapa národního obrození (1830–1848). Rozmach vlasteneckých aktivit.

Po intenzivním sebepoznávacím procesu završeném utvořením kulturně ideové koncepce vstoupil národně obrozenec do poslední etapy. Hnutí v ní výrazně zesílilo své kulturní a společenské aktivity, když se poměrně rychle začalo šířit z Prahy na venkov – do krajských a menších venkovských měst.

Stoupající sebevědomí a příznivější majetkové poměry českého měšťanstva potvrdilo v počátku třetí etapy národního obrození založení Matice české, peněžního fondu určeného na vydávání českých knih (1831). Založení Matice, později napodobené Slováky, ale také moravskými a slezskými vlastenci, se stalo náhradou za neúspěšnou snahu zahájit vydávání české encyklopedie. Finanční a tím i vydavatelské možnosti fondu rychle rostly s růstem platících členů, když přes vklad 50 zlatých, dosáhl fond koncem 30. let již 500 členů a v roce 1847 přes 2300 členů.³ Matice postupně vydala základní česká díla – Jungmannův *Česko-německý slovník*, Palackého *Dějiny*, Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti*, Kollárovu *Slávy dceru* a další umělecká a vědecká díla. Ačkoliv neuhájila svou organizační samostatnost a na naléhání úřadů se musela vtěsnat do rámce muzea, její činnost napomáhala šířit nejvýznamnější počiny české vlastenecké vědy. Její význam posílilo, když matice převzala financování muzejníku. Nebylo divu, že nacházela ohlas v dalších slovanských zemích.

Vlastenecké aktivity se v 30. letech projevovaly stále ještě především kulturním úsilím. V pořádání besed, večírků a bálů se nepřehlédnutelně angažoval Josef Kajetán Tyl (1808–1856), divadelní dramaturg a spisovatel, novinář a organizátor vlasteneckých podniků. Tyl byl pro svou tvorbu a společenskou angažovanost široce uznáván. Autor mnoha historických novel (*Rozina Ruthardová*, 1839), dramatických báchorek (*Strakonický dudák*, 1847), historických her (*Kutnohorští havíři*, 1848) a her ze současnosti (*Pražský flamendr*, 1846) se trvale zapsal do českých dějin hned dvakrát. Především Písníčkou *Kde domov můj* s nápěvem Františka Škroupa (1801–1862) z lokální pražské frašky (*Fidlovačka* 1834), která se stala po vzniku Československa součástí státní hymny. A dále jako redaktor nejstaršího českého zábavného časopisu *Jindy a nyní* (1833), přejmenovaného nejprve na *Květy české* a pak na *Květy*, který s cézurami vychází dodnes.

³ Josef BUTVIN – Josef HAVRÁNEK, *Dějiny Československa III*, Praha 1968, s. 67.

Kulturně organizační činnost v oblasti společenské zábavy vyústila v Praze v pravidelné každoroční pořádání Českého plesu (1840), nakonec se jejich pořádání rozšířilo do dalších českých měst. Výrazně se to zásluhou Václava Klimenta Klicpery (1792–1859), středoškolského profesora, dramatika a divadelníka, projevilo v Hradci Králové, dalším důležitým centrem české kultury byla Plzeň. Společensky zábavné podniky tohoto druhu podporovaly šíření vlastenecké ideologie a národního sebevědomí, přispívaly k názorovému dozrání představitelů českého měšťanstva, a přitom nevybočovaly z atmosféry měšťanského biedermaieru, takže byly rakouskou vládou i policií tolerovány.

Tylovo mnohačetné usilování však postupně přestávalo vzdor jeho činorodosti dostačovat dalšímu rozvoji hnutí, a tak byla jeho podoba odmítnuta spisovatelem a novinářem Karlem Havlíčkem Borovským (1821–1856). S romantickým národovectvím se rozešel ostrou kritikou Tylovy prózy *Poslední Čech* a požadoval namísto debat věcnou práci a cílevědomé zaměření vlastenecké činnosti. Vznikající dobová literární díla vykazovala ještě rozmanitější ideovou a stylovou pestrost, jak svědčí vrcholné dílo českého romantismu báseň *Máj* Karla Hynka Máchy (1810–1836), vycházející nedlouho před jeho smrtí.

Silicím snahám po emancipaci více odpovídala spolková činnost, i když plně se rozvinula až ve 40. letech. Příklady Vlasteneckého muzea i Matice české působily inspirativně. V roce 1833 vznikla Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách. Její založení podnícené aristokraty a německými podnikateli odráželo zkušenosti z populárních průmyslových výstav, které již měly tradici z 18. století, a reagovaly i na postup průmyslové revoluce, vstupující v 30. letech do fáze rozvoje. Pozdější úprava stanov umožnila, aby se jejími členy stali čeští živnostníci a právníci. O něco později, v roce 1844 pak ovládli Češi sekci průmyslového vzdělávání a osvěty. Jejich zásluhou se Jednota přihlásila k požadavku otevřít českou průmyslovou školu. V roce 1845 vznikla Česká beseda jako centrum společenského vyžití. Vlastenecké hnutí požadovalo zároveň vytvoření stálé české divadelní scény. Již zcela politický ráz dostávaly diskuse v tzv. stolních společnostech vznikajících v polovině 40. let. Výrazně se mezi nimi projevoval spolek Český repeal; i on – inspirován irským bojem za svobodu – přispěl k dovršení národní emancipace ve sféře politických představ a názorů. Česká vlastenecká inteligence a s ní spojená rodící se česká buržoazie vytvořily při profilaci svého politického zaměření dokonce dva ideové proudy – liberální a radikálně demokratický.

Klíčovou osobností liberálního směru českého národního hnutí byl v třetí fázi František Palacký. Jako historik je považován za zakladatele moderní české historie (pětisvazkové *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*). Významná je však jeho rozsáhlá organizační společenská, kulturní a vědecká činnost, kterou rozvíjel od 20. let. Kolem něho se postupně formovala skupina – nejprve Pavel Josef Šafařík a Jan Erazim Vocel (1803–1871), z mladší generace K. H. Borovský a František Ladislav Rieger (1818–1903), která se ve 40. letech zasloužila o vytvoření českého politického programu v podobě tzv. austroslavismu. Do uceleného programu jej rozpracoval právě Palacký.

S ideou spojující existenci menších slovanských národů v Rakousku s tímto státem, který měl zajistit jejich ochranu před Německem a Ruskem, vystoupil již v roce 1846 ve statí *Slovan a Čech*, zveřejněné v *Pražských novinách*, jejich redaktor Karel Havlíček. Na základě zkušeností, které získal při předchozím ročním pobytu v Rusku, kde byl zaměstnán jako vychovatel, odmítl rusofilství a idealisticky chápanou slovanskou vzájemnost. Havlíček, který se později jako novinář stal zakladatelem české politické žurnalistiky, byl dalším výrazným reprezentantem

liberálního křídla českého měšťanstva. Již před revolucí výrazně ztotožňoval vlasteneckou práci se zápasem za české národní zájmy.

Profilace radikálně demokratického směru byla spojena s novinářem Emanuelem Arnoldem (1800–1869), dramatikem a publicistou Karlem Sabinou (1813–1877) a Josefem Václavem Fričem (1829–1890), pozdějším spisovatelem a novinářem a utvářela se až v průběhu revolučních dní 1848. Protirakousky naladěné ostří jejich snah však přesahovalo možnosti doby, a tak nakonec zaniklo. Programové prohlášení těchto vlastenců pod názvem *Čtenářům našim vyšlo v Pražském večerním listu* koncem září 1848. Všichni nakonec okusili také rakouské vězení, někteří i dvakrát.

Závěr

Restaurace předrevolučního stavu a ustavení Svaté aliance jako garanta nehybnosti mocenských pořádků jen na čas přibrzdily společensko-politické změny, po níž toužila řada evropských národů. Projevilo se to velmi brzy a nepomohly ani zahraniční intervence v Itálii a Španělsku, kde se revoluční nálady projeví nejdříve. Řecký národně osvobozenec boj proti Turecku a faktický zájem velmocí na jeho vítězném vyústění ukázaly, že protirevoluční zábrany vystavené kongresem nejsou věčné. Již v roce 1830 vznikla samostatná Belgie, ve Francii byli odstaveni Bourboni a na trůně se objevil Ludvík Filip Orleánský. Neklid se projevil také v Německu. Protiruské povstání v Polsku bylo však s rakouskou pomocí Ruskem potlačeno, což oba státy zařadilo ke zpátečnickým režimům, které se nerozpakují při záchraně moci použít i bezohledné vojenské násilí. Nástup liberalismu a hnutí za národní svobodu se natrvalo zastavit nepodařilo, znovu se je pokusily naplnit revoluce v polovině století.

Příběh rozvoje českého národního hnutí představuje trvale hodnotnou kapitolu národních dějin. Zformování novodobého českého národa dostalo podobu déletrvajícího procesu, který dosáhl z nepatrných začátků až k vrcholné metě, jíž byla nezpochybnitelná národní emancipace Čechů. Byla opřena o dynamický hospodářský a kulturní rozvoj formujícího se novodobého českého národa a činnost jeho nových politických elit, které rozpracovaly program další národní existence. Vzдор obávám, že se předsavzetí obnovit jazyk, historické povědomí a národní hrdost nepodaří, bylo cíle dosaženo, i když se jeho naplnění protáhlo na tři čtvrtě století. Pomalejší tempo ovlivnila ekonomická slabost lidových vrstev, nerovnoprávné postavení vlastního jazyka, jenž navíc nebyl jazykem původních feudálních elit, i poměrně úzké sepětí vlastenců s osvěcenstvím a josefinismem. Konečný výsledek však byl vnímán téměř jako zázrak a takto abstraktně a idealisticky opět další století chápán. Skutečné zdroje a příčiny národního obrození se podařilo vědecky zdůvodnit až po druhé světové válce, když byl jejich výklad uchopen komplexně s respektem k hospodářským a sociálním procesům vyvolaným zánikem feudalismu a nástupem kapitalismu.

Studijní materiály

1/Výsledky Vídeňského kongresu.

a) Srov. Jan HALADA, *Metternich kontra Napoleon*, Praha 1985, kapitola Vídeňský kongres a Epilog).

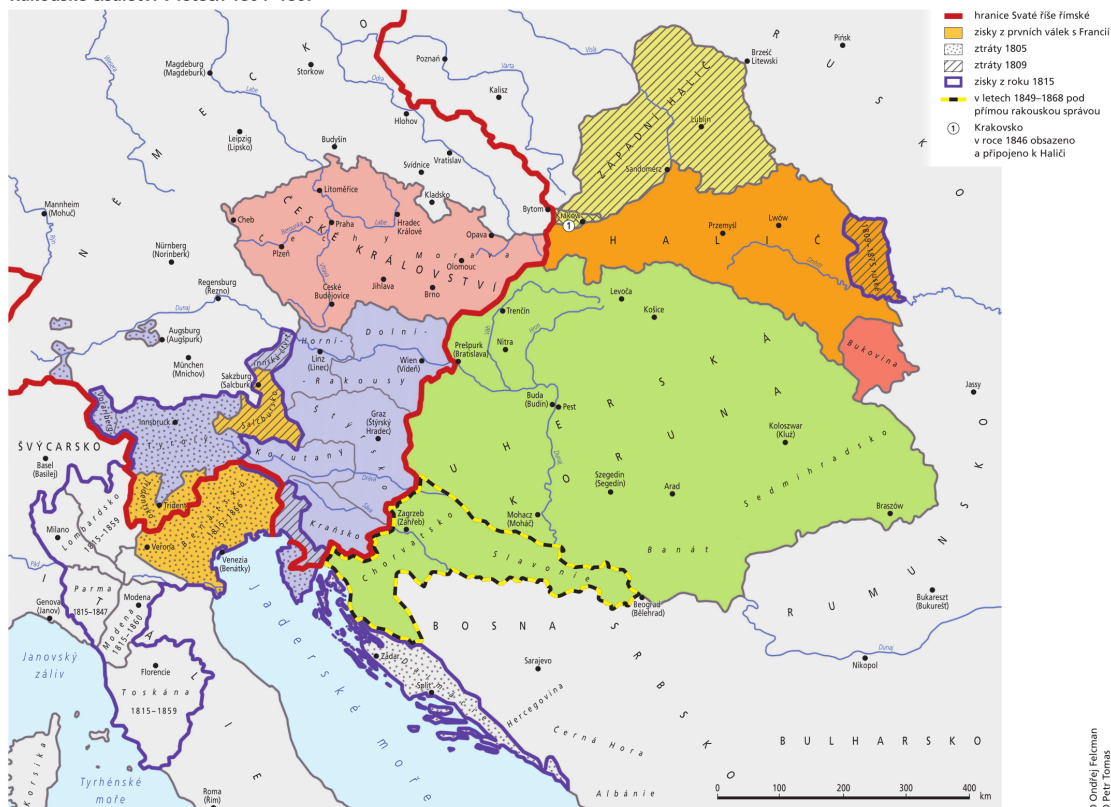

b) Srov. Helena SOBKOVÁ, *Kateřina Zaháňská*, Praha 1995, kapitola Vídeňský kongres a Doslov), s. 162–188 a 153–155.

2/ Mapa – Rakouské císařství v letech 1804–1867.

Srov. Ondřej FELCMAN, *Územní vývoj českého státu a střední Evropy. Soubor rekonstrukčních a schematických map*, Hradec Králové 2013, mapa 20.

Rakouské císařství v letech 1804–1867

3/ Poměry v předbřeznovém Rakousku.

a) 1820–1825 – Bernard Bolzano o svém procesu.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 178, převzato z: *České a československé dějiny III, Dokumenty a materiály*, Praha 1992.

b) 1843, 8. březen – Metternichův postup vůči národním hnutím v Rakousku.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 183–184, převzato z: *Dějiny Československa III*, Praha 1968, s. 529–532.

4/ Národní hnutí od Vídeňského kongresu do revoluce

a) 1824, 28. března – Josef Dobrovský: Literární podvod.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 175–176, převzato z: Milan MACHOVEC, *Josef Dobrovský*, Praha 1964, s. 225–226.

b) 1825 – František Palacký: „Kdybych byl cikánského rodu poslední potomek“.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 180, převzato z: *Dějiny Československa III*, Praha 1968, s. 512–514.

c) 1846, únor – Karel Havlíček Borovský: *Slovan a Čech*.

Srov. Ondřej FELCMAN, *České dějiny 1621–1848. Edice vybraných dokumentů*, Hradec Králové 2013, s. 185, převzato z: *České a československé dějiny III, Dokumenty a materiály*, Praha 1992.

Dílčí úkoly

- 1 Popište situaci v Rakousku a v českých zemích po karlovarské schůzce představitelů Německého spolku.
- 2 Vysvětlete pojmy „šťastný rakouský poddaný“ a „biedermeier“.
- 3 Co znamenaly Rukopisy pro české národní hnutí a jak na ně nahlížel Josef Dobrovský?
- 4 Jak byste představili Josefa Kajetána Tyla a Františka Palackého?

Doplňující literatura

HALADA, Jan, *Metternich kontra Napoleon*, Praha 1985.

HELCL, Miloš, *Kdy opravdu vycházel Jungmannův Slovník česko-německý?*, Naše řeč 42, 1959, č. 7–8, s. 238–240.

HLAVAČKA, Milan a kol., *České země v 19. století I–II*, Praha 2014

IVANOV, Miroslav, *Tajemství RKZ*, Praha 1969.

JETMAROVÁ, Milena, *František Palacký*, Praha 1961.

JUSTL, Vladimír, *V. K. Klicpera*, Praha 1960.

KOŘÁLKA, Jiří, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996.

POLIŠENSKÝ, Josef – ILLINGOVÁ, Ella, *Jan Jeník z Bratřic*, Praha 1989.

SOBKOVÁ, Helena, *Kateřina Zaháňská*, Praha 1995.

Slovanství v národním životě Čechů a Slováků, Praha 1968.

